PETRVS CIACCONIVS
TOLETANVS

# DE TRICLINIO.

siue,

## DE MODO CONVIVANDI APVD PRISCOS ROMANOS, &

## DE CONVIVIORVM APPARATV.

Accedit
FVLVI VRSINI APPENDIX.

In his Scriptores veteres quamplurimi explicantur & emendantur.



IN OFFICINA SANCTANDREANA
cIↃ IↃ XC.

# FVLVIVS VRSINVS LECTORI.

SCriptorum nomina & loci qui a Petro Ciacconio in commentario de Triclinio,& in nostra ad eum Appendice vel citantur,vel aliquo modo emendantur, vt in extrema parte huius libri notarentur, curauimus. Multa enim Scriptorũ testimonia in eo aliter a nobis relata sunt quam in vulgatis editionibus habentur: partim ex collatione manuscriptorum codicum restituta,partim ex coniectura,quæ tamen auctoritate aliqua nitatur,emendata. Atque hæc quidem suis etiam locis obiter indicantur. Triclinij autem Patauini exemplum tale plane edidimus, quale in exemplari suo Ciacconius reliquit. Ipsum certe archetypum nobis videre non licuit: ad quod curiosis harum rerum lectoribus, si quid in nostro desideretur, prouocatio erit. Fuerat autẽ consilium, explicata vetere discumbendi ratione ipsam Triclinij positionem, non illam quidem ex vno aut altero marmore petitam, sed ex plurib. tum marmoribus, tum Scriptorum locis concinnatam, in extremis paginis libri repræsentare: cum vero ex ijs quæ abũde super ea re scripsimus, intelligi satis posit, quis fuerit apud veteres Ro-

*manos accumbendi modus, itemque conuiuiorum apud eosdem apparatus; eo, quod superuacaneum est, supersedebimus. Lectos quidem ipsos, qui vulgo a Scriptoribus discubitorij dicuntur, ex multis sane, qui in Sepulchralibus cenis ex marmore reperiuntur, paucos dedimus: quod ex priuatorum ædibus Romæ, in quibus habentur, nullo negotio peti ab vno quoque possint. Nobis vnum ex ijs aut alterum, ad stabiliendas nostras de modo accumbendi opiniones, protulisse satis superque fuerit.*

# PETRI CIACCONII TOLETANI DE TRICLINIO

## Siue de modo conuiuandi apud priscos Romanos

### *Et de conuiuiorum apparatu.*

LOcus, in quo Romani olim cibum sumebant, *cenaculum* vocabatur. Varro lib. IV. de lingua latina, de priscis Romanis: *Vbi cubabant* inquit, *cubiculum: vbi cenabant, cenaculum vocitabant.* Dicebatur & *cenatio.* Seneca Epist. XCI. lib. XIV. *Non enim tecta cenationi epulum recepturæ parabantur.* & paulo post. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cenationum laquearia ita coagmentat; vt subinde alia facies atque alia succedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur: an eum, qui & alijs & sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura durum, ac difficile imperauerit?* Suetonius de domo aurea Neronis: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis versatilib. vt flores fistulatim, & vnguẽta desuper spargerẽtur. Præcipua cenationum rotunda, quæ perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur.* Demum vocabulo a Grecis mutuato *Tricliniũ* appellabatur. Cicero ad Attic. lib. XIII. epist. L. *Cum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, vt vix triclinium, vbi cenaturus ipse Cæsar esset, vacaret.* & Vitruuius lib. VI. cap. V. *Tricliniorum,* inquit, *quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* & eod. lib. cap. X. Suetonius etiam in Tiberio: *Ac Miseni cinis e fauilla & carbonibus*

*ad calefaciendum triclinium illatus.* Quo magis mirandum est, Seruium eruditissimum grammaticum negare, *triclinium* cenationem ipsam significare: sic enim scribit ad illud Aen. *I. Aurea composuit sponda. Antiqui stibadia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur: vnde triclinium sterni dicitur. sic & Cicero: Sterni triclinia, & in foro sterni iubebat. vnde apparet, errare eos, qui tricliniũ dicunt ipsam basilicam, vel cenationem.* hæc ille. Apud Græcos vero οἶκος dicebatur, & a numero lectorum, qui in eo sterni possent, οἶκος τρίκλινος, πεντάκλινος, ἑπτάκλινος δεκάκλινος ἑκατοντάκλινος &c. appellabatur, Polluce teste. In his cenaculis, siue cenationibus, siue tricliniis Romani veteres sedentes cenare soliti erant. Seruius Aen. I. ad illud: *Regifico luxu: Romani,* inquit, *& duobus tantum cibis vtebantur, & in atrijs edebant sedentes:* Vnde Iuuenalis,

-- *quis fercula septem*
*Secrito cenauit auus.* Et Virgilius,
*Perpetuis soliti patres considere mensis.*

Idem Seruius Aen. VIII. *Perpetuis,* inquit, *mensis, id est, longis, ad ordinem exæquatis sedentium: maiores enim nostri sedentes epulabantur. quem morem habuerunt a Laconibus, & Cretensibus, vt Varro docet in libris de gente Pop. Rom. in quibus dicit quid a quaque traxerint gente per imitationem.* Plutarchus vero in Catone refert, cum post rem in Pharsalia infeliciter gestam numquã accubantem, sed sedentem cibũ sumpsisse luctus causa. eius verba sunt: ἐδείπνει ὁ καθήμενος ἀφ' ἧς ἡμέρας τῆς κατὰ Φάρσαλον

sedentes cenabãt

λου ἔγνω ἧτταν καὶ τοῦτο τῷ λοιπῷ προσέθηκε πένθει τὸ μὴ κατακλιθῆναι πλὴν καθεύδων. Isidorus lib. Etymol. xx. cap. xi. *Sedes*, inquit, *dicta, quoniam apud veteres Romanos non erat vsus accumbendi, vnde & considere dicebantur. Postea, vt Varro ait in libro de vita Pop. Rom. viri discumbere cœperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus.* Confirmat hoc Isidori dictum Valerius Maximus lib. ii. cap. i. his verbis: *Apud antiquos feminæ cum viris cubantibus sedentes cenitabant, quæ consuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit: nam Iouis epulo ipse in lectulum: Iuno & Minerua in sellas ad cenam inuitantur. quod genus seueritatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus seruat: videlicet, quia magis ad rem pertinet, dearum, quam mulierum, disciplina contineri.* Pueri etiam nobiles sedentes, non accubantes, quod delitiosum habebatur, cenabant. Cornelius Tacitus lib. xiii. de Neronis tempore loquens: *Mos habebatur*, inquit, *principum liberos cum ceteris idem ætatis nobilibus sedentes vesci in conspectu propinquorum, propria & parciore mensa*. & Suetonius in Claudio: *Adhibebat omni cenæ & liberos suos cum pueris, puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur.* Verum ipsius etiam Varronis tempore feminas accubantes cenare solitas, Cicero est testis, in cuius conuiuio Cytheris accubuit, vt ipse refert Epist. ad Pætum lib. ix. & Ouidius lib. i. Elegia iv. cum scribit:

*Cum premet ille torum, vultu comes ipsa modesto*
*Ibis, vt accumbas.*

Suetonius de Imp. Caio Caligula: *Cum omnibus*

*sororibus suis stupri consuetudinem fecit, plenoque conuiuio singulas infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante.* id quod in multis marmoribus expressum Romæ passim videmus. Postquam igitur non iam sedentes, sed accubantes omnes cenabant, lectos non dissimiles illis, in quibus dormiebāt, facere cœperunt, quos *tricliniorum*, siue *tricliniares*, aut etiam *discubitorios* appellabant, ad differentiam videlicet *cubicularium*, quorum meminit Cicero lib. II. de Diuinatione, cum scribit: *Quidam somniauit, ouum pendere e fascia lecti sui cubicularis &c.* Namque tam *tricliniares*, quam *cubiculares* lectos inde principio dictos, ait Varro, quod ex lectis, herbis, aut stramentis fierent ante vsum tomenti: quamquam aliorum opinionem non improbet, qui eam vocem a Græcis ductam volunt, qui λέκτρον dicunt. Hi *tricliniorum lecti* (sic enim eos appellat Cicero lib. IV. in Verrem, cum scribit: *Iam non quæro vnde tantam Melitensem vestem habueris, vnde quinquaginta tricliniorum lectos*) magna ex parte e ligno precioso erant adfabre facti, aut testudinum sectis laminis, ebore, argento, atque etiam auro vestiti, aut etiam solidi. Plinius lib. sexto decimo cap. XLIII. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt, cedrus terebinthus, aceris genera, buxum &c. Excogitatæ sunt & ligni bracteæ. nec satis. cœperunt animalium cornua & dentes secari, lignumque ebore distingui, mox operiri. Placuit deinde materiem & in mari quæri. Testudo in hæc secta. Nuperq; portentosis ingenijs principatu Neronis in-*

lecti accubitorii (handwritten marginal note)

*ronis inuentum, ut pigmentis perderet se, plurisque veniret imitata lignum. Sic lectis pretia quæruntur, sic terebinthum vinci iuuat, sic cedrum pretiosius fieri, sic acer despici. Modo luxuria vero fuerat contenta ligno, iam lignum etiam e testudine facit.* Idem lib. IX. cap. XI. *Testudinum putamina secare in laminas, lectosq; & repositoria ijs vestiri Carbilius Pollio instituit.* Refert vero Macrobius lib. III. cap. XIII. ex indice cenæ Metelli Pontificis Maximi, quo die Lentulus Flamen Martialis inauguratus est, triclinia lectis eburneis strata fuisse. Plinius item lib. XXXIII. cap. XI. *Lectos vero mulierum*, inquit, *iam pridem totos operiri argento, & triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Rom. non ut operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Dein & aureos fecit, nec multo post argentei Deliacos imitati sunt.* Eos ex argēto solidos Heliogabalum Imper. habuisse refert Lampridius: *Hunc* inquit, *solido argento habuisse lectos & tricliniares & cubiculares.* Sed multo ante eos aureos iam in vsu fuisse, refert Plinius lib. XXXVII. cap. II. cum scribit Gn. Pompeium in tertio triumpho, quem de Piratis Asia & Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro transtulisse. Hinc Virgilius Aen. VI.

—— *Lucent*, inquit, *genialibus altis*
*Aurea fulcra toris.*

Pedes quibus lecti fulcirentur, & fulcra ex ligno ære, aut etiam argento erant. Terentius in Adelphis:

*Lectulos in sole ilignei pedibus faciendos dedit, vbi potetis vos.* Plinius lib. XXXIV. cap. X *Antiquissima*

*æris gloria Deliaco fuit, mercatus in Delo concelebrante toto orbe, & ideo cura officinis tricliniorum pedibus, fulcrisque ibi prima nobilitas æris.* & eodem lib. cap. III. *Triclinia ærata abacosque & monopodia Cn. Manlium è Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo, quem duxit anno Vrbis* DLXVII. *L. Piso auctor est. Antias quidem L. Crassum heredem L. Crassi oratoris multa etiã triclinia ærata vendidisse.* Cicero etiã Verri. IV. & Liuius lib. XXIX. *æratos lectos* dixere. Sed fulcris quosdam lectos caruisse ostendit Varro lib. VII. de lingua latina his verbis: *Quod si esset analogia sequenda in supellectile, omnes lectos haberemus ad vnam formã, & aut cum fulcro, aut sine eo.* Pedes vero lectorum partim rotundos, & tornatos, partim alia atque alia forma effictos in marmoribus Romæ videmus. Hi discubitorij lecti interdum vnum tantũ cubantem capere poterant, tribusque ex partibus pluteis muniebantur, vt in plerisque domibus paulo lautioribus nunc Romæ sunt, & in antiquis marmoribus sculpi cernuntur, *Scimpodia*, græco nomine dicti. Helychius: σκιμπόδιον, inquit, εὐτελὲς κλινίδιον, μονοκοίτιον Gellius lib. XIX. cap. X. *Offendimus eum cubantem in scimpodio Græciensi:* interdum duobus accubantibus locum præbebant, cuiusmodi non pauci ex illa antiquitate Romæ visuntur, in quibus vir & vxor accumbentes cenant Fiebant vero varia forma, sed plurimum quadrati, longi paulo amplius quã statura sit hominis, lati vt quattuor aut quinque in eis cõmode cubare possent, vt paulo inferius ostẽdam. Licet autem varia forma essent, in eodem tamen triclinio pares omnes erant &

materia

materia & altitudine, & figura. Varro lib. viii. de lingua latina: *Nemo*, inquit, *facit triclinij lectos, nisi pares & materia, & altitudine, & figura.* & rursus eodem lib. *Nam vt qui triclinium construxerunt, siquidem lectum de tribus vnum imparem posuerunt, aut de paribus nimium aut parum produxerunt vnum, corrigimus ad consuetudinem communem, & ad aliorum tricliniorum analogias. sic &c.* Ceterum posteaquã mensæ citreæ, quæ rotundæ erant in maximo pretio apud omnes esse cœperunt, pro tribus lectis *stibadium* faciebant, quod a similitudine sigmæ litteræ Græcæ, quæ hac forma scribebatur C, sigma appellarunt. Martialis lib. xiv. *de stibadio*: Mensa

*Accipe lunata scriptum testudine sigma.*
*Octo capit. veniat quisquis amicus erit.* Et lib. x.
*Septem sigma capit, sex sumus, adde Lupum.*

Lampridius etiam, *de Croco*, inquit, *sigma strauit, cum summos viros inuitasset ad prandium.* Dixi hos lectos stibadia etiam vocari, quibus antiquos Romanos caruisse Seruius scribit, vt supra retuli. Plinius minor lib. v. Epist. *In capite*, inquit, *stibadium candido marmore vite protegitur, e stibadio aqua velut expressa cubantium pondere siphunculis effluit, cauati lapide suscipitur.* Hæc stibadia a numero hominum, quos capiebant nomina sortiebãtur, vt hexaclina si sex, heptaclina si septem caperent, dicerentur. Martialis lib. ix. in Mamurram:

*Et testudineum mensus quater hexaclinon,*
*Ingemuit citro non satis esse suo.*

*Sigma*, siue *stibadium* depictum vidimus in antiquissimo Virgilij codice Vaticano, & expressũ

in marmore quod est ad S. Chrysogonem Romæ. Porro lecti altiores magnorum hominum erant, illustriorumque personarum. Virgil. Aen. II.

*Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto.* Et lib. VI.
——— *Lucent genialibus altis*
*Aurea fulcra toris.*

Itaque ad eos gradibus ascendebant. Varro lib. IV. de lingua Lat. *Qua simplici scansione scandebant in lectum non altum, scabellum: in altiorem, scamnum: duplicata scansio gradus dicitur.* & lib. VII. *Quod si esset sequenda analogia in supellectile, omnes lectos haberemus domi ad vnam formam: & aut cum fulcro, aut sine eo: nec tantum ad tricliniarem gradus, non item ad cubicularem.* Cōtra vero humiles lecti minus honesti erant. vnde Valerius Maximus lib. VII. cap. V. ex Cicerone in Orat. pro Muræna huiusmodi historiam refert: *Q. Ælius Tubero a Q. Fabio Maximo epulum populo nomine Africani patrui sui dante, rogatus vt triclinium sterneret, lectulos Punicanos pellibus hœdinis strauit. & pro argenteis vasis Samia exposuit.* & paulo post: *quæ res illum integerrimum alioqui virum L. Pauli nepotem, & P. Africani sororis filium Pratura, quam petebat, deiecit. Punicanos* vero *lectos*, humiles fuisse scribit Isidorus lib. XX. cap. XI. *Punicani*, inquit, *lecti parui, & humiles, primum a Carthagine aduecti, & inde nominati.* Addit Seneca, & ligneos fuisse. namque hanc ipsam Tuberonis frugalitatem commendans, sic scribit Epist. XCVI. lib. XV. *Tuberonis ligneos lectulos cum in publicū sternerentur, hœdinasque pro stragulis pelles, & ante ipsius Iouis cellam proposita conuiuiis vasa fictilia &c.* Hi

triclinia-

tricliniares lecti culcitis herba, pluma, aut tomento ad similitudinem cubicularium, farctis sternebantur. Varro lib. IV. de ling. lat. Iuuenalis Satyr. V.

*Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto,*
*Vna simus ait.*

*Culcitæ* vero, quoniam initio ex tortis herbis fiebant, *tori* sunt appellatæ. Varro lib. I. de vita Po. Rom. *quod frontem*, inquit, *lectica sternebant ex herba torta, appellatum torum: hoc, quod iniicitur etiam nunc toral dicitur.* Idem scribit aliquoties Seruius. Hinc Virgilius Aen. V.

*Vt viridante toro consederat herbæ.*

Dicebantur & *puluinaria*, siue *puluini*. Ouid. lib. 2. de Ponto, Eleg. II.

*Incolumis coniux sua puluinaria seruat.*

Et Apuleius lib. X. *Quattuor Eunuchi puluinis compluribus ventose tumentibus, pluma delicata, terrestrem nobis cubitum perstruūt. Culcitis*, siue *toris*, aut *puluinis* apud priscos Romanos *hœdinæ pelles* iniiciebātur, iisq. semper pro *stragulis* vsum Catonem Maiorem refert Valerius Maximus lib. IV. cap. III. Atque ex ea antiquitate Aelius Tubero Stoicus Philosophus, & priscis moribus viuens, pelles hœdinas pro stragulis in epulo publico, vt diximus, repetebat. Has postea stragulę vestes excepere, quæ, quod *toris* iniicerentur, *toralia* dicebantur; vt ex Varrone iam retuli. Idem lib. IV. de ling. lat. *Toral*, inquit, *quod ante torum.* & Nonius Marcellus: *Toral, & toralium stragulum est.* Horatius lib. XII. Epistolar. epist. V.

——— *Ne turpe toral, ne sordida mappa*

*Corruget nareis.*

Et lib. Sermonum II. Sat. IV.

*Et tyrias dare circum illota toralia vestes.*

Appellabãtur & vocabulo Græco, *peristromata.* Varro lib. IV. de lingua latina: *Græca sunt peristromata, & peripetasmata: sic aliud aliquid, item conuiuij causa.* Cicero Philip. II: *Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cellis lectos stratos videres.* Athenæus lib. V. ταύταις δὲ ταῖς κλίναις ἀμφίταποι ἁλουργεῖς ὑπέστρωντο τῆς πρώτης ἐρέας, καὶ περιστρώματα ποικίλα διαπρεπῆ ταῖς τέχναις ἐπῆν. Erant ea purpurea, maiorique ex parte textili opere, siue acu picta. Martialis:

*Babylonica picta superbe texta,*
*Semiramia, quæ variantur acu.* Et apud Plautum:
*Ita vestra ego latera loris faciam, vt valide varia sient,*
*Vt ne peristromata quidem æque picta sint Cãpanica,*
*Neque Alexandrina belluata, consutaque tapetia.*

Virgilius Aen. I.

*Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus*
*Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro.* Et,
*— frequentes*
*Conuenere toris iussi discumbere pictis.*

Cicero Verrin. IV. *Per triennium isti Lamia nobilis mulier plena domo telarum stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum.* Et Tusculana V. *Collocari,* inquit, *iussit hominem in aureo lecto strato pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto.* Virgilius Aeneid. I.

*At domus interior regali splendida luxu*
*Instruitur, medijsque parant conuiuia tectis,*
*Arte laboratæ vestes, ostroque superbo.*

Varro

Varro Cato, vel de liberis educandis: *Etenim nulla, quæ non didicit pingere, potest bene iudicare quid sit bene pictum a plumario, aut textore in puluinaribus plagis.* His stragulis iniiciebantur *puluini tricliniares* dicti. Itali *Cossinos* vocant. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Quis facit mappas tricliniares non similes inter se? quis puluinos?* Hos a plumis ita appellatos tradit Varro lib. IV. de lingua latina, his verbis: *Posteaquam trãsierunt ad culcitas, quod in eas acus, aut tomẽtum, aliudue quid sternebant, ab inculcando culcita dicta, ao quidquid insternebant, a sternendo stragulum appellabant. Puluinum vel a plumis, vel a pollulis declinarunt.* In marmoribus vero Romanis plurimis accubantes puluinis cubito innixos videmus. Martialis lib. III.

*Cubitis trudit hinc & inde conuiuas*
*Effultus ostro, sericisque puluinis.*

Athenæus lib. IV. ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. Lectis opere & materia pretiosis, superbisque & magnificis vestibus instratis, pares adhibebãtur *mensæ*, aut multo etiam pretiosiores; ex citro enim arbore magna ex parte cõstabant, quæ quanto in pretio haberetur, vnus Plinij locus facile ostendet. is enim lib. XIII. cap. XV. de mensis citreis ita scribit: *Atlas mons peculiari proditur silua, de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & mensarum insania, quas feminæ viris contra margaritas regerunt. Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo æuo empta* HS. X. *Memoratur & Galli Asinij* HS. XI. *venundatæ sunt & duæ a Iuba Rege pen-*

*dentes, quarum alteri pretium fuit* HS. XV. *alteri paulo minus. Interijt nuper incendio a Cethegis descendens* HS. XIIII. *permutata latifundij taxatione, si quis prædia tanti mercari malit. Magnitudo amplissima adhuc fuit vnius commissæ ex orbibus dimidiatis duobus a Rege Mauritaniæ Ptolemæo, quattuor pedum & semipedis crassitudine quadrantali, maiusque miraculum in ea est artis, quam potuisset esse naturæ. Solidæ item a Nomio Ti. Cæsaris liberto cognomen trahentis, tribus sicilicis infra quattuor pedes, totidemque infra semipedem crassitudinis. Qua in re non omittendum videtur Tiberio Principi mensam quattuor pedes sexante sicilico excedentem sescuncialis operimento laminæ vestitam fuisse, cum tã opima Nomio liberto eius esset: huius materia erat tuber, hoc est radicis vitium.* hæc Plinius. cuius locum quantum ad notas nummorum attinet, vt in vulgatis libris legitur, retuli; reliqua vt ex manuscriptis codicibus, & ex coniectura mihi corrigenda visa sunt, posui. Ceterum in notarũ explicatione toto cælo mihi videtur errasse Budæus, vir alioqui doctissimus. Is enim lib. III. de asse, HS. X. & HS. XV. sestertia decem, & sestertia quindecim, hoc est, CCL. & CCCLXXV. aureos coronatos interpretatur, cum hac summa non solum *latifundium*, quod Plin. ait; sed neque prædiolum, aut, vt appellat Horatius, *Angulus,* illis temporibus emi posset; atq; eo magis miror Budæum, quod videam, eum legisse Tertullianum, qui lib. de Pallio hunc locum a Plinio, vt pleraque alia in eo libro mutuatus, sic scribit: *Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis*

*tantum*

*ratũ Asinius Gallus pro mensa eiusdẽ Mauritaniæ numerat. En quantis facultatibus æstimauere ligneas maculas?* Igitur Asinius Gallus citream mensam HS. X. hoc est decies sestertium mercatus est, non decẽ sestertiis, vt Budæus censet. De Ciceronis vero mensa, vt Plinio cum Tertulliano conueniat, legerem, *empta HS. D.* hoc est sestertiis quingentis. siue quingentis millibus nummum. Animaduerti enim aliquoties in veteribus libris, D, pro, X, poni, quia, D, prima littera esset numeri decem, qui, X, notatur. Ciceronis ergo citrea mensa æstimari debuit XII·MD. aureis coronatis, Asinij vero XXV. M. neque hoc mirabitur, qui legerit apud Martialem libr. XIV. in lemmate, MENSA CITREA:

*Accipe felicis Atlantica munera siluae:*
*Aurea qui dederit dona, minora dabit.*

Et Senecã, qui li. XII. de Benef. cap. X. *Video*, inquit, *istic mẽsas, & æstimatũ lignũ Senatorio cẽsu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torsit.* (Porro Senatoris cẽsũ duodecies cẽtena millia nũmũ fuisse, hoc est, aureorũ scutatorũ XXX. M. ex Suetonio in Augusto omnib. notũ est: *Senatoriũ*, inquit, *censum Augustus ampliauit, ac pro octingentorũ milliũ summa duo decies sestertium taxauit, suppletuitque non habentibus.*) Magis vero mirabitur, Senecam ipsum Stoicum philosophũ ob vitæ integritatem inter omnes ad instituendum Neronem principem electum. qui initio libri de tranquillitate vitæ scripserat, nisi forte hæc verba Sereni sunt Senecam consultantis, non ipsius Senecæ: *Tenet me summus amor parsimoniæ. Placet minister incultus, & rudis vernula, argentum graue rusti-*

*ci patris sine vllo nomine artificis, & mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones ciuitati nota. sed in vsum posita, quæ nullius conuiuæ oculos, nec voluptate moretur, nec accendat inuidia.* Qui hoc, inquã, scripserat, quingentas tamen ipsum mensas citreas habuisse pedibus eburneis, & inter se pares, in quibus ipse cenabat, auctor est Dio Cassius, his verbis in Nerone: πεντακοσίους τρίποδας κεδρίνου ξύλου ἐλεφαντόποδας ἴσους καὶ ὁμοίους εἶχε, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἑστιᾶτο. His mensis coronæ argenteæ, aureæ, interdum & gemmis distinctæ addebantur. Scæuola in l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg. cum dixisset: *Perueniamus ad gemmas inclusas argento, auroque*, subiungit: *Sed & in coronis mensarum gemmæ coronis cedēt, & hæ mensis.* Mensæ primum fiebãt quadratæ postea rotūdę in vsu esse cœperunt, vnde poetæ illas *quadras*, has *orbes* vocant. Virgil. Aen. VII.

*Et violare manu, malisque audacibus orbem*
*Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris.*

Festus: *Escariæ mensæ quadratæ vocantur, in quibus homines epulantur.* Varro lib. IV. de lin. lat. *Mensam escariam cibillam appellabant, ea erat quadrata vt etiam nunc in castris a cibo cibilla dicta, postea rotunda facta.* Hæc Varro, apud quem in m. s. libris non *cibilla* legitur, sed *cilliba.* vt apud Festum etiam in vulgatis libris est: *Cilliba mensæ rotundæ.* Sequitur apud Varronem: *Et quod quæ a nobis media, a Græcis μέσα, mensa dici potest: nisi etiam quod ponebant pleraque in cibo mensa. Mensæ* etiam appellabantur epulę mensis appositę. Pollux, τραπέζας δὲ ἐκά-

λουω κ) τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. quo sensu Virgil. Æneid. I. dixit:

*Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ.*

Nam sequitur:

*Dixit & in mensa laticum libauit honorem.*

Non ergo mensæ ipsæ remotę fuerant, sed epulæ illis impositæ. Hæ mensæ aut vno tantum pede fulciebantur, & *monopodia* erant, in deliciis quõdam habita. Liuius lib. XXIX. *Luxuriæ*, inquit, *peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in Vrbem est, ij primum lectos æratos, vestem, stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tunc magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam aduexerunt. Tunc psaltriæ, sambucistriæque & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Meminit & Plinius lib. XXXIV. cap. III. Aut duobus pedibus nitebantur, *bipedes* dictæ. quales in marmoribus Romæ expressas videmus. Martialis lib. XII.

*Ibat tripes grabatus, & bipes mensa.*

Sed tripedes frequentius erant, vt ex iisdem marmorib. discimus, & ex quingentis illis, quas habuisse Senecam Dioni credimus, quamquam eas parsimoniæ signum fuisse ostendere videatur Horatius, cum scribit. I. lib. Sermonum,

*-- modo reges atque tetrarchas*
*Omnia magna loquens, modo sit mihi mẽsa tripes &*
*Concha salis puri, & toga quæ defendere frigus*
*Quamuis crassa, queat.*

Hæ lineis mãtilib. sternebãtur. Virgilius Aen. I.

*Dant famuli manibus lymphas, Cereremq; canistris*
*Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.*

ad quem locum Seruius: *Constat*, inquit, *maiores*

mappas

*mappas habuisse villosas, mantilia vero a manibus.* Martialis li.xiv. in lemmate, *Gausapa villosa,* vel *mãtile*

*Nobilius villosa tegant. tibi lintea citrum,*
*Orbibus in nostris circulus esse potest.*

Varro lib.v.de lingua latina: *Mantelium, quasi manuterium, vbi manus terguntur.* Erant nihilominus *& mappæ,* quibus manus tergerentur, *tricliniares* appellatæ. Varro lib.viii.de lin.lat. *Quis facit mappas tricliniares nõ similes inter se?* Horatius li.i.Epist.

*——ne sordida mappa*
*Corruget nares.*

Plinius lib.xix.cap.i.cum de lino agit: *Inuentum,* inquit, *est iam quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant, ardentesque in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quam possent aquis.* Has plerumque conuiuæ ipsi domo afferebant. Martialis lib.xii.de Hermogene fure mapparum maximo:

*Attulerat mappam nemo, dum furta timentur,*
*Mantile e mensa surripit Hermogenes.*

Et paulo post:

*Ad cenam Hermogenes mappã nõ attulit vnquam*
*A cena semper retulit Hermogenes.*

Atque hæc de mensis. Erant vero & *repositoria* siue *abaci* quibus argentum exponerent non vilioris materiæ, aut operis quam mensas, aut lectos diximus. Plinius lib. xxxiii. cap.xi. *Cornelius,* inquit, *Nepos tradit ante Syllæ victoriam, duo tantum triclinia Romæ fuisse argentea. Repositorijs argentum ad di sua memoria cœptum Fenestella dicit, qui obijt nouissimo Tiberij Cæsaris principatu. Sed & testudinea tum in vsum venisse. Ante se autem paulo lignea, rotunda, solida,*

*fulcra, nec multo maiora, quam mensas fuisse. Se quidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro cœpisse. Mox additum argentum in angulis lineasque per commissuras.* hæc Plinius. Reponebantur in his dapes priusquam mésis inferrentur. Plinius eos lib. *Iam vero*, inquit, *& mensas repositorijs imponimus & ad sustinenda obsonia interradimus latera, & interest quam plurimum lima perdiderit.* Exponebantur etiam in his lances, & vasa omnis generis, argentea, atque aurea, pura, aut cælata, vel etiam gemmis distincta, murrhina, crystallina, gémea, necnon ærea, aut Corinthia, aut excellentium artificum cælo fabrefacta: de quibus singulis, eorūq. immensis pretiis ex Plinio & aliis pauca dicemus. Ac de argento quidem (sic enim appellabant argenteum mensarum apparatum: Vt apud Virgil. Aen. I.

*Ingens argentum mensis, cælataque in auro*
*Fortia facta patrum.* quemadmodum & *auri* appellatione *aurea vasa* contineri scribit Scæuola in l. qui vxori ff. de auro & arg. leg. *Auro*, inquit, *legato vasa aurea continentur, & gemmis gemmea*) illud satis fuerit referre, quod Plinius scribit loco a me supra citato: *Africanus cum de Pœnis triumpharet IIII. M. CCCCLXX. M. pondo transtulit. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in mensarum est apparatu.* Et numerum quidē apud Plinium vitiosum arbitror. sed illud omnem luxuriam excedere videtur, priuatos ciues Romanos tantum argenti ad mensę apparatum possedisse, quantum tota Carthago Romanę vrbis æmula, terrarum orbis auida, cum maxi-



Lances

Aurea vasa

me floreret, habuerit. Ac primum de lancibus hoc vno exemplo ex eodem Plinij loco petito contentus ero: *Paulo*, inquit, *ante Syllanum bellum lances e centenis libris argenti, quas tunc super quingentas numero Romæ fuisse constat, multosque ob eas proscriptos dolo concupiscentium. Nostra ætas fortior fuit Claudij principatu: seruus eius Drusillanus nomine Rotundus, dispensator Hispaniæ citerioris quingenariam lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædificata fuerat: & comites eius octo quinquaginta librarum. Quæso vt quam multi eas conserui eius inferrent, aut quibus cenantibus?* Eam lancem quingentarum librarum, non habita manupretii ratione, sed argenti tantũ, quinque fere aureorum scutatorũ millibus æstimare possis. Meminit eius & Tertullianus lib. de Pallio his verbis, cum de citreis mensis multa dixisset: *Drusillanus equidem seruus Claudij quingenariam promuisidem ædificat, suprascriptis fortasse an mensis necessariam: cui si officina extructa est, debuit & triclinium.* hæc ille. Verum hanc insaniam in immensum augent vasorum manupretia a Plinio his verbis eodem loco relata: *Nec copia tantum argenti furuit vita* (sic enim fortasse legendum) *sed validius etiam manupretijs, idque iam pridem, vt ignoscamus nobis. Delphinos quinis millibus* HS. *in libras emptos C. Gracchus habuit. L. vero Crassus orator duos scyphos Mentoris artificis manu cælatos sestertijs centum. Constat eundem* VI. *millibus* HS. *in libras singulas vasa empta habuisse.* hucusq; Plinius. Gracchus igitur quatuordecim fere argenti libras manupretii nomine pro singulis libris argenti dedit. libra enim tunc CCCXXXVI. nummos sester-

tios

tios habuit. L. vero Crassus adhuc amplius decẽ & octo libras. nam Mentoris duos scyphos, hoc est parua pocula, tribus fere scutatorum millib. æstimes licet. Sequitur apud Plinium: *Et Pytheas, cuius duæ vnciæ viginti* (siue vt in v.c. legitur x.) *veniere.* Quo loco, si vere legitur, *duæ vnciæ,* & x. talenta intelligemus. propterea quod de reb. Græcis agitur, has Pytheę artificis duas vncias sex millibus scutatorum æstimabimus. & de cælaturis quidem multa Plin. lib. xxxiii. cap. xii. Sed hoc præcipuum: *Zopyrus, Areopagitas, & iudicium Orestis in duobus Scyphis cælauit* HS. xii. *æstimatis.* quæ notæ si duodecies sestertium designãt, triginta scutatorum millia conficiunt. Sin vero quoniã de Græcis ibi sermo est, A. xii. id est talenta duodecim, est legendum, scutati sunt vii. M. cc. De reliquis vero vasis Cicero Verrin. iv. *Exponit,* inquit, *multum argentum, non pauca etiã pocula ex auro: quæ vt mos est regibus, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma prægrandi, trulla excauata manubrio aureo.* Plinius lib. xxxvii. cap. ii. de Pompeii triũpho: *Transtulit vasa ex auro, & gemmis abacorum nouem.* & in procœmio lib. xxxiii, *Nec hoc fuit satis: turba gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices, ac temulentiæ causa tenere Indiam iuuat, & aurum iam accessio est.* De murrhinis autem Plinius eodem loco: *Eadem victoria primum in vrbem murrhina induxit. Primus Pompeius sex pocula ex eo triumpho Capitolino Ioui dicauit: quæ protinus ad hominum vsum transiere, abacis etiam, escariisque vasis inde expetitis. Excreuitq; in dies eius rei luxus murrhino* LXXX. *sestertiis an-*

Murrina vasa

*pto*(hoc est ſcutatorum duobus millibus) *capaci plane ad ſeſtarios tres calice. Potauit ex eo ante hos annos conſularis ob amorem abroſo eius margine, vt tamen iniuria illa pretium augeret: neque eſt hodie murrhini alterius præſtantior indicatura.* & paulo poſt: *T. Petronius conſularis moriturus inuidia Neronis principis, vt menſam eius exheredaret, trullam murrhinam* CCC. *ſeſtertijs emptam fregit. Sed Nero, vt par erat principem, vicit omnes* CCC. *ſeſtertijs capidem vnam parando. Memoranda res tanti Imperatorem, patremq. patriæ bibiſſe. Oriens murrhinam mittit. Humorem putant ſub terra calore denſari.* Hucuſque Plinius, apud quem CCC. ſeſtertia ſcutatorum ſunt VII.M.D. De cryſtallinis ibidem Plinius hæc refert: *Alius hic furor* HS. CLM. (hoc eſt, ſcutatis aureis III.M.DCCL. *trullam vnam non ante multos annos mercatam a matre familias nec diuite. Idem Nero amiſſarum rerũ nuntio accepto, duos calices cryſtallinos in ſuprema ira fregit illiſos. Hæc fuit ratio ſæculum ſuum punientis, ne quis alius ex eis biberet.* De æreis autem vaſis, aut Corinthiis, aut Deliacis, multa apud auctores mẽtio. Cicero pro Sex. Roſcio Amerino: *Domus*, inquit, *referta vaſis Corinthijs, & Deliacis: in quibus eſt authepſa illa, quam tãto pretio nuper mercatus eſt: vt qui prætereuntes pretium numerari audiebant, fundum venire arbitrarentur.* & Paradoxo. I. *Qui cælato auro, & argento, & Corinthijs operibus abundant.* Fuere etiam magno in pretio *toreumata*, hoc eſt torno elaborata vaſa, quæ a primo inuentore Thericle, *Thericlea* vocabantur. Plinius lib. XVI. cap. XL. *Celebratur & Thericles nomine calices ex terebintho ſolitus facere torno.* & Clemẽs Alexãdrinus lib. II. Pædagogi cap. III. *Valeant ergo Theri-*

Cryſtallina

ænea

go *Thericlei calices &c.* de quibus multa Atheneus lib.II.& Philo Iudæus lib.de vita cõtemplatiua: *Phiala Thericlea, toreumataque clarorũ artificum.* vt quod apud Ciceronẽ Verrin.IIII.legitur in vulgatis codicibus: *De hoc Verri dicitur habere eũ perbona toreumata, in his pocula duo quædam, quæ Heraclia nominant, Mentoris manu summo artificio facta.* vitiosum videatur, & *Thericlea* substituendum. Ita strato triclinio conuiuæ loti cenatum veniebant, aut apud ipsum conuiuij dominum lauabant. Terentius Phormione:

*Te ne asymbolum venire vnctum, atque lautum e balneis.*

Plautus in Sticho:

*Quam mox cocta est cœna? impransus ego sum.*

EP. *Abi intro ad me, & laua.* & paulo post:

*Ibo lauatum in Pilium: post vbi lauero, ociosus vos operiam accubans.* Quod si loti non erant, pedes saltem lauabant. Apud Plautum in Persa conuiuæ aduenienti quidam ait:

*Locus hic tuus est, hic accumbe: ferte aquam pedibus: preben tu puere?* Nisi forte *manibus*, legendum. Vestem deinde mutabant, & *cenatoriam*, siue conuiualem sumebant, etiam ij, qui luctus causa atrati erant. De *cenatorijs* Martialis lib.XIIII. *Cenatoria:*

*Nec fora sunt nobis nec sunt vadimonia nota:*
*Hic opus est pictis accubuisse toris.*

Petronius Arbiter: *Cenatorias repetimus, & in proximam cellam ducti sumus, in qua tres lecti strati erant.* Pomponius in L.scribit.ff. de auro, & arge. legat. *Quintus Mutius ait, scire se quendam Senatorẽ muliebribus cenatorijs vti solitum.* Seneca controuersia

Loto ma nus

veste mu: tant.

XXV. *Dic mihi, si cum animaduertere deberat, nec legitimo cultu ac more solemni usus, interdiu, tribunal conscenderit conuiuali veste.* Cicero in Vatinium: *Atque illud, inquit etiam scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arrij familiaris mei cum toga pulla accumberes?* & inferius: *Cedo, quis vnquam cenauit atratus? Ita enim illud epulum est funebre, vt munus sit funeris, epulæ quidem ipsæ dignitatis. Sed omitto epulum Pop. Rom. festum diem argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo. quis in funere familiari cenauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla vnquam data est? Cum tot hominum millia accumberent: cum ipse epuli dominus Q. Arrius albatus esset, tu in templo Castoris, te cum C. Fidulo atrato, ceterisque tuis furijs funestum intulisti.* Scribit vero Sallustius, vt quidem legitur apud Macrobium lib. III. cap. XIII, Metellum Pium toga picta plerumque amictum accubare solitum. In marmoribus Romanis, qui in lectis accũbunt, aut seminudi, aut vnica tantum veste tecti videntur. Sumpta cenatoria, atque iam discubituri, ne pretiosam vestem stragulam, de qua diximus, lutulentis, aut sordidis calceis inquinarent, *soleas* deponebant. Martialis lib. V,

*Deposui soleas, affertur protinus ingens*
*Inter lactucas, oxygarumque liber.*
*Alter perlegitur dum fercula prima morantur:*
*Tertius est, nec adhuc mensa secunda venit.*

Plautus in Truculento:

*Iam redijt animus, deme soleas, cedo vinum.*

Sic Nasidienus apud Horatium lib. II. Sat. vltima. cum e conuiuio surgere vellet: soleas, quas deposue-

Soleas deponit

deposuerat, poscit. Et Seneca controuersia xxv. de Manlio Prætore, qui in conuiuio hominem noxium securi feriri iusserat: *Prætor*, inquit, *ad occidendum hominem soleas poposcit*. Plautus in Truculento:

*Cedo soleas mihi, properate, auferte mensam:*

In quibusdam marmoribus Romanis, conuiuis accumbere parantibus a seruis soleę demuntur. in omnibus vero ii, qui in lecto accubant, nudis sunt pedibus. Postquam se in lectis ordine collocauerāt, manus lauabāt. Hinc apud Virg. Aen. I.

*Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus*
*Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro.*
*Dant manibus famuli lymphas.*

Plautus in Persa:

*Tu Sagaristrio accumbe in summo, meum natalem agitemus amœnum.*
*Date aquam manibus, apponite mensam.*

Seneca controuersia xxv. *Etiam carnifices cenaturi manus abluūt.* In quibusdam Romanis marmoribus conuiuis accubantibus præsto sunt serui cū malluuio, & aqua manili. Fabius Pictor lib. xvi. citante Nonio in *Polubrum*: *Aquam manibus, pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera vasum cum aqua.* Deinde *vnguenta* dabantur, quibus caput, & barbam vngerent. Martialis lib. III.

*Vnguentum, fateor, bonum dedisti*
*Conuiuis here, sed nihil scidisti.*

Dabantur & *corona* ex his floribus, quos anni tēpus sumministrabat: sed maxime rosa, aliisq; quæ ebrietatem prohiberēt, & caput non grauarēt. Has quidem capiti, nonnulli collo: alij bracchiis

aptabant, vt in antiquis marmoribus videmus, & ab auctoribus traditur. Cicero Verrin. v. *Ipse autem coronam habebat, vnam in capite, alteram in collo.* De conuiuarum numero a Varrone apud A. Gellium lib. xiii. cap. xi. ita definitur, vt nec pauciores sint quam tres, nec plures quam nouem: vt aut numerum Gratiarum æquent, aut Musarum. Discũbebant autem in lectis pro cuiusque dignitatis fastigio ordine seruato. qua de re operæ pretium fuerit, integrum locum Plutarchi ex conuiualibus quæstionibus huc inserere. est autem lib. i. quæstione *iii.* *Secundum id*, inquit, *incidit quæstio de locis. alius enim apud alios locus honoratior: vt Persis medius, quem accumbẽs Rex occupat: videtur honestissimus apud Græcos primus: apud Romanos medij lecti vltimus: quem ipsi consularem vocãt. Apud quosdam Græcorum iuxta Pontum habitantium, vt Heracleotas, medij lecti primus. Maxime autem de consulari loco dubitatum a nobis fuit, qui cum apud nos haberetur præcipuus, causa eius rei, neq; vt quia primus, neque vt quia medius esset, definiri poterat. Atque ex ijs, quæ super ea re dicta fuere, tria referenda vidẽtur. Vnum quod exactis Regibus, Consules cum ad popularem formam omnia redigerent, seipsos e medio, & regio loco deorsum subduxerunt: ne vel ipse locus tamquã qui aliquid ex fastu, & maiestate regia adhuc retineret, molestus esset ciuibus. Secundum fuit, quod cum duo lecti inuitatis tribuantur, tertius, eiusque primus, hoc est medius locus domino conuiuij congruit: ex eo enim tanquam auriga, ac gubernator facile & ministeria intueri, & ab alijs non ita longe abest, vt non cum eis miscere sermonem possit, & colloqui. locus enim infra eum, vxo-*

*rius*

*ris est, aut liberorum: qui supra, is, vt par est, tribuitur conuiuarum honoratissimo. Tertium fuit, quod huius loci proprium videbatur, opportunitas nimirum ad munia obeunda conuenit enim magistratum, ac principem curare in quouis conuiuio, in quauis animi remissione, vt & audiat, & mandet ea, quæ opus sint, & subscribat: quod vt Cōsul facere possit, commodissimū hunc habet locum, vbi secundus lectus primo applicatus, angulus flexu suo inter capedinem facit, quæ spatium accedendi, alloquendi, & audiendi præbeat scribæ, lectori, stipatori, nuntio ab exercitu venienti: cum interim Consul neque molestiam cuiquam conuiuarum exhibeat, neque ipsi obturbetur a quoquam: sed dextram, & vocem habeat liberam, atque expeditam.* hæc Plutarchus. Verum enim vero, quod ait medii lecti vltimū locū digniorē fuisse apud Romanos, id cū Consul cōuiuio intererat fortasse perpetuū fuit: cum vero aut Pōtificales *cenæ* dabantur, aut ipsi Pontifices adhibebūtur cōuiuijs, is locus, quē apud Heracleotas, & Græcos Pōtū habitantes esse præcipuū tradit Plutarchus, honoratior apud Romanos erat: id quod ex Festo facile colligitur, qui sic scribit: *Ordo sacerdotū æstimatur Deorū.... maximus quisq; maximus videtur Rex, deinde Dialis, post hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto loco Pōtifex maximus. Itaq; in cōuiuiis solus Rex supra oēs accubat: sed Dialis supra Martialē: Martialis supra proximū: omnes deinde supra Pontificē.* Idē refert & Gellius ex Pōtificalib. libris, his verbis: *Super hominē Dialem in conuiuio, nisi Rex Sacrificulus haud quisquam alius accumbit.* quin & medij lecti locum apud Romanos, vt etiam apud Persas, Imperatorum,

Loci dignitas quae.

& honestissimarũ personarum fuisse multa auctorum loca declarant. Suetonius de C. Caligula Imp. *Cum omnibus*, inquit, *sororibus suis stupri consuetudinẽ fecit, plenoque conuiuio singulas infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante.* medius ergo erat inter vxorem & sororem. Notatur vero a Suetonio Caius, quod eum locum sororib. tribueret, qui vxori debebatur: vt ex Plutarcho cognouimus. In illo item conuiuio, quo apud Perpernam Sertorius occisus est, medium locum ipsi Sertorio, vt Imperatori datum, Sallustius apud Seruium scribit his verbis: *Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, supra L. Fabius Hispaniensis Senator ex proscriptis: Antonius in summo: infra scriba Sertorij Versius: & alter scriba Mæcenas in imo: medius inter Tarquitium & dominum Perpernam.* Sic enim hic Sallustij locus legitur in manuscriptis Seruij codicibus, licet apud eum mancus sit, cum non plane referatur, qui inter Tarquitium & Perpernam conuiuij dominũ accubuerit. Et quoniam Seruius ex hoc loco probat, medium locum apud maiores fuisse domini conuiuij, & in eo conuiuio dominus erat Perperna: videtur legendum: *medius inter Tarquitium & dominus.....* nam Perpernæ nomen explicationis causa ab aliquo adiectum videtur. Quod vero dicitur, *Sertorius inferior in medio:* intelligo eum relicto medio lecto Perpernæ, qui se inuitauerat, inferioris lecti locum mediũ occupasse. Ex hoc loco præterea discimus, quid sit, *infra & supra* discumbere, quid *in summo & in imo.* Vt etiam ex illo Horatij lib. II. Sermone vltimo:

*Summus*

*Summus ego, & prope me Viscus Thurinus, & infra,*
*Si memini, Varius: cum Seruilio Balatrone*
*Vibidius: quos Mæcenas adduxerat vmbras.*
*Nomentanus erat super ipsum, Porcius infra.*

En Mæcenatem magnum virum medium inter Nomentanum & Porcium accubuisse? Cicero lib. IX. Epistolarum, ad Pætum: *Accubueram hora nona apud Volumniū Eutrapelum: & quidē supra me Atticus, infra Verrius familiares tui: infra Eutrapelū Cytheris accubuit.* Solere autem huiusmodi mulieres, infra eos, hoc est, in sinu eorum accumbere, qui eas amarent, siue conducerent, præter hūc Ciceronis locum & illum alterum Suetonij, T. Liuius confirmat: qui lib. XXXIX. de L. Quintio Flaminino sic scribit ex Valerio Antiate: *Placentiæ famosam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accersitam, scribit Antias, ibi iactantem se scorto inter cetera retulisse, quā acriter quæstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum cubantem, negasse vmquam vidisse quemquam securi ferientē, & peruelle id videre. hic indulgentem amatorem vnum ex illis miseris attrahi iussum securi percussisse. facinus sæuum, & atrox, inter pocula, atque epulas, vbi libare Dijs dapes, vbi bene precari mos esset, ad spectaculū scorti procacis in sinu Consulis recubantis mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam.* Infra aliquem ergo cubare, & in sinu eius recumbere, idem esse manifestū est. Atque auctore Plutarcho is locus vxoris, aut filiorum, aut alioqui carorum hominum inter honestas personas fuit. Plinius Iunior lib. *IIII.* Epistolarū: *Cenabat Imp.*

*Nerua cum paucis, Veiento proximus, atque etiam in sinu recumbebat.* Cenæ vero initio proni in ventrẽ decumbebant puluinis pectori appositis, quo vtraq. manus ad vescendum esset liberior: vt in antiquis marmoribus Romæ conspicitur. procedẽte autem conuiuio, in cubitum se reponebant, aut si loqui nollent, supini iacebant. Quærit Plutarchus lib. v. Symposiacon, quęstione vi. *Cur cenæ initio anguste, postmodum vero laxius discumberetur:* eamque rationem reddit, quam supra retuli: quod scilicet principio in ventrem discumberent, postea in cubitum: quod Horatius ostendit, cum scribit lib. *II*. Sat. *IIII*.

*Languidus in cubitum iam se conuiua reponet.*

Ea omnia in marmoribus expressa videmus: sed maxime in Patauino triclinio, quod ex antiquissimo lapide effictum inferius dabimus. In eo enim ij, qui in medio lecto sunt, proni iacent: qui in reliquis, partim in cubitũ repositi, partim sedẽtiũ specie, partim supini: vt Sertorium accubuisse, refert Plutarchus, cum a cõiuratis occisus est. Atque in pleno conuiuio plerunq; terni in lectis accumbebant, nonnumquam & quaterni. Horatius lib. *I*. Satyr. *IIII*.

*Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos.*

aliquando etiam quini: vt in conuiuio, quo occisus est Sertorius apud Sallustium: & in Nasidieni apud Horatium vidimus. Apud Macrobium etiam li. *III*. cap. XIII. in cena Pontificali, duobus lectis decem Pontifices accubuerunt, in tertio tres virgines Vestales, ac Flaminica, eiusque socrus: licet id reprehendere videatur

*sordida-*

Cicero in Pisonem: *Extructa*, inquit, *mensa non conchylys, aut piscibus, sed multa carne subrancida, serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes: idem cocus, idem atriensis, pistor domi nullus, nulla cella, panis & vinum a propola, atque de cupa: Græci stipati, quini in lectulis, sæpe plures, ipse solus.* hęc Cicero. Nā hexaclinō Martialis & sigma, quod conuiuas octo capere poterat, vt iam dixi, triclinij vicem obtinebat, non lecti. Conuiuis autem mensas dapibus onustas pro discis apponi solitas, Seruio credimus: quid illud Aen. *I.*

*Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ,*

sic scribit: *Apud maiores ipsas mensas apponebant pro discis, vnde est: -- Et mensæ grata secundæ. Duas enim habebant mensas, vnam carnium, alteram pomorum.* Reprehendit vero Martialis Annium, apud quem dapes lancibus potiusquam mensis ipsis inferrentur: namque sic scribit lib. VI.

*Cum mensas habeat fere ducentas,*
*Pro mensis habet Annius ministros:*
*Transcurrunt gabatæ, volantque lances:*
*Has vobis epulas habete lauti,*
*Nos offendimur ambulante cena.* Ova initio

Cenæ initio oua apponebantur. hinc Cicero in epistolis: *Integram*, inquit, *famem ad ouum affero.* & Horatius lib. *I.* Sat. *III.* *--si collibuisset*

*Ab ouo vsque ad mala citaret Io Bacche.*

id est, ab initio cenæ vsque ad mensam secundā: quæ pomis, seu malis constabat, vt diximus: & apud Varronem ib. *I.* de Re rustica cap. *II.* Cum quidam e conuiuis, qui se tardius venisse existimabant, ita rogarent ceteros: *Num cena comesa*

*venimus:* Reſpondent illi: *Bono animo eſte: nam non modo non ouum illud ſublatum eſt, quod ludis Circenſibus nouiſſimi curriculi finem facit quadrigis: ſed ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali pompa ſolet eſſe primum.* quem locum, quia non nihil obſcuritatis habet, breuiter interpretari haud ab re fuerit. Antiqui ouis & inchoabant dapes, & finiebant. Id ex eo cognoſcitur, quod cum Athenæus libro ſecundo, oua inter cenæ principia numeraſſet: lib. XIIII. eadem in ſecunda mēſa adminiſtrari ſolita his verbis refert: ἐδίδοτο δὲ καὶ τὸ ᾠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ μετὰ τῶν μελιπήκτων. Significat ergo Varro, nō ſolū cenam finitam non eſſe, ſed ne inceptam quidem. Id vero his figuris inuoluit. In pompa Cereris inter varia geſtamina & fercula, quæ a ſacerdotibus ferebantur, ouum primum locum obtinebat: in Circo vero oua fuiſſe ad numeranda curricula appoſita, in multis marmorib. Romę videmus: & Liuius tradit his varbis lib. XLI. licet mutilo loco. *Et carceres in Circo fecit, & oua, ac metas curriculis numerandis.* & Caſſiodorus lib. III. variarum ad Fauſtum: *Neque illud,* inquit, *putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum ereptionibus exprimatur.* Vltimū itaque ouum metis ereptum, ſiue ſublatum quadrigarum curſum, hoc eſt miſſum illum eſſe finitum ſignificabat. ait ergo: non modo ouum illud ſublatum non eſt, quod in circo finem faceret, vt quadrigis, & in menſa ſecunda adminiſtraretur, ſed nec illud quidem viſum, quod in pompa Cereris ſolet eſſe primum, atq;

da-

dapes etiam inchoare. Et apud maiores quidem singulis conuiuis suæ certæ partes tribuebãtur, postea in commune vesci, ciuilius visum: auctor Plutarchus li. *II*. Symposiacon, quæstione x. Accipiebãtur vero exquisitissimis epulis: & supra omnem rei fidem sumptuosis. Lucullum ex temporali cena, quam vt cotidianam Ciceroni, & Põpeio dedit, μυριάδας πέντε, hoc est, fere quinque scutatorum millia insumpsisse, Plutarchus tradit in eius vita. Sed quanto magnificentius Æsopus histrio tragicus, cui vna tantum patina quindecim scutatorum millib. constitit: refert id Plinius lib. x. cap. LI. his verbis: *Maxime insignis est in hac memoria Clodij Æsopi tragici histrionis patina, sexcentis sestertijs taxata, in qua posuit aues cantu aliquo, aut humano sermone vocales millibus sex singulis coemptas*: sex enim millibus legitur in m. s. Plinij codicibus, & apud Tertullianũ libro de Pallio, hoc est, scutatis cẽtum fere, & quinquaginta singulas: cuius filius ne patri in luxu cederet, singulos vniones aceto tabefactos, & resolutos conuiuis absorbendos dedit. auctor Plinius lib. IX. cap. XXXV. loquens enim de vnione illo Cleopatræ *centies sestertium*, (hoc est scutatorum ducẽtis quinquaginta millibus æstimato:) quem ipsa simili modo liquefactum absorbuit. *Prior id*, inquit, *fecerat Romæ in vnionibus magnæ taxationis Clodius tragœdi Æsopi filius, vt experiretur in gloria palati, quid saperent margaritæ: atque vt mire placuere, ne solus hoc sciret, singulos vniones conuiuis absorbendos dedit*. Ceterum vnionem, quẽ ipse absorbuit *decies sestertium* (hoc est, viginti quinque scutatorũ

millib.) æstimatū scribit Horat. l. II. Sat. 3. cū ait:

*Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ,*
*Scilicet vt decies solidum absorberet, aceto*
*Diluit insignem baccam.*

Seneca lib. de Consolatione ad Albinam cap. x. *Apicius*, inquit, *nostra memoria in ea vrbe, in qua aliquando philosophi veluti corruptores iuuentutis abire iussi sunt, scientiam popinæ professus, disciplina sua sæculum infecit: cuius exitum nosse operæ pretium est: cum sestertium millies in culinam congessisset, cum tot congiaria Principum, & ingens Capitolij vectigal singulis comessationibus hausisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit, superfuturum sibi sestertium centies cōputauit, & veluti in summa fame victurus si in cēties vixisset, veneno vitam finiuit. Quanta luxuria erat, cui sestertium centies egestas fuit?* hæc Seneca. Millies vero sestertium, vicies quinquies centena millia scutatorum sunt: vt centies ducenta quinquaginta millia. Atque huiusmodi quidem priuatorum conuiuia Romæ fuere. Quoties autem Imperator intererat, multū opulentiæ adiiciebatur. Suetonius de Vitellio Imperatore: *Sed vel præcipue*, inquit, *luxuriæ, sæuitiæque deditus, epulas trifariam semper, interdū quadrifariam dispertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas comessationesque, facile omnibus sufficiens vomitandi consuetudine. Indicebat autem aliud alij eodem die, nec cuiquam minus singuli apparatus quadrigenis millibus nummū cōstiterunt. famosissima super ceteras fuit cena ei data aduētitia a fratre: in qua duo millia lectissimorum piscium, septem auium apposita, traduntur. Hanc quoque exuperauit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem*

*gnitudinem clypeum Mineruæ* πολιούχου, *dictabat. In hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonũ cerebella, linguas phœnicopterum, murenarum lactes a Carpathio vsque, fretoque Hispanico per nauarchos, ac triremes petitarum commiscuit.* Porro, quod ait, iẽtacula, aut prandia, aut cenas, aut comessationes singulis quadringenis millibus (sic enim legitur in vetustis codicibus) constitisse: id decem millibus scutatorum æstimari potest. Patinam vero ab ipso dedicatam vigintiquinq; millib. scutatorum constitisse auctor est Plinius, qui lib. xxxv. cap. xii. de ea sic scribit, vt quidem legitur in vetustissimo codice: *At Hercules Vitellius in principatu suo decies sestertium condidit* (al. *condiuit*) *patinam: cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Eã fictilem principio institutam: deinde quia commode fieri non poterat, argenteam factam, refert Dio in Vitellio his verbis: μίαν γοῦν ποτε λοπάδα πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδων ἐσκεύασε, γλώττας τε καὶ ἐγκεφάλους καὶ ἥπατα καὶ ἰχθύων καὶ ὀρνίθων τινῶν ἐμβαλών. καὶ ἐπειδὰν ἀδύνατον ἦν κεραμίαν τηλικαύτην γενέσθαι, ἀργύρου τε ἐποιήθη, καὶ ἔμεινε πολὺν χρόνον ὥσπερ τι ἀνάθημα μέχρις οὗ ἀδριανὸς αὐτὴν ἰδὼν συνεχώνευσεν. Suet. itẽ in Nerone: *Indicebat & familiaribus cenas, quorũ vni mellita quadragies* HS. *constiterũt, alteri pluris aliquãto rosaria.* Sic habẽt vulgati libri. Verũ cum ea summa fidẽ excedat, colligit enim scutatorum centum millia, peccatum esse a librario crediderim. Vetustus codex habet: Q. HS. *constitit*, vt sit quadringentis sestertijs, hoc est scutatorum decem millib.

Seneca vero in libro de Consolatione ad Albinam matrem de Caio Caligula Imperatore sic scribit cap.IX. *C. Cæsar Augustus, quem mihi videtur rerum natura edidisse, vt ostenderet quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertium cenauit vno die: & in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen inuenit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret.* Centies sestertium æstimari ducentis quinquaginta scutatorum millib. sæpe iam diximus: quæ vna in cena impendi posse nulla ratione persuaderi potuit Triumuiro Antonio, cum Cleopatra regali luxu perdita id se facturam polliceretur, vt refert Plinius lib.IX.cap.XXXV. Sed ne hæc mira videantur, adiicere libet quorũdam pisciũ (piscibus namque sumptuosæ, & opiparæ cenæ magna ex parte constabant) pretia. Seneca lib. Epist.XV.epist.XCVI. *Mullum*, inquit, *ingentis formæ (quare non pondus adijcio, & aliorum gulam irrito?) quattuor pondo & ad selibram fuisse aiebant, P. Octauius quinque sestertijs emit*: id erit, scutatis CXXV. Sed carius multo Asinius Celer, de quo hæc Plinius li.IX.cap.XVII: *Asinius Celer e Consularib. hoc pisce prodigus Claudio principe vnum mercatus est octo millibus nummum*, hoc est scutatis CC. adiicit: *non parum ad hoc mulli* (vulgo triglia dicitur) *pretium*: quod vt ait Macrobius lib.III.cap.VI. negat Plinius sua hoc est, Claudij principis ætate facile mullũ repertum, qui duas libras pondo excederet. Sed aliquanto etiam magis: quod legitur apud Suetoniũ in Tiberio: *Tres*, inquit, *mullos triginta millibus nummum venisse grauiter Tiberius conquestus est.* Id valet scutatos DCCC. Et Lucilius lib. XIII.

ſatyrarum,

*-- his itidem in cena oſtrea mille*
*Nummis empta.*

Quis facile crederet Lucilij ætate ſingula oſtrea mille nummis (hoc eſt ſcutatis decem) empta fuiſſe? Neque vero ſecundæ menſæ, quæ bellariis, mellitis, & pomis conſtabant, ſumptu primis cedebant: quando illi familiari Neronis, vt diximus, mellita vnius cenæ, decem millib. ſcutatorum conſtiterunt: & poma Varronis ætate Romæ in Sacra via *auro contra venibant*, vt ipſe refert lib. I. de re ruſtica, cap. I. Plinius certe lib. XV. cap. XII. de perſicis, ita ſcribit: *Pretium iam ſingulis triceni nummi fuere, nullius maiore: quod miremur: quia non aliud fugacius. Longinqua namque decerpto bidui mora eſt, cogitque ſe venumdari.* hæc ille. Tricenos autem nummos pluſquam nouē drachmis, ſiue Iuliis argenteis æſtimare poſſis: ſed immenſum eſt ire per ſingula. De vinis tantummodo pauca dicam. Ea dabantur generoſiſſima partim tranſmarina, Lesbia, Chia, Coa, Græca. Plautus in Pænulo:

*Ubi tu Leucadio, Lesbio, Thaſio, Coo, vetuſtate vino edentulo Aetatem irrigas,*

partim Italica, vt Falerna &c. & reliqua, quæ numerat Plinius lib. XXIII. cap. I. & vetuſtiſſima. Seneca lib. de Vita beata, cap. XVII. *Quare*, inquit, *apud te vinum ætate tua vetuſtius bibitur.* Celebratur a Macrobio lib. II. Satur. cap. III. iocus ille Ciceronis, qui cum apud Damaſippum cenaret, & ille, mediocri vino appoſito, diceret, *bibite hoc falernum, annorum quadraginta eſt: bene*, inquit, *ætatem*

*fert.* Iocatus est autem Cicero ex ambiguo, vt hūc locum obiter exponam: Nam *bene ferre ætatem* dicitur, qui, cum sit senex, aspectu tamen iuuenis apparet. Vinum autem ætatem fert, quod vetustate non euanescit, sed in sua vi, & gratia perseuerat: vt contra, non pati ætatem dicitur, quod in acetum mutatur, aut vappā: & ille etiam, qui cum sit iuuenis, senior ex aspectu iudicatur. Seneca lib. Epist. v. epist. LVI. *Ariston dicebat, malle se adolescentem tristem, quam hilarem, & amabilem turbæ: Vinum enim bonum fieri, quod recens durum atque asperum visum est, nō pati ætatem quod in dolio placuit.* & Apuleius lib. v. de Cupidine, quē Venus puerum vocabat, cū esset inter vetustissimos Deos annumerandus: *An*, inquit, *quod ætatem portat bellule (hoc est, qu d inuestis & imberbis est) propterea tibi puer semper videtur?* Et Seneca lib. epist. XIII. epist. LXXXIX. *Non magis ad rem pertinet, quam scire, an maior Hecuba fuerit, quam Helena: & quare tam male tulerit ætatem.* Igitur Damasippus existimauit Ciceronem falernum vinum laudasse: quod cum quadraginta annorum esset, bene ætatem tulisset, neq; tanta senectute euanuisset: cū tamē ille e contrario diceret, falernum bene ætatem ferre, ac nouum videri, non tam vetustum, quā ille iactasset. vinum autem ante centum & sexaginta annos diffusum Pomponium Secundum Caio Imperatori dedisse, cum apud se cenaret, tradit Plin. l. XIV. c. IV. cuius singulas vncias magno æstimat. Quo autē vina leuiora essent, sacco frāgebant eorū vices. Plin. l. XIV. c. XXII. *Quinimo*, inquit, *quo plus capiamus, sacco frāgimus vires: id castra-*

re

*re vina alij vocãt, colo vinario infusa.* Ministrabãt vero pueri ætate pares, pretiosa veste ornati, potius quam vestiti: vt etiam puellæ: Virgil. Aen. *I.*

*Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo*
*Cura penum struere, & flammis adolere Penates:*
*Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,*
*Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.*

Seneca lib. *I.* de trãquillitate vitæ cap. *I.* *Præstringit animum apparatus alicuius pædagogij diligentius, quam intra larem vestita, & auro culta mancipia, & agmen seruorum nitentium.* & lib. de vita beata cap. XVII. *Quare apud te vinum ætate tua vetustius bibitur? quare pædagogiũ pretiosa veste succingitur? quare ars est apud te ministrare: nec temere, & vt libet collocatur argentum, sed perite seriatur: & aliquis est scindendi obsonij magister?* Puellas vero ministrantes mensis in marmoribus Romæ passim videmus. Suetonius in Tiberio: *Sexto,* inquit, *Claudio libidinoso ac prodigo seni cenam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine mutaret, aut demeret: vtque nullis puellis ministrantibus cenaretur.* Ministrabant autem nunc a lateribus lectorum, nunc a pedibus: nam triclinia in medio cenationum sternebantur: vt liber locus ministrantibus relinqueretur. Virgilius Aen. *I.* --*medijsque parant conuiuia tectis.* Et lib. *III.*

*Aulai in medio libabant pocula Bacchi,*
*Impositis auro dapibus.*

Hi, qui retro stabant, *a pedibus stare* dicebantur, siue *ad pedes.* Seneca lib. *III.* de Benefi. cap. XXVII. *Seruus qui cenanti ad pedes steterat, narrat quæ inter cenam ebrius dixisset.* Suetonius de Galba Imperatore: *Cibi plurimi traditur, quem tempore hiberno etiã*

*ante lucem capere consueuerat. Inter cenam vero vsque adeo abundantem, vt congestas super manus reliquias, circumferri iuberet, spargique ad pedes stantibus.* Suetonius de Caligula: *quosdam Senatorum summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum millia: & cenanti, modo ad pluteum, modo ad pedes stare succinctos linteo passus est.* Martialis:

*Omnia cum retro pueris obsonia tradas:*
*Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?*

Copioso Qui vero vinum ministrabant, *ad cyathum & vinum stare,* dicebantur. Suetonius in Cæsare: *C. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicomedi stetisse obiecit illi cum reliquis obsoletis, pleno conuiuio accubantib. nonnullis vrbicis negotiatorib. quorũ refert nomina.* Est autẽ cyathus duodecima pars sextarij: Cyathus quẽ sextariũ Romani, vt assẽ, in duodecim vncias, quas cyathos appellabãt, diuidebant: his cyathis vinum metiebantur, atque inde frequens est apud auctores potare sextantes, quadrantes, trientes, & reliquas assis partes. Martialis:

*Poto ego sextantes: tu potas Cinna deunces.*

*Sextantes*, pro duobus cyathis posuit, & *deunces* pro vndecim. Hunc cyathum ministrantes manu tenebant: vt quod quisque posceret, metiri possent. Hinc apud Plautum in Persa, puer, qui erat ad cyathum:

*At tibi ego*, inquit, *hoc continuo cyatho oculum excutiam tuum*: Constituebant & Regẽ vini siue Magistrum potandi. Varro. lib. xx. rerum humanarum: *In conuiuijs, qui sint instituti potandi modiperatores.* Cicero in Catone, de conuiuiis: *Me vero magisteria delectant a maioribus instituta, & is ordo, qui*

*more*

*more maiorum a ſummo adhibetur in poculis.* Incipiebant vero miniſtrare ab iis, qui in ſummo accũbebant. Inde toties eſt apud Plautum:

*Da puere ab ſummo.*

Cornelius Tacitus lib. *III. In conuiuio Germanici, cum ſuper eum Piſo diſcumberet, infectos manibus eius cibos arguentes.* quamquã Seruius ad illud Aen. *I.*

*Poſtquam prima quies epulis, menſæque remotæ:*
*licet ſub extranea perſona,* inquit, *Romanorum tamen exequitur morem: apud quos duæ menſæ erant, vna epularum, altera poculorum:* & Aen. VIII,

*Hæc vbi dicta, dapes iubet & ſublata reponi*
*Pocula.* Suetonius in Claudio: *Conuiuæ, qui pridie ſcyphum aureum ſurripuiſſe exiſtimabatur, reuocato in diem poſterum, calicem fictilem appoſuit.* Ex quibus apparet pocula ipſa apponi ſolita, non a miniſtris porrigi. ſic Cleopatram Ægypti reginam in ſolẽni cena, quam Antonio dedit, refert Plutarchus ſingulis Antonii amicis quos ſimul conuiuio acceperat, donaſſe lectum, ac ſtragulum, in quo accubuerat, & vaſa, quæ cuique lecto diſpartita erant. Plutarchi verba appoſui: *τῶν δὲ ἡγεμόνων ἐφ' ἧς ἕκαστος κατέκειτο κλίνη, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε.* Quoties autẽ pretioſa fercula inferebãtur, miniſtri coronati ac cum tibicine procedebant. Sambonicus apud Macrobium lib. *III.* cap. XVI. ad Seuerum Imp. ſcribens de acipenſere (vulgo ſturio appellatur) ita ait: *Gratiam eius video ad epulas quaſi poſtliminio rediſſe. Quippe qui dignatione veſtra cum interſum conuiuio ſacro, animad-*

*uerto hunc piscem a coronatis ministris cum tibicine inferri.* Inter cenandum, acroamata omnis generis adhibebantur: nam aut symphonia personabat triclinium, aut instrumenta, organaque varia cõcinebant, aut tragœdię, comœdię, mimique agebantur, aut spectacula alia iucunda inducebantur: incẽdebantur & odores naribus gratissimi. Seneca de Vita beata cap. XI. *Aspice,* inquit, *Nomentanum, & Apicium terrarum, ac maris, vt isti vocant, bona conquirentes, & super mensam recognoscentes omnium gentium animalia. Vides hos eosdem e suis lectis spectantes popinam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes, mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus. & ne nares interim cessent, odoribus varijs inficitur locus ipse, in quo luxuriæ parẽtatur.* Sic & Plautus in Menæch.

*Sternite lectos, incendite odores.*

Hinc apud Virgilium Aen. *I.* in conuiuio Didonis:

*-- cithara crinitus Iopas*
*Personat aurata.*

Et Liuius lib. XXIX. *Tunc psaltriæ sambucistriaque & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Macrobius lib. II. Saturnal. cap. IV. de Augusto, *Delectatus,* inquit, *inter cenam erat pueris symphoniacis Toronij Flacci mangonis: atque eos frumento donauerat, cũ in alia acroamata fuisset liberalis nummis.* Hinc in marmoreis tricliniis fidicinas, & aulœdos scalptos videmus: Plautus in Sticho:

*Lectos eburatos, auratos, Babylonia peristromata,*
*Consutaque tapetia, fidicinas, tibicinas, sambucinas.*

Macrobius item lib. *II.* cap. VII. *Pylades histrio cum*

*in*

Musica aut Comœdia ad mensam

*in* Herculem *furentem prodiſſet, ſagittas iniecit in populum: Eandem perſonam cum in triclinio ageret, & intendit arcum, & ſpicula immiſit.* Elephantos etiam inductos, refert Plinius lib. VIII. cap. *II. Plenis*, inquit, *hominum tricliniis accubitu elephantes iere per lectos, ita libratis veſtigijs, ne quis potātium attingeretur.* Quibus omnibus cum placebāt, corollaria dabant cōuiuij Domini, vt de Auguſto ex Macrobio ſupra iam retuli. Cicero in Verrem IV. *Cenabat apud Eupolemum, argentum ille, ceterum purum appoſuerat, ne purus ipſe relinqueretur: duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis: Iſte quaſi feſtiuum acroama, ne ſine corollario de conuiuio diſcederet, ibidem conuiuis ſpectantibus emblemata euellenda curauit.* Atque hæc quidem in priuatis conuiuiis: nam cum aut Princeps ipſe inuitabat, aut nuptię celebrabantur, aut cenæ Pontificales, Augurales, triumphaleſue, aut cum epulum in magni alicuius viri funere populo dabatur, multo plures numero conueniebāt, quam ſupra diximus: & apparatus magnificentior eſſe ſolebat. Suetonius in Caligula de eodem: *Nepotinus ſumptibus omnia prodigorum ingenia ſuperauit: commentus nouū balnearum vſum, portētoſiſſima genera ciborum, atque cenarum, vt calidis, frigidiſque vnguentis lauaret, pretioſiſſimas margaritas aceto liquefactas ſorberet, cōuiuis ex auro panes, & obſonia apponeret, aut frugi hominem eſſe, oportere dictitans, aut Cæſarem.* Idem de Claudio Imperatore: *Conuiuia agitauit, & ampla, & aſſidua ac fere patentiſſimis locis, vt plerumque ſexceteni ſimul diſcumberent;* & de Tiberio: *Prandium dehinc populo mille menſis, & congiarium tricenos nummos viritim*

Epulū ſolle: mne

*dedit quod ante Crassus fecerat, cum decimam Herculi pollluceret*, de quo Plutarchus: ἡρακλεῖ inquit, μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τ̀ δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν, καὶ σῖτον ἐμέτρησεν εἰς τρίμηνον. Iulius vero Cæſar populũ inuitauit viginti duobus millibus tricliniorum, eodẽ Plutarcho auctore. Sic enim ſcribit: τ̀ δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις· ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας. Centũ enim & L. hominum millibus vno tempore cenam parauit, ad quam ab vno tãtum Hircio ſex millia murænarum ad pondus mutuo ſumpta plures auctores tradunt, ex quo reliquam magnificentiã æſtimare licet. Pontificalis cenæ indicem licet antiquæ parſimoniæ habes apud Macrobiũ lib. *III*. cap. XIII. Dabant & principes epulum nonnũquam Senatorio tantum ordini, interdum & Equeſtri. Suetonius de Caligula: *Congiarium populo bis dedit trecenos* HS. *toties abundantiſſimum epulum Senatui & Equeſtri ordini, etiam coniugibus ac liberis vtrorumque, poſteriore epulo forenſia inſuper viris, pueris, ac feminis faſcias purpuræ ac conchylij diſtribuit.* Hęc aũt quę abeũtib. cõuiuis ac cõuiuij domino dabãtur, *apophoreta* dicebãtur, voce Gręca, ſed Latinis etiã auctorib. vſurpata: vt ea fuerunt, quæ Cleopatrã Ægypti Reginã Antonij comitib. dediſſe, ſupra diximus. Suetonius de Caligula: *Agitatori Eutycho comeſſatione quadã in apophoretis vicies* HS. *contulit.* S. Ambroſius in exhortatione ad Virgines: *Qui ad conuiuium*, inquit, *magnum inuitantur,*

*tur, apophoreta secum referre consueuerunt, &c.* Et ille qui Ambrosij nomine circumfertur in Epist. ad Ephes. cap. *III.* *Sicut enim in cena magna dantur apophoreta &c.* Illud non omiserim ambisse quosdam magno conatu, & ingenti nonnunquam pretio redemisse a vocatoribus, vt cõuiuio principis adhiberentur. Suetonius in Caligula: *Compererat prouincialem locupletem ducenta* H S. *numerasse vocatoribus, vt per fallaciam conuiuio interponeretur: nec tulerat moleste tam magno æstimari honorem cenæ suæ &c.* Porro ducenta sestertia quinque millia scutatorum sunt. Ceterum vt ad institutum ordinem redeam, post prandium iterum manus lauabant. Macrobius lib. *III.* cap. VI. ex Veratio Põtificali sic scribit: *Pinarijs, qui nouissimi comeso prandio venissent, cum manus pransores lauarent, præcepisse Herculem &c.* Tertullianus in Apologetico de conuiuiis Christianorum: *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur: editur quantum esurientes capiunt, bibitur quantum pudicis est vtile. Ita saturantur. vt qui meminerint, etiam per noctem adorandum Deum sibi esse: ita fabulãtur, vt qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem, & lumina: vt quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medio Deo canere. hinc probatur quomodo biberit: æque oratio conuiuiũ dirimit, inde disceditur.* hæc ille. & nos quoque a tam luxuriosis, & profanis Romanorũ conuiuiis discedemus, si prius locum quendá Philonis Iudæi ex libro De vita contemplatiua integrum exscripserimus: *Sed fortasse,* inquit, *probabit aliquis, morem hunc conuiuiorũ iam vulgo receptum apud Græcos, atque barbaros, a Ro*

*manis inuentum, non tam ad hilaritatem, quam ad ostẽtationem deliciarum, & opulentiæ. Triclinia lectos habent eburneos, aut testudineos, aut pretiosioris materiæ, gemmatos plerosque stratos auro intexta purpura, vel alijs floridis coloribus varijs oculos allicientibus poculorũ etiam vim magnam digestorum per suas species. Præsto sunt enim scyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataque clarorum artificum: ministrantibus formosis mancipijs non tam ad præsens ministerium quæsitis, quam ad exhilarandos aspectu conuiuarum oculos. Ex ijs minores pueri pincernas agunt, grandiores aquam afferunt: loti, & nitidi, fucatique ac cincinnati: (alunt enim capillitium) vel omnino intonsi, vel a fronte tantum præsectis in orbem crinibus tenuissimas candidasque præcincti tunicas anteriore parte ad genua demissas, posteriore ad poplites, vtrimque mollibus tænijs astricti commissuras tunicæ propendentibus ad latera finibus. Sic ornati adstant nutus obseruando, quid quisq; postulet. Adsunt & alij adolescẽtes prima lanugine malus vestiti: qui paulo ante amatorum suorum deliciæ fuerant, curiose docti grauioris momenti ministeria, mera ostẽtatio magnæ opulentiæ, vt conuiuæ splẽdore stupefacti facile intelligant a quanto viro, quamque magnifico sint ad mensam communem adhibiti: cum tamen totum hoc negotium vera æstimatione aliud non sit, quam stolidus luxus hominis abutentis fortunæ beneficio, sicut testari possunt, quibus comperta sunt talia. Huc accedunt variæ bellariorum, obsoniorum, condimentorumque species, elaboratæ a pictoribus, & cupediarijs, quorum est cura non tantum gustui satisfacere, verum etiam oculos exhilarare mundicijs. Sic fit, vt septem, vel etiam plures mensæ inferãtur plenæ omnium, quæ terra, mare, amnes, aerque ferunt*

*sele-*

*selectis suauissimis carnibus terrestrium, aquaticorum, & volucrum, paratura simul, ac conditura variantib. Ac ne quid prætermittatur naturæ munerum, tandem apponuntur poma nucesque dapsiliter, seruatis aliis eiusdem generis ad comessationes, quas vocant. Deinde aliæ patinæ efferuntur vacuatæ a conuiuis voracibus, more fulicarum explentibus se in tantum, vt ossa etiam arrodant: aliæ cum fœde discerptis, semesisque reliquijs. Vbi vero vsque ad fauces expleti, nil possunt amplius, edendo lassati, appetitu esuriunt, oculos pascendo, carnium opimarum copia, nidorem vero exhalantem attrahendo naribus. Postremo his quoque sensibus saturatis, faciunt mẽtionem de habitu, egregie collaudata conuiuatoris magnificentia, &c.*

ATQVE vt ad id tandem veniam, cuius gratia hæc omnis a nobis est suscepta atque instituta oratio: in iis conuiuiis, quæ Dominus, & Redẽptor noster dum inter homines versaretur, inisse memoratur, omnia more Romano administrata fuisse, certis quasi indiciis reperiemus. Siue quod id omnium gentium approbatione in consuetudinem esset perductum, vt ex iis, quę scripsi superius, facile colligas: siue quod Hebręi iam inde a Pompeio in ditionem, potestatemque Romanorum redacti (vt erat ea gens in iis, quæ patriis legibus non obuiarent, in adulationem profusa) ad victoris dominantisque populi instituta se victusque sui rationem accommodauerant. Nam vt ea omnia, quæ supra dixi, compendio repetam: Romani tribus lectis in cenaculo stratis apparabant conuiuia: & Christi discipuli cenam illam apparaturi, quæ

ante Paſſionẽ extrema fuit, *inuenerunt cenaculum grande ſtratum, atque ibi parauerunt.* Tribus autem lectis eos cenaſſe illud indicio eſt: quod cum tredecim eſſent, in eandem omnes patinam porrigebant manus. quod ſi mẽſæ perpetuæ fuiſſent, fieri haud quaquam poſſet. *Qui intingit*, inquit, Dominus, *manum in paropſide, hic me tradet*: neminem vnum hac voce deſignans: cum id omnes ex æquo facerent. Romani lauti, & vncti conuiuia inibant, & Chriſti diſcipulos lautos accubuiſſe ex eo coniectari poſſumus, quod cum Petrus primo negaret futurũ vnquam, vt ſibi Chriſtus pedes ablueret: deinde tam minaci reſponſo territus, non ſolum pedes, ſed & caput & manus abluendas offerret, audit a Domino: *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, & eſt mundus totus.* quo ſignificari videtur, illos lotos diſcubuiſſe, nec debuiſſe abluere niſi ſiquid ſordium pedes inter veniendum forte contraxerãt. Et alioqui Iudæi omnes, Euangeliſta Marco teſtante, niſi crebro lauiſſent manus, non manducabant: & a foro niſi baptizarentur, cibum non ſumebant. Hinc apud Lucam Phariſæus ille, qui Dominũ inuitauerat, mirabatur, quod Chriſtus non baptizatus eſſet ante prandium. Verum obiter notandũ videtur id, quod ſuperiori ſententiæ Chriſtus adiecit: *Vos autem mundi eſtis, ſed non omnes*: ambigue poſitum eſſe. Diſcipuli enim intellexerũt, ſe non omnes partes corporis mundas habere: ideoque eorum pedes ablutione indigere: Chriſtus autem non omnes duodecim a peccato eſſe mundos, etiam intelligi voluit: quod vt explica-

ret Ioannes, adiecit: *Sciebat enim quis nam esset, qui traderet eum. propterea dixit: Non estis mundi omnes.* Vsus est & alibi hac verborũ ambiguitate Dominus. nam cum Iudæi ab eo signum peterent: *Soluite*, inquit, *templũ hoc, & in trib. dieb. excitabo illud.* quod verbum ipsi cum de Salomonis templo dictum acciperent, responderunt: *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in trib. diebus excitabis illud?* Sed errorẽ eorum arguens Ioãnes: *Ille autem*, ait, *dicebat de templo corporis sui.* Vnctos vero fuisse, illud persuadere videtur, quod verisimile sit id ab opulento illo patre familias, qui eos exceperat nõ prætermissum, cũ percrebuisset iã, & in ore omniũ esse cœpisset; Christũ obiecisse Simoni, quod ab eo inuitatus ad cenã, id officij non exhibuisset: *Veni*, inquiens, *in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti, oleo caput meum non vnxisti.* & ab huiusmodi vnctione Dominum non abhorruisse ex eo apparet, quod inter diuina illa præcepta: *Tu autem*, ait, *cum ieiunas unge caput tuum, & faciem tuam laua*: vt prandisse videlicet iam, non adhuc ieiunus esse videaris. Romani accubituri vestem mutabant. & Christi discipulos vestem mutasse inde cognosci potest, quod adolescens ille (Euangelistam Ioannem fuisse S. Ambrosius atque alij testantur) qui a cena in hortum cum Christo secesserat, *amictus sindone super nudo* traditur fuisse, quasi veste adhuc cenatoria indutus: quod si solitum illi, & quotidianum fuisset, non vtique ab Euangelista id memoriæ traderetur. & quidem in mar-

moribus Romanis accumbentes in triclinarib. lectis magna ex parte vna tantum veste super nudo tecti conspiciuntur. Sed & ille, qui non indutus veste nuptiali in conuiuium, irrepsit, in tenebras exteriores proiici iubetur. Manus lauabāt illi ante cenam: & hos etiam abluisse credendū est, postquam a Pharisæis vitio eis datum fuerat, quod illotis manibus cibum sumerent; nam huiusmodi scandala vitare nitebantnr, *Ne scandalizemus eos*, ait Dominus Petro, *vade, da illis pro me & te*. Certe id Iudææ genti in vsu fuisse, Pharisæorum exprobratio declarat. Accumbentes, non sedentes cenabant Romani: Et hos similiter accubuisse verbum ipsum accumbere, aut recumbere. quo semper vtuntur Euāgelistæ: sed & quæ inferius dicam, satis declarant. Altis toris illi discumbebant: & tricliniares lectos, in quib. Christus cenabat, altiores fuisse, hoc argumento est, quod mulier illa stans retro secus pedes eius, stās, inquam, non procidens, non genu nixa, eos lacrymis rigat, & capillis tergit: quo lectorum altitudo euidenter ostenditur. Soleas illi deponebant accubituri, nudisque pedibus cenabant: & Christus nudos discipulorum pedes abluit: & Maria ipsius Domini nudos pedes lacrymis rigat: cum calciatum incessisse Christum Baptista Ioannes innuat, negans se dignum, qui eius calciamenta portaret: nam de eius discipulis minus dubitatur, cum Petro in robur, & vincla coniecto præcipiat Angelus, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου Hieronymus in Esai. cap. xx. *Calciamenta*, inquit

quit, LXX. *sandalia, id est, caligas vocant. Calcia te caligas tuas*: & apud Marcum legatur, misisse illos Dominum, vt Euangelium prædicarent, non habentes æs in zonis, sed tantum calciatos sandaliis. Romani liberos suos, aut eos, quos caros habebant in conuiuiis infra se, hoc est, in sinu suo collocabant (nam id esse in sinu recumbere superius ostendi.) & Ioannes Christo maxime carus, in ipsius sinu recubuit, & in eius pectus sese quã familiariter reiecit, dũ ex eo quęrit, quis illum esset traditurus. Ambrosius in cap. XV. Lucæ, ad illud, *Cecidit in collum eius*: *Nonne*, inquit, *tibi videtur, Christus cecidisse in colliũ Ioannis, quando erat Ioannes in sinu Iesu, ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbum apud Deum vidit, quia erectus est ad superna.* Regẽ sacrorũ, qui apud Romanos maximæ dignationis erat inter Pontifices, summum locũ medij lecti in Pontificalibus cenis occupare solitum, neminemq; supra eũ accubare diximus: & in his Pontificalibus cenis Christus vere Rex & Sacerdos secũdũ ordinem Melchisedech, eundẽ locum occupat, nec quisquam super eum accubat: alioqui non potuisset Maria alabastrum vnguenti effundere super caput ipsius recumbentis, si in medio lecto accubuisset: aut ipse Ioannem in sinu habere, si in imo Romani non raro quini in lectis discumbebant, vt supra retulimus & Christi discipuli, vt verisimile est quini in duobus lectis discubuere, in reliquo autem tres tantum: ipse nempe Dominus, & Ioannes, ac si diuinare permittitur, Petrus: is enim veluti proximus Ioanni innuit, vt ex Domino auctorem tã-

ti facinoris quæreret. In commune illi vescebantur, vt ex Plutarcho superius retuli, & ij in commune vescuntur, omnesque in eandem patinam manus porrigunt. *Qui intingit*, inquit, *mecum manum in paropside, hic me tradet*. Magistrum potandi, aut Regem vini illi constituebant: & huiusmodi munus aliquod in illis nuptiis, quibus Christus interfuit, architriclinum obiisse apparet: cum illi aquá vinum factam Dominus afferri iubeat. Spectacula Romani, & varia acroamata inter cenandum adhibebant, odoresque suaues incendebant. Sed neque Christi conuiuiis sua spectacula, sua acroamata, sui odores, aut multo etiam iocundiores defuerunt. Quod enim spectaculũ fuisse putamus cum cæli & mundi Dominus positis vestibus, ac linteo præcinctus in seruilem modũ ad pedes piscatorum, atque discipulorum deiectus, suis eos manib. abluere, & linteo, quo erat præcinctus tergere spectatũ est? Aut quod vnquam aliud spectaculum tantó tamque immortali potuit conuiuas gaudio, ac voluptate perfundere? cum id factum, & immensi amoris, & perpetuæ Domini erga eos voluntatis argumentum insigne foret? *Cum dilexisset*, inquit Ioãnes, *suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos: & cena facta surgit a mensa, & ponit vestimẽta sua*. Comœdiæ apud Romanos inter epulas agebantur, sed cuius comœdiæ catastrophe tantá rerũ conuersionem spectandam præbuit, quantam mulier illa in ciuitate peccatrix: quæ oculorum venustate, capillorum ornatu, oris suauitate, & munditia homines allicere, & ad se conuertere solebat:

bat: ex illis ipsis oculis distillantibus instar riui perennis lacrimis pedes Christi rigare, & suis illis crinibus illectoribus tergere, & suaui ore suauiari, atque illis affectuosissima oscula figere non cessabat? Aut quam voluptatem id etiã Angelis spectatoribus attulisse credimus, cum ingens gaudium sit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente? Neque vero hoc tam gratum acroama sine insigni corollario discessit. nã ad mulierem conuersus benignus Dominus: *Remittuntur*, inquit, *tibi peccata: fides tua te saluam fecit. vade in pace.* Iam quod acroama, quem symphoniæ cantum cum diuino illo hymno compares? *Et hymno*, inquit, *dicto, exierunt in montem Oliueti.* Et quamquam suauissimus odor, tamquã e fragrantibus floribus efflaretur ex conuiuis ipsis, qui cũ Paulo dicere poterãt: *Nos autem bonus odor sumus Deo*: non defuerunt tamen illi conuiuio odores alij iocundissimi, *Effuso enim alabastro vnguẽti nardi pistici pretiosi, impleta est*, inquit, *domus ex odore vnguẽti.* Deniq; vt omnia (quẽadmodũ dixi) semel ostendam ex Romanorum morib. tracta: qui conuiuis abeuntibus grata, & pretiosa solebant apophoreta conferre, liberalissimus, ac sui nimium profusus Dominus, ex hoc mundo ipse discedens pretiosissimum corpus suũ & sanguinem conuiuis in apophoretis dedit, vt sibi haberent, vt secũ domum deducerent: vt iter ingredientibus, etiam pro viatico foret. Restat, vt quoniam Romani ambiebant, & magno etiã interdum pretio redimebant, vt inter amicos principis eius epulis interessent: ambiamus &

nos quoque qui sectatorum Christi nomine
c nsemur: vt peccatorum sordibus ablutos, bo-
norum operum vnguento nitidos, nuptiali &
conuiuali stola innocentiæ indutos, terreno-
rum affectuum nexibus liberatos, suis magnifi-
centissimis epulis princeps noster adhibeat: Vt
edentes, & bibentes super mensam eius,
illa spectacula spectemus, illa acroa-
mata audiamus, illa gaudia gau-
deamus: quæ neque ocu-
lus vidit, neque au-
ris audiuit, neque
in cor homi-
nis ascen-
derũt.

*

Ambrosius lib. de Elia, & ieiunio cap. XVII. *Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrũt: & siquis respirauerit, cõmissum flagitium, soluta acies, loco motus habetur.* Philo libro de Ioseph. ἑξῆς δὲ περιστάξαντες κατὰ τὰς ἡλικίας καθίζεσθαι. μήπω γὰρ ἀνθρώπων ἐν ταῖς συμποτικαῖς συνουσίαις κατακλίσει χρωμένων.

# TRICLINIVM PATAVINVM.



# FVLVI VRSINI APPENDIX AD LIBRVM PETRI CIACCONII DE TRICLINIO.

NOTVM est omnibus, vt opinor, veteres Romanos diem, qui ciuilis appellatur, in duodecim horas pro anni temporibus inæquabiles distribuisse: ipsas vero diei horas ita partitos esse, vt singulas singulis munerib. adsignarẽt quibus perfuncti, tunc demum cenas inirent. Constat hoc ex epigrammate Martialis, quod habetur libro quarto ad Euphemum Structorem Domitiani:

*Prima salutantes, atque altera continet hora:*
*Exercet raucos tertia causidicos.*
*In quintam varios extendit Roma labores:*
*Sexta quies lassis, septima finis erit.*
*Sufficit in nonam nitidis octaua palæstris:*
*Imperat extructos frangere nona toros.*
*Hora libellorum decima est Eupheme meorum,*
*Temperat ambrosias cum tua cura dapes.*
*Et bonus æthério laxatur nectare Cæsar,*
*Ingentique tenet pocula parca manu:*
*Tunc admitte iocos, gressu timet ire licenti,*
*Ad matutinum nostra Thalia Iouem.*

Atque ad hanc diei partitionem videtur Cicero respexisse in oratione pro Murena, cum inquit: *Neque vero Cretes, quorum nemo gustauit vnquã* cu-

*cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, respublicas suas tenuerũt.* Sed cenas obire soliti non erant, nisi post varia exercitationũ genera, siue in Xysto, siue in Stadio, siue in Sphæristerio, quibus octaua hora adtributa erat, lauti prius & vncti fuissent. Dicendum igitur aliquid primum de vsu lauandi & vngendi ante cenam, deinde de cena ipsa & prandio disserendum. usus lavãdi

Lauandi quidem mos atque vngendi apud veteres tũ Græcos tũ Latinos antiquissimus fuit, & ab Heroicis vsque temporibus petitus, vt apparet ex Homero, apud quem Telemachus lauatur & vngitur ante cenam. Odyss. lib. 1.

*Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ* &c.
*Ἐκ ῥ' ἀσαμίνθου βῆ* &c.
*Δαίνυνθ' ἑζόμενοι* &c.

Lauantur item & vnguntur apud eundem Homerũ Nausicaæ ancillæ ante prandiũ. Odyss. l. vi.

*Αἱ δὲ λοεσσάμεναι, καὶ χρισάμεναι λίπ' ἐλαίῳ,*
*Δεῖπνον ἔπειθ' εἵλοντο παρ' ὄχθῃσιν ποταμοῖο.*

Instituta vero lauatio fuit, tum valetudinis causa, tum voluptatis: nam ea & sudorem eliciebãt, & ablutis sordibus reuocabant hilaritatem. Nã vt inquit Eustathius in Homerum, *εἰσήχθη τὸ βαλανεῖον* vt esset, *ῥύπου μὲν ἀποθετικὸν, ἀναψυχῆς δὲ τινὸς αἴτιον.* & Athenæus li. 1. appellat balnea, *ἄκη πόνων παντοίων*, quod scilicet laborum omnium lassitudini mederentur. vnde Plautus dixit in Mercatore,

*Nunquam edepol omnes balneæ mihi hanc lassitudinẽ*

*eximent.* & Homerus θυμήρες ὕδωρ vocauit aquã, quæ e balneis lauando corpori funderetur. Itaque dictum esse βαλανεῖον putat S. Augustinus, quod pellat ex animo anxietatem. & Suetonius scribit Caium principem capitali pœna punisse, siquis indicto iustitio balnearibus deliciis indulsisset: vt videri possit balnea voluptatis etiam causa comparata fuisse, & non immerito in antiquo lapide incisum esse a vetere poeta:

BALNEA VINA VENVS CONSERVANT CORPORA NOSTRA
CORRVMPVNT VITAM BALNEA VINA VENVS.

Vsus autẽ lauandi erat fere quotidianus: quin & Cõmodus Imperator septies per diẽ, atq; octies lauit, & in ipsis balneis, vt scribit Lãpridius, persępe cenitauit: & Gordianus Iunior septies æstate, hieme bis lauatione vsus est. Capitolinus tamen scribit Gallienũ Imperatorẽ lauisse die septimo æstate, vel sexto. hieme secundo, vel tertio: Vopiscus autẽ Tacitum balneis raro vsum esse. Seneca item lib. Epist. XIII. veteres Romanos bracchia tantum & crura quotidie abluisse, quæ scilicet sordes opere collegerant, totum vero corpus tantum nundinis testatur lauisse. Lauabatur autẽ apud Romanos plebs quidẽ vrbana in thermis publicis, ordo autẽ patricius & equester in balneis priuatis. Quamuis nobiles etiã & principes viros, publicis balneis non abstinuisse, tum ex aliorũ scriptis intelligimus, tum ex Epigrammate Martialis, in quo notat Æmilium quẽdam, qui cum captator esset cenarum, cũ diuitib. solebat in thermis lauari, vt inde eos sequutus, lau-

tius cenitaret. Notum est etiam illud Hadriani Imperatoris, quod refert Spartianus in eius vita his verbis: *Publicè frequenter & cum omnibus lauit: ex quo ille iocus balnearis innotuit: nam cum quodam tempore veteranum quendam notum sibi in militia, dorsum & ceteram partem corporis vidisset atterere, percontans, cur se marmoribus destringendum daret, vbi audiuit hoc idcirco fieri, quod seruum nõ haberet: & seruis eũ donauit, & sumptibus. Verum alia die, cum plures senes ad prouocandam liberalitatem principis pariter & se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari.* & Lampridius de Alexandro Seuero ita scribit: *Thermis & suis & veterum frequenter cum populo vsus est, & æstate maxime: balneari veste ad palatium reuertens.* item Capitolinus de Claudio II. *Balneatorum*, inquit, *vnum, & ad balneas ligna, si minus lauaretur in publico.* Ita enim legendus est hic locus. Contra vero plebeios viros domi etiã priuatis balneis, & apud ipsum quandoque conuiuij dominum lauari solitos legimus, iuxta illud Plautinum in Sticho:

*Quam mox coctа est cena? impransus ego sum. E. abi intro ad me, & laua.*

Nam publicis, vt videtur, balneis lautum indicat Terentius in Phormione, illo versu:

*Te ne asymbolum venire vnctum, atque lautum e balneis.* M. autẽ Varro lib. VIII. de ling. lat. satis aperte indicat veteres balneis tũ publicis, tũ priuatis vsos esse, cum scribit: *Reprehendunt analogias, quod dicantur multitudinis nomine publicæ balineæ, non balinea: contra, quod priuati dicant vnum balineũ quod plura, balineas dicant.* & post: *Balineas, quod plures essent,*

*quibus vterentur, multitudinis potius, quam singulari vocabulo, balineum vero, vbi domi sua quisque lauaretur, veteres appellasse.* Itaque Cicero lib. II. de oratore, balnea M. Bruti priuata dixit, non balneas. Ac de publicis quidem Balneis infra dicetur. Priuatum autem balneum intellexit Cicero, cum scribit ad Atticum lib. I. *Balneum calefieri iubebo.* Item, *Cum e balneo exissem, accepi tuas litteras.* & ad Terentiam lib. XV. *Labrum si in balneo non est, fac vt sit.* Priuatum itidem balneum significauit Plinius Iunior lib. II. Epist. ad Gallum, cum inquit: *In hoc balnea meritoria tria magna commoditas, si forte balineum domi, vel subitus aduentus, vel breuior mora calefacere dissuadeat.* Balneum autem priuatum, quo domi suæ lauaretur, Sergium Oratam primum fecisse scribit Macrobius lib. III. cap. XV. cum inquit: *Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit.* Lauationi hora eadem erat adsignata, quæ exercitationi: hāc autē diximus fuisse octauā: nā exercitationes & palæstram statim consequebatur lauatio, cena vero lauationem, vt aperte significat Cicero lib. XIII. Epist. ad Atticum, cum inquit: *Post horam octauam in balneum.* & Martialis lib. X.

*Nuntiat octauam Phariæ sua turba iuuencæ,*
*Et pilata redit, iamque subitque cohors.*
*Temperat hic thermas, nimios prior hora vapores*
*Halat, & immodico sexta Nerone calet.*
*Stella, Nepos, Cani, Cerealis, Flacce venitis:*
*Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.*

Itaque Spartianus in Hadriano: *Ante octauam, inquit, horam in publico neminem, nisi ægrotum lauari* *pas-*

*passus est.* & Plinius Iunior lib. III. Epist. I. *Vbi hora balinei nuntiata est: est autem hieme nona, æstate octaua.* Vitruuius item eandem horam designat lib. v. cap. x. cum inquit: *Quod maxime tempus lauandi a meridiano ad vesperam est constitutum.* Ipsa vero lauandi hora indicabatur sonitu tintinnabuli, vt coniici potest ex versibus Martialis, quos infra ponemus, & ex ęreo itē tintinnabulo, quod extat apud me, cum inscriptione FIRMI BALNEATORIS, repertum in Esquiliis anno M. D. XLVIII. in ruinis thermarum Diocletiani Imperatoris. Martialis versus sunt hi ex lib. XIV. qui *Xenia* inscribitur:

*Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?*
*Virgine vis sola lotus abire domum.*

Plinius Iunior lib. *III.* Epistola prima ad Caluisiū: *Vbi hora balinei nuntiata est &c. lotus accubat, & paulisper cibū differt.* Nā data, vt diximus, lauationi opera, & curato prius lotoque corpore, cenas inibant, iuxta illud Athenæi lib. IV. Δεῖν θεραπεύσαντα τὸ σωμάτιον, καὶ λουσάμενον ἰέναι πρὸς δεῖπνον. Plautus Amphitruone: *Lauasti. Amph. Quid postquā laui? Alcm. Accubuisti &c. Cenasti mecū in eodē lecto.* Cicero in libro de oratore: *Cum lauti accubuissent.* & in oratione pro Deiotaro: *Huc te e balneo priusquam accumberes, ducere volebat.* Post lauationem autem fricari & vngi statim solitos fuisse notat Eustathius in versum Homericum ex Ilia. X. τὼ δὲ λοεσσαμένω καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ. in quem versum ita scribit: ἐλαίῳ δ' ἐχρίοντο οἱ λουσάμενοι, ἐμπλάττοντες τοὺς σωματικοὺς πόρους,

ὡς αὖ μετ' λουτρὸν στέγοιεν τὴν ὑγρότητα. Colligimus etiam hoc tum ex Cicerone, apud quem sic est lib. VIII. Epist. ad Atticum: *Post horam octauam in balneum &c. vnctus est, accubuit.* & Plutarchus de Pompeio scribit, quod tempus cenæ cum instaret, parasset autem ex præsentib. copiis nauclerus, cernens Pompeium Fauonius seruorum penuria semetipsum lauantem, accurrit, abluitque & vnxit: sic enim inquit: ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν δείπνου, καὶ παρεσκεύασεν ὁ ναύκληρος ἐκ τῶν παρόντων, ἰδὼν ὁ Φαώνιος οἰκετῶν ἀπορίᾳ τὸν Πομπήιον ἀρχόμενον αὑτὸν ἀπολούειν, προσέδραμε καὶ ἀπέλουσε καὶ συνήλειψε. Et de Bruto idem Plutarchus refert, quod ei ministri cum non ita cito apportassent tentorium, labore autem esset confectus, tandẽ meridie vnxisse se, & paululũ cibi cepisse. Græca verba sunt hęc: τῷ δὲ Βρούτῳ οὐ ταχέως ἧκον οἱ τὴν σκηνὴν κομίζοντες. ἐκπονηθεὶς δὲ περὶ ταῦτα, μεσημβρίας μόλις ἀλειψάμενος, καὶ φαγὼν ὀλίγα. Ad eandem vngendi consuetudinem post lauationem respexit Apuleius lib. IV. de Asino, cum inquit: *In fine sermonis huius, statim sese deuestiunt, calidaque perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* & Varro lib. I. de re rustica cap. LV. *olea, & vua, per idem binium redit in villam: alia ad cibum eligitur, alia vt eliquescat, ac non solum corpus intus vngat, sed etiam extrinsecus, itaque dominũ & ad balneas, & ad gymnasium sequitur.* Diximus autem supra, gymnasium, & palæstram statim consequi lauationem. Lauatur item Augustus

ctus,& poſt lauationẽ vngitur, vt innuit Suetonius in Auguſto cap,LXXVI.his verbis: *Ne Iudæus quidem,mi Tiberi,tam diligenter ſabbatis ieiunium ſeruat,quam ego hodie ſeruaui,qui in balneo demum poſt horam primam noctis duas bucceas manducaui,priuſquam vngi inciperem.*Interdum tamẽ poſt exercitationes vngebantur prius,quam lauarentur, vt de Alexandro Seuero refert Lampridius: *Poſt lectionem,*inquit,*operam palæſtræ,aut ſphæriſterio,aut curſui,aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque inde vnctus lauabatur,ita vt caldariis vel nũquam vel raro, piſcinis ſemper vteretur,in eiſque vna hora prope maneret.* Quin etiam aliquando nulla poſt exercitationes vſi lauatione vngebantur,vt ex Perſio intelligimus.apud quem eſt Sat.III.

*--vncta vixiſſe patella*
*Semper & aſſiduo curata cuticula ſole.*

& alibi:

*At ſi vnctus ceſſes,& figas in cute ſolem.*

& Iuuenalis:

*Noſtra bibat vernum contracta cuticula ſolem,*
*Effugiatque togam,iam nunc in balnea ſalua*
*Fronte licet vadas.*

Sed clarius & certius Cornelius Celſus li.I.ca.II. *Exercitationẽ,*inquit,*recte ſequitur modo vnctio,vel in ſole vel ad ignẽ:modo balneum,ſed in conclaui,quam maxime & alto,& lucido,& ſpatioſo.Ex his vero neutrum ſæpe fieri oportet,ſed ſæpius alterutrum pro corporis natura.*Plautus in Sticho, Vnctiones Græcas, ſudatorias dixit,quod adhiberentur ab iis,qui vel in balneo, vel in gymnaſio ſudaſſent,ad obſtruenda ſcilicet corporis ſpiramenta, & vt inquit

Eustath. in Homerum, πρὸς τὸ ἐμπλάττειν τοὺς σωματικοὺς πόρους, loco supra citato. Vngendi autem officio fungebantur in balneis serui, qui ab eo Vnctores dicti sunt, & Aliptæ. Seneca lib. VII. Epistolarum: *Supra ipsum balneum habito: cum in aliquem, ac plebeia vnctione contentum incidi, audio crepitum illisæ manus humeris: Aliptam cogita tenuẽ.* & Iuuenalis: *Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, Aliptes.* Locus vero in balneis, in quo vngebantur, Vnctorium vocabatur, siue Elæothesium. Plinius Iunior lib. *II.* Epist. ad Gallum. *Adiacet Vnctorium, hypocaustum, adiacet propnigeon balinei.* Vnctores in antiquis inscriptionibus nominantur hi: PANTHAS CÆSARIS VNCTOR. item, C. PLÆTORIVS. SECVNDIO. VNCTOR item, AVRELIVS. EROS. AVG. VNCTOR. item, ATHENAIS. AVGVSTAE. VNCT. De variis vnguentorum generibus, quibus in balneis vtebantur, videndus Athenæus lib. v. in quo adducit Polybium de Antiocho referentem, in publicis eum balneis lauari solitum etiam cum frequentissima plebis turba occuparentur: pretiosissimorumque vnguentorum fictilia vasa tum ad eum perferri solita: quorum odore oblectatum quendam, dixisse: fortunatos esse reges, qui iis delibuti suauiter olerent: hominique nihil tunc Antiochum respondisse, sed postridie eo ingressum vbi ille lauabatur, vnguenti nobilissimi, nempe stactitiæ myrrhæ vas fictile in eius caput effundi iussisse omnesque lauaturos assurrexisse, & in vnguento illo sese volutantes, ac ob lentorem labentes, regi etiam ipsi risum excitasse. Athenei

Vnctores

næi verba, vel potius Polybij ſunt hæc: Ελούετο δὲ κἀν τοῖς δημοσίοις βαλανείοις, ὅτε δημοτῶν ἦν τὰ βαλανεῖα πεπληρωμένα, κεραμίων προσφερομένων αὐτῷ μύρων πολυτελεστάτων, ὅτε καί τινος εἰπόντος, μακάριοι ἐστὲ ὑμεῖς οἱ βασιλεῖς, οἱ καὶ τούτοις χρώμενοι, καὶ ὀδωδότες ἡδύ. καὶ μηδὲν τὸν ἄνθρωπον προσειπὼν, ὅπου ἐκεῖνος τῇ ἑξῆς ἐλούετο, ἐπεισελθὼν ἐποίησεν αὐτοῦ καταχυθῆναι τῆς κεφαλῆς μέγιστον κεράμιον πολυτελεστάτου μύρου τῆς στακτῆς καλουμένης, ὡς ἅπαντας ἀναστάντας κυλίεσθαι λουομένους τῷ μύρῳ, καὶ διὰ τὴν γλισχρότητα καταπίπτοντας γέλωτα παρέχειν, καθάπερ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Lauabantur autem aqua tum calida, tum frigida, vt apparet ex Homero, & aliis Scriptoribus, quorum teſtimonia proferemus. Apud Homerum ſiquidem priſcis temporibus Heroes, aqua marina primum lauabãtur, hoc eſt frigida, vt ea lauatione ſudorem & ſordes detergerent, deinde aqua dulci, hoc eſt calida, qua animi recreandi cauſa vtebantur. Homeri verſus ex Iliad. κ. ſunt hi:

Αυτοὶ δ' ἱδρῶ πολλὸν ἀπενίζοντο θαλάσσῃ
Εσβάντες, κνήμας τε, ἰδὲ λόφον, ἀμφί τε μηρούς.
Αυτὰρ ἐπεί σφιν κῦμα θαλάσσης ἱδρῶ πολλὸν
Νίψεν ἀπὸ χρωτὸς, καὶ ἀνέψυχθεν φίλον ἦτορ,
Ες ῥ' ἀσαμίνθους βάντες ἐϋξέστας λούσαντο.
Τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ χρισαμένω λίπ' ἐλαίῳ,

Δείπνῳ ἐφιζανέτην. Et de Vlysse, Odyss. VIII. vt animi hilaritatem reuocaret, tristitiamque depelleret, dicit eum calida lauatione vsum esse, his versibus:

-- ὁ δ' ἀσπασίως ἴδε θυμῷ

Θερμὰ λοετρά. Sed hæc quoq; apertius Cornelius Celsus l. I. c. I. *Prodest*, inquit, *etiã interdum balneo interdũ aquis frigidis uti: modo vngi, modo id ipsum negligere*. Plin. l. XXV. c. VIII. *Iidẽ fratres instituere a balneis frigida multa corpora adstringere. antea non erat mos nisi calida tantum lauari. sicut apud Homerum etiã inuenimus*. Atqui in hoc falsus videtur Plinius, cũ constet tum ex versibus supra prolatis, tũ ex aliis apud Homerum locis, quib. citandis, quia in prõptu sunt, supersedemus, aqua marina, hoc est, frigida lauari Heroas solitos fuisse. Idem Plinius li. XXVIII. cap. IV. *Perfundere*, inquit, *caput aqua calida ante balnearum vaporationem, & postea frigida, saluberrimum intelligitur*. Sed varie pro cuiusq; voluntate & libidine modo frigida, modo calida vsi veteres videntur. Plinius Iunior lib. III. Epist. ad Macrum: *Post solem plerumque frigida lauabatur, deinde gustabat dormiebatque minimum*. Vopiscus in Carino: *Balneis*, inquit, *ita frigidis vsus est, vt solent esse cellæ suppositoriæ frigidariis semper niualibus*. & Lampridius in Commodo: *Auspicium*, inquit, *crudelitatis apud Centum cellas dedit anno ætatis XII. nam cum tepidus forte lotus esset* (sic enim legendum non *locus*) *balneatorem in fornacem coniici iussit, quando a pædagogo, cui hoc iussum fuerat, vernecina pellis in fornace consumpta est, vt fidem pœna de*

fcto.

*fetore nidoris impleret.* Idem scribit Alexandrũ Seuerum caldariis vel nũquam vel raro vsum esse. Habebant enim balnea tres domos, siue vt eas vocat Plinius iunior in Epist. ad Gallum lib. II. cellas. quarum superior aeris erat calidi, & calidarium, vel vt Græci vocant, *πυριατήριον*, siue sudatorũ; quod in eo sudoré sicco calore prouocabãt, & Laconicũ dicebatur: Media calidæ aquæ, siue tepidæ, caldariũ, siue tepidarium, Græce *βαλανιστήριον* dicta, in qua erat soliũ, siue labrũ vbi cõsidentes lauabãtur: Infima aquæ frigidæ, frigidaria, siue frigidarium dicta, quæ solium itidem habebat. Galenus lib. III. de sanitate tuenda addit his quartam cellam, in qua scilicet loti vngerentur: quęque ob id Vnctorium, a Græcis vero *ἀλειπτήριον* dicebatur. Has designat Plinius loco supra memorato, cum inquit, *Inde balinei cella frigidaria, spatiosa, & effusa.* & post: *Mox duæ cellæ, magis elegantes, quam sumptuosæ.* & lib. V. Epist. ad Apollonium: *Si pænitet*, inquit, *teporis: frigidariæ cellæ conneCtitur media, cui sol benignissime præsto est, caldariæ magis, prominet enim.* Ad easdem item cellas respexisse videtur Cornelius Celsus lib. I. ca. IV. cum inquit, *Si in balneum venit sub veste primum paulum in tepidario insudare: ibi vngi: tum transire in calidarium: vbi insudauit*, (sic enim legendum) *in solium non descendere: sed multa calida aqua per caput se totum perfundere: tum tepida, dein frigida:* ( omisso verbo, *vti*, quod glossema est) *diutiusque ea caput, quam ceteras partes perfundere: deinde id aliquandiu perfricare: nouissime detergere, & vngere.* Sed hæc ex

ipso fonte, hoc est, ex Vitruuij lib. v. cap. x. haurienda sunt, in quo & Laconici meminit, quo vtebãtur ad sudorẽ ex calore sicco eliciendũ. De quo ita Columella in proœmio l. I. *Quotidianã*, inquit, *cruditatẽ Laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus.* Seneca in Epistolis appellat sudatoria, cũ inquit: *Quid cum sudatorijs? omnis sudor per laborẽ exeat.* Cornelius autẽ Celsus dixit sudationes assas, quod differrent ab iis, quæ in balneis fierent. Dio lib. LIII. scribit sudatorium ab Agrippa Romæ extructum fuisse, quod Laconicum appellauit, exemplo Lacedemoniorum, quoniam hi tunc nudari corpora, & inungi oleo præcipue videbãtur. Dionis verba sunt hæc: Ἀγρίππας τὸ πυριατήριον τὸ λακωνικὸν κατεσκεύασε. λακωνικὸν γὰρ τὸ γυμνάσιον, ἐπειδήπερ οἱ λακεδαιμόνιοι γυμνοῦσθαί τε ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ λίπα ἀσκεῖν μᾶλλον ἐδόκουν· ἐπεκάλεσε. Idem Dio lib. LV. scribit Mæcenatem primum aquæ calidæ piscinam Romæ instituisse: πρῶτός τε, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε. Priuatam vero piscinam domi Ciceronem habuisse, ipse indicat, cum inquit: *Latiorem piscinã voluissem vbi iactata brachia non offenderẽtur.* Suetonius in Nerone cap. XXVII. *Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus sæpe calidis piscinis ac tempore æstiuo niuatis.* Lampridius autem scribit Elagabalum Imp. non nisi vnguento nobili, aut croco piscinis infectis natasse. Plinius Iunior li. II. Epist. ad Gallum: *Cohæret*, inquit, *calida piscina mirifice, ex qua natantes mare aspiciunt.* Balnea pu-

blica,

blica, quibus populus Romanus lauaretur, M. Agrippa in Ædilitate sua populo gratuita præbuit CLXX. *quæ nunc*, inquit Plinius lib. XXXVI. cap. XV. *Romæ ad infinitũ auxere numerum.* Dionis verba ex lib. XLIX. sunt hæc: τά τε βαλανεῖα προῖκα δι' ἔτους καὶ τοῖς ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναιξὶ λούεσθαι παρέσχε, καὶ τοὺς κουρέας. Idem Dio lib. LIV. scribit, Augustũ tonsores, & balnea gratis per diem vnum populo dedisse: Qua quidem munificentia Faustum quoque Syllæ filium antea vsum fuisse dicit: qui oleum, & balnea per diem vnum gratis populo præbuit. Dionis verba sunt hæc, ex lib. XXXVII. Κἀν τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ Φαῦστος ὁ τοῦ Σύλλου παῖς ἀγῶνά τε μονομαχίας ἐπὶ τῷ πατρὶ ἐποίησε, καὶ τὸν δῆμον λαμπρῶς εἱστίασε, τά τε λουτρὰ καὶ ἔλαιον προῖκα αὐτοῖς παρέσχεν. Thermas quoq; Agrippam populo legasse, ab ipso Agrippinas appellatas, quibus sine mercede lauaretur, idem Dio li. LIV. scribit his verbis: Καὶ τότε γοῦν κήπους τέ σφισι, καὶ τὸ βαλανεῖον τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κατέλιπεν, ὥστε προῖκα αὐτοὺς λούεσθαι & Capitolinus de Pio Imp. *Balneum*, inquit, *quo vsus fuisset, sine mercede populo exhibuit.* Lampridius item in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *omnib. regionib. addidit, quæ forte non habebant: nam hodieque multa dicuntur Alexandri.* Vtebantur autem in balneis tum ad fricandũ corpus sudoremque eliciendum, tũ ad abstergendas sordes, ænea strigili, cuiusmodi multæ reperiuntur in antiquis ruderibus Thermarum. Auctor ad Herennium l. IV. *Nam ut forte,*

inquit, *hic in balneas venit, cœpit postquã perfusus est, defricari.* Defricabatur autem, vt videtur, strigili. & Suetonius in Vespasiano, cap. xx. *Valetudine prosperrima vsus est, quamuis ad tuendam eam nihil amplius quam fauces, ceteraque membra sibimet ad numerum in sphæristerio defricaret.* Persius Sat. I.

*I puer & strigiles Crispini ad balnea defer.*

Iuuenal. Satyr. III. *-- & sonat vnctis*

strigiles *Strigilibus. &c.* Nam vncti oleo strigilibus radebantur sudantes, deinde linteis ad id paratis tergebantur. Apuleius lib. II. de Asino: *Ac simul ex promptuario oleum vnctui, & lintea tersui, & cetera huic eidem vsui profer ociter, & hospitem meum produc ad proximas balneas.* Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Solũ quoque remediorum maximum ab ipso sibi præstari potest, sicut linteorum strigiliumque vehementia.* Martialis lib. XIV.

*Pergamus has misit strigiles curuo destringere ferro:*
*Non tam sæpe teret lintea fullo tibi.*

& Iuuenalis Sat. III.

*-- pleno componit lintea gutto.*

Gutto enim vnctores, vt inquit Varro, oleum lauantib. se in balneo guttatim fundebant: quod fiebat e vulgari cornu, siue vitro: nam e rhinocerotis potentiores tantum vtebantur. Iuuenalis:

*-- magno cum rhinocerote lauari*
*Qui solet &c.* Vtebantur etiam ad oleum fundendum ampullis. Apuleius lib. II Floridor. *Strigilem*, inquit, *& ampullam, ceteraque balnei vtensilia nundinis mercari.* & Cicero lib. IV. de Finibus. *Si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat.* Vnde Suetonius in Augusto ca. LXXX.

scri-

ſcribit eũ nimio ſtrigilis vſu cutẽ læſiſſe: *Sed & callis*, (inquit) *quibuſdã ex prurigine corporis, aſſiduoque & vehementi ſtrigilis vſu plurifariam contractis ad imperiginis formam.* Apuleius in Floridis refert, Hippiam illum multiſcium, ſtrigileculam ex qua ſudor laberetur, ſibimet ipſum fabricaſſe. Sic enim ait: *Etenim non pigebit me commemorare, quod illum non puditum eſt oſtentare: qui magno in cœtu* (ſic enim legendum, non, *inceptu*) *prædicauit fabricatũ ſe met ſibi ampullam quoque olcariam, quam geſtabat, lenticulari forma, tereti ambitu, preſſula rotunditate, iuxtaque honeſta ſtrigilecula, recta faſtigatione* (ſic enim ſcribendum, non, *fatigatione*) *clauſulæ, flexa tubulatione ligulæ, vt & ipſa in manu capulo moraretur, & ſudor ex ea riuulo laberetur.* Plinius iunior lib. III. Epiſtola ad Macrum: *Solum balinei tẽpus ſtudijs eximebatur, cum dico balinei, de interioribus: nã dum deſtringitur, tergiturque, audiebat aliquid, aut dictabat.* Strabo autem ſcribit lib. XV. Indos, cum de corporis exercitationibus præcipue fricationem probarent, non ærea, vel argentea, aut aurea, ſed ſtrigilibus hebeni glabris corpora læuigaſſe. ſic enim ait: Γυμνάσιον δὲ μάλιστα τρίψιν δοκιμάζουσι, καὶ ἄλλως καὶ διὰ σκυταλίνων ἐβενίνων ὁμαλίζονται τὰ σώματα. Sed pro ſtrigilib. delicatiores homines, & eos præcipue, qui mala valetudine vterẽtur, ſpongiis interdum vti ſolitos fuiſſe tradit Plinius lib. XXXI. cap. vltimo, his verbis: *Præſtant & ſtrigilum vicem, linteorumque affectis corporibus.* Cum autem ij, qui lauarentur, a ſeruis & miniſtris raderentur ſtrigili ęrea, Scipio Æmilianus, vt re-

fert Plutarchus in Apophthegm. milites suos lauari prohibuit, nec non vnumquemque eorum qui se vngerent, ipsum se fricare iussit: quod diceret, iumenta quæ manus non haberent, alio fricante indigere: λέγεσθαι δὲ, inquit, ἀπεῖπε· τῶν δὲ ἀλειφομένων τρίβειν ἕκαστον ἑαυτόν. τὰ γὰρ ὑποζύγια χεῖρας οὐκ ἔχοντα ἑτέρου τρίψοντος δεῖσθαι. Celebratur autem inter egregia veterum monumenta signum τοῦ ἀποξυομένου, id est, se ipsum destringentis, dicatum a M. Agrippa in thermis suis, quod Tiberius Imp. cum in cubiculum suũ transtulisset, efflagitãti populo restituit. De qua re ita refert Plinius lib. XXXIV. cap. VIII. *Fuit & alius Pythagoras Samius, initio pictor, cuius signa ad ædẽ Fortunæ huiusque diei sunt seminuda, vnde & laudata sunt. Plurima ex omnibus signa fecit, vt diximus, fecundissimæ artis, inter quæ destringentem se, quem M. Agrippa ante thermas suas dicauit. mire gratum Tiberio principi: qui non quiuit temperare sibi in eo, quamquam imperiosus sui inter initia principatus: transtulitque in cubiculum, alio ibi signo substituto: cum quidem tanta populi Romani contumacia fuit, vt magnis theatri clamoribus reponi Apoxyomenon flagitauerit: princepsque, quã quam adamatum, reposuerit.* Quod autem apud Plinium scripsimus, *Fortunæ huiusque diei*, debemus eam lectionem marmori Capitolino, in quo est: VICVS FORTVNÆ HVIVSQVE DIEI, cum antea nõ solum apud Plinium mendose legeretur, *huiusce deæ*, sed apud Ciceronem etiam libro de legib. secundo. De honestate lauandi videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Plutarchus in Censo-

rino,

rino.& Cicero lib.I.de Officiis. Erant enim balnea mixta, in quibus lauabantur viri & mulieres præter ea, quib. viri tantū vtebantur. Gracchus in oratione de legib. promulgatis, apud Agelliū lib.x.cap.III. *Nuper*, inquit, *Teanum Sidicinium Consul venit: vxorem dixit in balneis virilibus lauari velle. Quæstori Sidicino a M. Mallio datum est negotium, vti balneis exigerentur, qui lauabantur. Uxor renuntiat viro, parum cito sibi balneas traditas esse, & parum lautas fuisse &c.* Hadrianus autem Imp. primus viros discretos a mulieribus lauari edixit, vt scribit Spartianus in Hadriano: *Lauacra*, inquit, *pro sexibus separauit.* & Capitolinus in M. Aurelio, *lauacra*, inquit, *mixta summouit.* item Lampridius in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *mixta Romæ exhiberi prohibuit.* De balneis publicis, quibus feminæ tantum lauarentur, facit mentionē Varro lib. VIII. de ling. lat. cum inquit: *Publica* (sic enim legendum ex loco superiore, non *publice*: refertur enim ad *balnea.*) *ibi consedit, vbi bina essent cōiuncta ædificia lauandi causa: vnum vbi viri, alterum vbi mulieres lauarentur.* & Vitruuius lib.v.cap.x. satis aperte ostendit balnea virorum disiuncta a balneis mulierum fuisse, ita tamen, vt in iisdem regionibus collocata essent: *Vti caldaria*, inquit, *muliebria, viriliaque coniuncta, & in iisdem regionibus sint collocata: sic enim efficietur, vti vasaria ex hypocausto communis sit vsus eorum vtrisque.* Plin. lib. XXXIII. cap. XII. *Videret hæc Fabricius, & stratas argento mulierum balineas, ita vt vestigio locus nō sit, cum viris lauantium.* Suetonius in Augusto cap. LXXX. *Vt mox* inquit, *Accia publicis balneis abstinuerit.* Quod di-

ctum de balneis mulierum intelligendum est: in quibus Romanas feminas solijs etiam argenteis aliquando vsas fuisse, intelligi potest ex Plinij lib. XXXIII. cap. XI. cum ait: *Argento feminæ lauentur, & nisi argentea solia fastidiant, eademque materia & cibis & probris seruiat.* & loco supra prolato dixit: *Stratas argento mulierum balneas.* Lampridius in Alexandro scribit, Eunuchos balneis feminarum ab Alexandro, præpositos fuisse. Tempus autem quo balnea paterent, indicat Lampridius in Alexandro cum ait: *Addidit & oleum luminibus thermarum, cum antea, non ante auroram paterent, & ante solis occasum clauderentur.* Vopiscus in Tacito: *Thermas*, inquit, *omnes ante lucernam claudi iussit.* Balneorum vsum vsque ad Iustiniani tempora permansisse coniicimus ex Procopii lib. I. nā vsque] ad Valentiniani imperium perdurasse aperte indicat Ammianus lib. XXVIII. Præfectus autem Vigilum, aduersus Capsarios, qui mercede seruanda in balneis vestimenta suscipiebant, iudex erat constitutus, vt constat ex Digest lib. I. tit. XV. & lib. III. tit *II.* & Vlpiano itē qui lib. *I.* Digest. Depositi, de hac re sic scribit: *Si vestimenta seruanda balneatori data perierint.* Nam lauaturi, aut sudaturi vestimenta deponebant in Apodyterio, quem locum Celsus ponit in cella tepidaria, quod in eo primū corpora nudarēt, qui lauatum venissent. Quod autem Apodyterium locus esset tepidus, coniici potest ex verbis etiam Ciceronis, quæ habentur in lib. *III.* epist. *I.* ad Q Fratrem: *In balnearijs*, inquit, *hypocaustain alterum apodyterij angulum promoui, propterea*

*rea quod ita erant posita, vt eorum vaporarium* ( omissis verbis: *ex quo ignis erumpit:* quæ glossæ sunt) *esset subiectum cubiculo.* Apodyterij meminit item Plinius iunior lib. v. Epist. ad Apollonium: *Inde,* inquit, *Apodyterium balnei laxum.* & post: *Non longius Apodyterio superpositum est sphæristeriũ, quod plura genera exercitationis, pluresque circulos capit.* Inde Balnearij fures, qui vestimenta eorum, qui lauabantur, surripiebant. Catullus:

*O furum optime balneariorum.*

Qui balneis præerant, Balneatores dicebantur, Balneatores quorum mentio est in antiqua inscriptione: ANTEROS. BALNEATOR. Erant autem plures, vt ostẽdunt alij scriptores, & Capitolinus in Claudio II. *Balneatorum,* inquit, *vnum, & ad balneas ligna.* Hi quadrantem exigebant ab iis, qui lauabantur. Iuuenalis Satyr. II.

*Nec pueri credunt nisi qui nondum ære lauantur.*

& Sat. VI. *Cædere Siluano porcum, quadrante lauari* Horatius l. I. serm. Sat. III. -- *dũ tu quadrãte lauatũ:*

*Rex ibis &c.* Sed lauandi & vngendi consuetudine iam explicata, dicendũ nunc aliquid de prãdio, & cena, vel potius primum de ientaculo, quod ante prandium ipsum sumebatur. Nã veteres ante quam prãderent, solitos fuisse ientaculum sumere, vel ex illo Dionis loco de Vitellio intelligi potest, in quo scribit eos, qui epulũ Vitellio dabant vicissim, magno incommodo affici solitos, licet cõuiuium ab vno minime totum diem ageretur. Dabant enim alij ientacula, alij prandium, alij cenam, alii comessationes, veluti solatium pristinæ satietatis. οἱ δὲ, inquit, δεα-

πνίζοντες σφᾶς, ἐν μεγάλῳ κακῷ ἐγίνοντο, καὶ περ οὐδ' ὅλης τῆς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ εἰσίων αὐτῷ, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἀκρατίσασθαι παρεῖχον, ἄλλοι δὲ ἀριστῆσαι, ἕτεροι δὲ δεῖπνον, ἕτεροι μεταδόρπια τινὰ πλησμονῆς παραμύθια. Cum hoc Dionis loco consentiunt illa quæ scribit Suetonius in Vitellio, cap. XIII. *Epulas*, inquit, *trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, comessationesque.* Athenæus item lib. I. refert ex auctoritate Philemonis, veteres vsos esse ientaculo, prandio, merenda, cena. Φιλήμων δὲ φησιν, inquit, ὅτι τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ἀκρατίσματι, ἀρίστῳ, ἑσπερίσματι, δείπνῳ. Videtur autem Æschylus illo versu,

-- σῖτον δ' εἰδέναι διώρισα

Ἄριστα, δεῖπνα, δόρπα αἱρεῖσθαι τρίτα, dixisse ἄριστον, id, quod Philemō vocauit ἀκράτισμα: Latini certe ientaculū appellarunt. Plautus Curculione:

*Quid anteponas Veneri ientaculi?*

Callimachus αἰτίοις: Ientaculum proferto Ioui. Ientaculum Fulgentius exponit, cibi degustationem matutinam. Martialis in Apophoretis:

*Surgite iam pueri, vendit ientacula pistor,*
*Cristataque sonant vndique lucis aues.*

Quale fuerit ientaculum apud veteres, videtur innuere his verbis Apuleius lib. I. de Asino: *En inquam paratum tibi adest ientaculum: & cum dicto manticam meam humero exuo, caseum cum pane propere ei porrigo.* Item Pomponius: *Nihil habens ientaculi præter nanticum panem.* & Plutarchus Sympos.

pos. lib. VIII. Φάσὶ γάρ, inquit, ἐκείνους ἐργατικοὺς ἅμα καὶ σώφρονας ὄντας, ἕωθεν ἐσθίειν ἄρτον ἐν ἀκράτῳ, καὶ μηθὲν ἄλλο. Διὰ τοῦτο μὲν ἀκράτισμα καλεῖν, διὰ τὸ ἄκρατον. Quamuis hoc loco Plutarchus ἄριστον posuisse videatur, pro leui prandio, ex antiqua consuetudine: nã Festus ientaculum idem cum prandio fuisse dicit, & silatum alibi appellat, cum inquit: *Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant. quia ieiuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebãt.* Sed postea ientaculum sumeretur, deinde prandium, quod & ipsum breuissimum fuit. ientaculi vero etymon ostendit Isidorus lib. XX. *Ientaculũ*, inquit, *est primus cibus, quo ieiunium soluitur, vnde & nuncupatum.* Nigidius:

*Nos ipsi ieiunia ientaculis leuibus polluimus.*

Inde ientare dicebant, pro eo quod est matutinum cibum capere. Suetonius in Vitell. cap. VII. *Vt mane singulos iã ne iẽtassent, sciscitaretur.* Afranius Crim. *Hæc ieiunia iẽtauit.* Idẽ Buccone adoptato:

*Ientare nulla inuitat.* Ientaculum, vt ostendimus, sequebatur prandium, quod designare videtur Seruius lib. I. Æneid. cum scribit Romanos duobus tantum cibis vsos esse, prandio scilicet (vt opinor) & cena, & in atriis sedentes edere solitos fuisse. Confirmat hanc nostram opinionem Macrobius lib. *III.* cap. XVII. his verbis: *Et hæ nimirum causæ fuerunt, propter quas tot numero leges de cenis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari cœpit, vt patentibus ianuis pransitaretur, & cenitaretur.* & paulo post. *Deinde, vt non soli, qui prã-*

*dia cenasue maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuissent, pœnis legis tenerentur*. Prandij mentionem faciunt, cum alij scriptores permulti, tũ in primis Hippocrates lib. II. de victus ratione, & in Oeconomico Xenophō, apud quem narrat Ischomachus se leuiter prandere, vt largius cenet. Quod eo libentius indicaui, ne cui forte veterum quorundam & Isidori imponat auctoritas, qui negat prandia in vsu antiquis fuisse. Galenus lib. VI. de tuenda valetudine dicit, se nisi tardius lauaret, cibũ interdiu non sumpsisse, & illum quidem cum sumeret, solo pane vti absque potu: quosdam vero oliuis, melle, atque id genus vsos esse, iuxta Græcum illud δεῖπνον ἀφελὲς, ἄριστον ἄπυρον. vt videri possit prandium, id est cibus, quem interdiu sumebant, leuis fuisse & simplex: cena vero largior & copiosior. Plutarchus etiam lib. Sympo. VIII. refert veteres Romanos καθ' ἑαυτοὺς prandisse parce, cenas vero large adhibitis conuiuis inisse. Eius verba sunt hæc: Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ἠρίστων ὀλιγίστως οἱ πάλαι ῥωμαῖοι, συνδειπνοῦντες τοῖς φίλοις. Quo loco ἀριστᾶν vsurpauit pro prãdere. Moderatum item prandium designat Plinius lib. III. Epist. ad Macrum, cum inquit: *Post cibum, quem interdiu leuem, & facilem veterum more sumebat*. itemque Sidonius, cum ait: *Prandebamus breuiter*. & Horatius Serm. lib. *I*. Sat. V.

*Pransus non auide, quantum interpellet inani*
*Ventre diem durare &c*. & lib. *II*. Sat. IV.
*— ille salubreis*

Æstates

*Æstates peraget, qui nigris prandia moris*
*Finiet, ante grauem quæ legerit arbore solem.*

Lampridius in Alexandro Seuero: *Egressus*, inquit, *balneas multum lactis & panis sumebat, oua, deinde mulsum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando cibum vsque ad cenam differebat: prandit tamen sæpius.* Sed videtur legendum: *Egressus balneas non multum lactis & panis, oua deinde & mulsum sumebat. atque his &c.* Hæc enim sumebat, vt reficeret tantum vires. Cicero etiam in quinta Tusculana videtur leue & simplex prandiũ probasse, cum inquit: *Vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum, Syracusanarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri.* Aristoteles tamẽ præcipit in Problematum Sectione *III.* oportere prandere large, cenare parce. & de Nerone ait Suetonius: *Prandebatq; ad satietatẽ, vt non temere super cenam præter Matianum malum, & modicam in ampulla potiunculam sumeret.* Contra Cornelius Celsus lib. *I.* cap. *I.* *Bis die potius, quam semel cibum capere, & semper quam plurimum, dum modo hunc concoquat.* Ex quibus locis satis constat prandio veteres vsos esse, siue leuius illud, siue largius sumerent. Sex. Põpeius: *Cena*, inquit, *apud antiquos dicebatur, quod nunc prandium: Vesperna quæ nunc cena appellatur.* Idem alibi: *Prandium ex Græco dictum: nam meridianum cibum cenam vocabant.* Mihi tamen nõ liquet, quomodo prandium ex Græco ducatur. nisi forte quod πρὸ τοῦ ἐνδίου, hoc est ante tẽpus meridianum sumebatur, inde dictum prandium Festus velit. nam Plutarchus Sympos. lib.

Prandere large Cenare parce. placet.

Pranse antiqui

VIII. ἄριστον ponit pro prandio, & κληθῆναι ἄριστον dicit ἀπὸ τῆς ὥρας. ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινὸν vocari. Prandium veteribus in vſu fuiſſe, præter ea quæ adduximus, multis aliis ſcriptorum teſtimoniis confirmari poteſt: nos paucis his contenti erimus. Plautus in Amphitruone:

*Illo die impranſus fui:*
*Non placet hoc me noctis eſſe, cenaui modo.*

& in Captiuis:

*Quo imus ad prandium* &c.
*Vbi cenemus inquam?* in Bacchide:
*Quid ſi ad te veniat de ſubito prandium, aut potatio,*
*Forte aut cena &c.*
*Vbi ego tum accumbam?*

M. Cato tit. CLVII. prandium agnoſcit, cum ait: *Si quem velis purgare, pridie ne cenet, & mane ieiuno dato.* & Varro li. *II.* de re ruſt. cap. X. *Cibus eorum debet eſſe interdiu ſeparatim, veſpertinus in cena.* Cicero in Verrem: *Quid ego iſtius prandia, & cenas commemorem?* Capitolinus in Macrino: *Si prandiſſet vel priuatim parciſſimus: in cena effuſiſſimus. Adhibuit conuiuio litteratos, vt loquens de ſtudijs liberalibus, neceſſario abſtineret.* Hora prandii apud veteres, quæ fuerit, intelligi poteſt ex Suetonii verbis in Caligula cap. LVIII. quæ ſunt hæc: *Nono Kal. Februarias, hora quaſi ſeptima, cunctatus an ad prandium ſurgeret, marceſcente adhuc ſtomacho pridiani cibi onere, tandē ſuadentibus amicis egreſſus eſt.* & in Claudio cap. XXXIV. *Beſtiarijs, meridianisque adeo delectabatur, vt a prima luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie dimiſſo ad prandium populo perſederet.* De meridianis au-

autem gladiatoribus habetur apud Senecam li. 1. Epist. Post prandium Isidorus ponit merendã, quam dicit cibum fuisse, qui declinante die sumeretur, quasi esset post meridiem edenda, & proxima cenæ: vnde & antecena a quibusdam vocabatur. Merendæ mentionem facit Plautus in Mostellaria. Item Nonius, qui ait dici merendam cibũ post meridiẽ. Festus tamẽ scribit merẽdam antiquos pro prandio dixisse, quod scilicet medio die caperetur: vt videri possit veteres merenda interdum pro prandio vsos fuisse. Hanc consequebatur cena, quam Lamprias apud Plutarchum putat a Romanis παρὰ τὴν κοινωνίαν, dictum esse, quod scilicet inter amicos conuiuiũ iniri soleret: nam δεῖπνον pro cena ponit: & addit τὸ μὲν γὰρ δεῖπνον φασὶ κῆναν διὰ τὴν κοινωνίαν καλεῖσθαι. Isidorus autem lib. xx. cap. 11. de cena ita disserit: *Cena vocabatur a communione vescentiũ, κοινὸν quippe Græci commune dicunt. Unde & communicantes, quod communiter, id est pariter conueniant. Apud veteres enim solitum erat in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Est autem cena cibus vespertinus, quam Vespernam antiqui dicebant: in vsu enim non erant prandia.* Sed Isidoro cum Festo non conuenit. qui scribit: *Cena apud antiquos dicebatur, quod nunc prandium: Vesperna, quæ nunc cena appellatur.* Cenæ apud veteres hora erat adtributa æstate nona, hieme decima, vt ex Ciceronis epist. ad Pætum lib. ix. intelligitur, in qua ita scriptum est: *Accubueram hora nona, cum id litterarum exemplum in codicillis exaraui: &*

ex Martialis epigrammate, quod adduximus supra, in quo sic habetur:

*Imperat extructos frangere nona toros.*

Itaque Iuuenalis Sat. *I.* Marium tamquã intempestiuum conuiuam notat, quod hora octaua cenatum venisset, hoc versu:

*Exul ab octaua Marius bibit & fruitur Dis*
*Iratis &c.* cum Martialis lib. *II.* dixerit:
*Octauam poteris seruare, cenabimus vna.*

Erat enim octaua hora adsignata lauationi æstate, quam cena consequebatur hora sequenti, hoc est, nona: cum hieme lauarẽtur nona, cenarent decima. Auctor ad Herennium lib. IV. *Visit triclinium stratum &c, vos huc decima venitote.* Plinius iunior lib. *III.* Epist. *I.* *Vbi hora balnei nuntiata est, est autem hieme nona, æstate octaua, in sole, si caret vẽto. ambulat nudus. Deinde mouetur pila vehementer, & diu. nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum senectute. Lotus accubat & paulisper cibum differt. interim audit legentem remissius aliquid, & dulcius. Per hoc omne tempus liberum est amicis vel eadem agere, vel alia, si malint. Apponitur cena non minus nitida quam frugi, in argento puro, & antiquo. sunt in vsu & Corinthia, quibus delectatur, & adficitur. Frequenter comœdis cena distinguitur, vt voluptates quoque studijs cõdiantur. Sumit aliquid de nocte, & æstate. Nemini hoc lõgum est, tanta comitate conuiuium trahitur.* Idem in epistola ad Macrum eodem libro: *Surgebat,* inquit, *æstate à cena luce hieme, intra primam noctis.* Quod autem dixit Plinius, balinei horam hieme nonam, æstate octauam fuisse, referendum est ad eam diei partitionem, quam supra retuli-

mus

mus obſeruatã a veterib. qui ſolaria in horas tã noctis, quã diei tẽporales, nõ ęquinoctiales diuidebãt. nã vt nũc diẽ qui naturalis appellatur, diuidimus in viginti quattuor ſcilicet horas æquales ab occaſu ſolis ad alterũ occaſum. hora nona erat, quæ nũc apud nos vigeſima prima: & decima quæ vigeſima ſecũda. atq; hoc modo intelligẽdũ eſt illud Marci, c.xv. & Lucæ c.xxiii. *Erat autẽ fere hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terram vſque in horam nonam*: hoc eſt vt nunc agimus, ab hora decima octaua, vſque ad horam vigeſimam primam. nam menſe Martio, quo illa geſta ſunt, horæ veterum temporales, vt tũc partiebantur, fere pares ſunt æquinoctialibus, ita vt prima hora diei ab antiquis appellata ciuilis, eadem ſit cũ hora decima tertia naturalis diei, vt nos partimur. Secunda, eadem cum quarta decima. Tertia, cum quinta decima. Quarta, cum ſexta decima. Quinta, cum decima ſeptima. Sexta, cum decima octaua. Septima, cum decima nona. Octaua, cum vigeſima. Nona, cum vigeſima prima. Decima, cum vigeſima ſecunda. & ſic deinceps. Dicebatur autem cena, a diſcumbentium recto ordine recta, cui opponebantur ſportulæ, & vt Græci dicunt, δεῖπνον ἐν σπυρίδι. Suetonius de Auguſto cap. LXXIV. *Conuiuabatur aſſidue, nec vnquã niſi recta, non ſine magno ordinum, hominumque delectu.* & in Domitiano cap. VII. *Sportulas publicas ſuſtulit, reuocata cenarum rectarum conſuetudine.* hinc Martialis lib. VII. ad Domitianum:

*Grandia pollicitus quanto maiora dediſti:*
*Promiſſa eſt nobis ſportula, recta data eſt.* & li. II.

*En vocat ad cenam melior te Classice rectam.*
& rursus lib. VII.
*Rectam vocatus cur recurrit ad cenam.*

Inde sportula vsurpari cœpit pro ipso cibo. Iuuenalis Sat. *III.*

*Nonne vides quanto celebretur sportula fumo?*

Vsurpatur etiam pro pecunia illa, quæ cibi parandi causa dabatur, Martialis:

*Dat Baiana mihi quadrãtes sportula centũ:* & alibi:
*Centum miselli iam valete quadrantes,* &c.
*Regis superbi sportulæ recesserunt.*

Cenæ quidem ipsæ, aliæ erant publicæ, aliæ vero priuatæ. Ex cenis publicis nominantur a scriptoribus in primis Pontificię, de quibus dictum est in libro de Triclinio: & mentio fit ab Horatio lib. *II.* ode XIV. cum inquit:

*& mero*
*Tingit pauimentum superbo*
*Pontificum potiore cenis.*

Nominantur item Augurales, quæ Adiiciales etiam dicebantur, de quibus Plinius lib. X. cap. XX. *Pauonem,* inquit, *primus occidit Hortensius adyciali cena sacerdotij.* & Varro lib. *III.* cap VI. in codicibus manuscriptis, *Primus,* inquit, *Q. Hortensius Augurali adyciali cena posuisse dicitur.* & Macrobius lib. *III.* cap. XIII. *Primus hos Q. Hortensius Augurali adyciali cena dicitur apposuisse:* Seneca lib. XV. epist. XCVI. *Et toties tamen sestertio adyciales cenæ fortissimis viris constiterunt:* Vt dubitari nõ possit, quin adiicialis sincerum sit, præsertim adstipulante Tacito, qui lib. *II.* quasi etymon eius vocis ostẽdit illis vebis: *Rhescuporis sanciẽdo (vt dictitabat) Fœderi conuiuium adycit, tractaque in multam noctem lætitia*

*tia per epulas ac vinolentiam.* Non tamen negarim extare apud me Plinij codicẽ a viro doctiſſimo collatum cum libro manuſcripto, in quo vox *adijcialis*, in *dapalis* mutata ſit: verum, vt ſuſpicor, ex auctoritate Nonij Marcelli, qui dapalem cenam dictam ait, quod ſit amplis dapib. plena, & exemplum Titinij affert ex Barbato, vbi eſt:

*Toto ſit in foco de lignis mihi dapalis cena.*

Vnde & *dapatice excepti*, Plautus dixit: quod ſignificare ait Feſtus, magnifice. quo ſignificatu *dapſilis ceña* dicitur a Suetonio in Veſpaſiano. Augurales igitur cenas, ſiue adiiciales illas, ſiue dapales dicamus, deſignat Cicero lib. VII. epiſt. ad Gallum, cum inquit: *In eos cum incidiſſem in cena Augurali apud Lentulum.* Saliares cenæ celebrantur ab Horatio lib. I. Carm. ode. XXXVII. cum inquit:

*-- nunc ſaliaribus*
*Ornare puluinar Deorum*
*Tempus erit dapibus ſodales.*

Cicero lib. V. epiſt. IX. ad Atticum: *Cum opipare ſaliarem in modum epulati eſſemus.* Feſtus in Salios: *At Critolaus*, inquit, *Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, ſaliare genus ſaltandi inſtituiſſe, a quo appellatos Salios: quibus per omnes dies, vbicunque manent, quia amplæ ponuntur cenæ, ſi quæ aliæ magnæ ſunt, ſaliares appellantur.* Apuleius lib. IV. *Ut equus quidem meus tanta copia, & quidem ſolus potitus, ſaliares cenas cenaſſe crederet.* Cereales cenæ laudantur a Plauto his verſibus in Menaehmis:

*Cereales cenas dat, ita menſas extruit,*
*Tantas ſtruices concinnat patinarias.*

*Standum est in lecto si quid de summo petas.*

Cenas autem Capitolinas celebrat Martialis his versibus:

*Non Albana mihi sit comessatio tanti,*
*Nec Capitolinæ, Pontificumque dapes.*

Cenæ populares nominantur a Plauto in Trinummo, his versibus:

*Quid tum si in ædem ad cenam venerit? &c.*
*Apposita sit cena, quam popularem vocant.*

Cenæ Triumphales habentur apud Plinium libro XIV. cap. XV. in quo est: *Quid? non & C. Cæsar Dictator triumphi sui cena vini Falerni amphoras, Chij cados in conuiuia distribuit? Idem Hispaniensi triumpho Chium & Falernum dedit.* & Liuius in triumpho Manlij epulas scribit & cura & sumptu maiore apparari cœptas. Cenæ Nuptiales describuntur ab Apuleio his verbis, lib. VI. *Nec mora, cum cena nuptialis affluens exhibetur. Accumbebat summum torum maritus: Psychen gremio suo complexus, sic & cum sua Iunone Iuppiter, ac deinde per ordinem toti Dei. Tunc poculum nectaris, (quod vinum Deorum est) Ioui quidem suus pocillator ille rusticus puer, ceteris vero Liber ministrabat: Vulcanus cenam coquebat: Horæ rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiæ spargebant balsama. Musæ quoque canora voce personabant. Apollo cantauit ad citharam.* Cenæ Natalitiæ, quæ fuerint, indicat Plautus Persa:

*-- hoc age, accumbe,*
*Nunc diem suauem meum natalem inter nos agitemus amœnum:*
*Date illi aquam manibus, apponite mensam.*

Ci-

Cicero lib. II. Philippicarum: *Hodie non descendit Antonius. cur? dat natalitia in hortis.*

Iuuenalis Sat. II.

*Moris erat quondam festis seruare diebus,*
*Et natalitium cognatis ponere lardum,*
*Accedente noua, siquam dabat hostia, carne.*

Ferales cenæ ponuntur apud Festum in Feralia, de quibus Ouidius lib. II. Fast. ita cecinit: (Ferales)

*Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem.*
*Vltima placandis Manibus illa fuit.* Iuuenalis:
*Ponitur exigua feralis cena patella.*

Apuleius lib. IV. Florid. *Exclamauit viuere hominem, procul ignes amolirentur, cenã feralem a tumulo ad mensam referrent.* Et hæc quidem de publicis veterum cenis. Dicendum nunc aliquid de priuatis, (Cenæ privatæ) quarũ aliquas nominat Tertullianus in libro de anima, cũ inquit: *Quid putas futurã animam homicidæ? aliquod credo pecus, laniena & macello destinatũ? vt perinde iuguletur, quia & ipsa iugulauerit: perinde decorietur, quia & ipsa despoliauerit: perinde in pabulũ proponatur, quia & ipsa bestijs obiecerit eos, quos in siluis & aruis trucidauerit. Si ita iudicabitur: nõnne illa anima plus solatij, quam supplicij relatura est, quod funus inter cocos pretiosissimos inuenit, quod cõdimẽtis Apicianis & Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lãcib. splendidissimis Sullanis offertur &c.* Cũ autẽ in vulgatis libris editũ sit: *& ipsa bestijs infecerit os, quas in siluis:* nos emẽdauimus: *& ipsa bestijs obiecerit eos, quos in siluis.* & paulo post legẽdũ existimamus: *Vt malit famæ suæ ornamenta, quam gaudia,* non, *gaudeat.* Item. *Quod anima' indues viro iusto Æaco?* non, *De loco?* Sed cenas priuatorum, quæ

apud ſcriptores habentur, omnes perſequi infinitum eſſet. nos inſigniores aliquas ponemus, & in primis Cleopatræ, de quibus meminerunt Macrobius lib. III. cap. XVII. & Athenæus lib. IV. in quo refert Cleopatram in Cilicia obuiam Antonio factam, regium conuiuium apparaſſe, in quo vaſa omnia aurea, & gemmata fuerunt, ſingulari artificio elaborata, purpureisque & auro intextis aulæis tecti parietes, triclinia duodecim lectis ſtrata. His adornatis, ad cenam Antonium cum iis quos libuit, Cleopatram inuitaſſe, eique tantam magnificentiam non ſine ſtupore demiranti, ſurridentem dixiſſe, illi donare ſe omnia. Poſtridie rurſum ad cenam inuitato cum amicis & ordinum ductoribus, aduenientique, inſtructo ſplendidius epulo effeciſſe, vt priora illa exigua viderentur, iterumque dediſſe illi omnia, ac ducibus ſingulis lectum in quo accubuerant: & pocula vt in menſas diuiſa fuerant, ſecum auferre permiſiſſe: digreſſuris, ſi qui antecellerent dignitate, lecticas cum lecticariis ſeruis plurimis equos argenteis phaleris ornatos, omnibus Æthiopicos pueros, qui facibus prælucerēt, repræſentauiſſe. Die poſt quarto talenti ſumptu conuehendas eam roſas curaſſe, & ad profundam altitudinem conſterni pauimentum iuſſiſſe. Athenæi verba ſunt hæc: Ἀπαντήσασα τῷ Ἀντωνίῳ ἡ Κλεοπάτρα ἐν Κιλικίᾳ, παρεσκεύασεν αὐτῷ βασιλικὸν συμπόσιον, ἐν ᾧ πάντα χρύσεα, καὶ λιθοκόλλητα περιττῶς ἐξειργασμένα ταῖς τέχναις. ἦσαν δὲ καὶ οἱ τοῖχοι ἁλουργέσι καὶ διαχρύσοις ἐμπεπετασμένοι

νοι ὕφεσι, καὶ δώδεκα τρικλίνια διαστρώσασα, ἐκάλεσε τὸν Ἀντώνιον, μεθ' ὧν ἐβούλετο, ἡ Κλεοπάτρα. Τοῦ δὲ τῇ πολυτελείᾳ τῆς ὄψεως ἐκπλαγέντος, ὑπομειδιάσασα, ταῦτα ἔφη πάντα δωρεῖσθαι αὐτῷ. καὶ εἰς αὔριον παρεκάλει συνδειπνῆσαι πάλιν ἥκοντα μετὰ τῶν φίλων καὶ τῶν ἡγεμόνων, ὅτι καὶ πολλῷ κρεῖττον διακοσμήσασα τὸ συμπόσιον, ἐποίησε φανῆναι τὰ πρῶτα μικρά· καὶ πάλιν καὶ ταῦτα ἐδωρήσατο. τῶν δ' ἡγεμόνων ἐφ' ᾗ ἕκαστος ἔκλιτο κλίνῃ, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε· καὶ κατὰ τὴν ἄφοδον τοῖς μὲν ἐν ἀξιώμασι φορεῖα σὺν τοῖς κομίζουσι, τοῖς πλείοσι δὲ καταργύροις σκευαῖς κεκοσμημένους ἵππους. πᾶσι δὲ λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθίοπας παρέστησε. τῇ δὲ τετάρτῃ τῶν ἡμερῶν ταλανταίους εἰς ῥόδα μισθοὺς δέδωκε, καὶ κατεστρώθη ἐπὶ πυκνὰ βάθη τὰ ἐδάφη. Macrobius vero sic habet: *His legibus annumerarem edictum de sumptibus ab Antonio propositum, qui post Triumvir fuit, ni indignum crederem, inter cohibentes sumptus Antonio locum facere: cuius expensæ in cenã solitæ conferri, sola unionis a Cleopatra vxore consumpti æstimatione superatæ sunt. Nã cũ Antonius quicquid mari, aut terra, aut etiã cælo gigneretur, ad satiãdã ingluuiẽ suã natũ existimãs faucib. ac dentib. suis subderet: eaq; re captus, de Romano imperio facere vellet Aegyptiũ regnũ: Cleopatra vxor, quæ vinci ab Romanis nec luxuria dignaretur, sponsione prouocauit, insumere posse in vnã cenã sestertiũ centies. Id Antonio mirũ visum: nec moratus, sponsione cõtẽdit digna sculna Mu-*

*natio Planco, qui tam honesti certaminis arbiter electus est. Altera die Cleopatra pertentans Antonium, pollucibilem sane cenam parauit, sed quam non miraretur Antonius: quippe qui omnia, quæ apponebãtur, ex quotidianis opib. agnosceret. Tunc regina arridens, phialam poposcit, cui aceti nonnihil acris infudit, atque illuc vnionem demptum ex aure altera festinabunda demisit: eumque mature dissolutum, vti natura est eius lapidis, absorbuit. Et quamuis eo facto sponsione vicisset, quippe cum ipsa margarita centies sestertium sine contentione valuisset, manum tamen & ad alterius vnionis aurem similiter admouit, nisi Munatius Plancus iudex seuerissimus superatum Antonium mature pronuntiasset. Ipse autem vnio cuius magnitudinis fuerit, inde colligi poterit, quod qui superfuit, postea victa regina, & capta Ægypto, Romam delatus, dissectusque est, & factæ ex vna margarita duæ, impositæque simulacro Veneris, vt monstruosæ magnitudinis: in templo, quod Pantheum dicitur.* Scripsimus autem apud Macrobium, non vt in vulgatis libris corrupte legitur, *dignus culina Munatio Planco*, sed, *digna sculna Munatio Planco*: secuti lectionem vetusti codicis, confirmatam testimonio Agellij, qui lib. xx. cap. x. docet sculnã ab antiquis dictam fuisse, quasi sequlnam, id est, sequestrem, quod eius fidem vtraque pars, quæ sponsiones fecisset, sequeretur. Quæ autem de dissecto vnione scripsit Macrobius, eadem legũtur apud Plinium lib. IX. cap. XXXV. his verbis: *Duo fuere maximi vniones per omne æuum, vtrumque possedit Cleopatra, Ægypti reginarum nouissima, per manus orientis regum sibi traditos. Hæc cum exquisitis*

qua-

*quotidie Antonius saginaretur epulis, superbo simul ac procaci fastu, vt regina meretrix lautitiam eius omnem apparatumq; obtrectans, quærente eo, quid astrui magnificentiæ posset,* respondit, *vna se cena centies* HS. *absumpturam. Cupiebat discere Antonius, sed fieri posse non arbitrabatur. Ergo sponsionibus factis, postero die quo iudicium agebatur, magnificam alias cenam, ne dies periret, sed quotidianam Antonio apposuit, irridenti, computationemque expostulanti. At illa corollarium id esse, consumpturamque se in ea cena taxationem confirmans,* (siue vt est in V.C. *& consumpturam eam cenam taxationem confirmans) solamque centies se* HS. *cenaturã, inferri mensam secundam iussit. Ex præcepto ministri vnum tantum vas ante eam posuere aceti, cuius asperitas visque in tabem margaritas resoluit. Gerebat auribus tum maxime singulare illud, & vere vnicum naturæ opus. Itaque expectante Antonio quidnam esset actura, detractum alterum mersit, ac liquefactum obsorbuit. Iniecit alteri manum L. Plancus iudex sponsionis eius, eum quoque paranti simili modo absumere, victumque Antonium pronuntiauit homine irato.* (siue vt nos putamus legendum, *omine eirato.*) *Comitetur fama vnionis eius parem, capta illa tantæ quæstionis victrice regina dissectum, vt esset in vtrisque Veneris auribus Romæ in Pantheo dimidia eorum cena.* Alexandri Magni cenam, itemque regis Persarum describit Athenæus loco suprамemorato, in quo refert Menandrum, maximum cenæ sumptum & immoderatum, statuere talentum, cum tamen in cena regis Persarum referente Ctesia apud eundem Atheneum, talenta quattuor impenderentur in conuiuarum millia quindecim: Alexan-

der autem Ephippo auctore, minas centum expenderet in conuiuas sexaginta, vel septuaginta. Capitolinus de Cena L. Veri ita scribit: *Omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies centenis millibus* HS. Cena pura apud Romanos quæ fuerit, quæri potest: videtur autem fuisse ieiuniũ quoddam, & abstinentia ciborum, qualem veteres in casto Cereris vsurpabant. Apuleius in Asclepio: *Hoc optantes, conuertimus nos ad puram, & sine animalibus cenam.* Græci cenam sine sanguine dixerunt, ob quam scilicet nullæ cæderentur animantes, sed conuiuantibus olera tantum, & terra nata apponerentur: & quam Plautus ob id, terrestrem cenam appellauit in Captiuis: & Diphilus apud Athenæum lib. VI. cenam sine sanguine his versibus:

> Ἐὰν ᾖ πλάγιος καὶ λεπτὸς, εὐθέως νοῶ
> Ὅτι τοῦτό μοι τὸ δεῖπνον, ἀλλ' οὐδ' αἷμ' ἔχει.

Ex fumo enim culinæ parasitus de cena, an sine sanguine esset, coniecturam facit. Huiusmodi quandam cenam innuit Spartianus in Didio Iuliano, cum inquit: *Sæpe autem nulla existente religione, oleribus, leguminibusque contentus, sine carne cenauit.* S. Augustinus in Ioannem tractatu CVII. & CXX. super illo loco: *Propter parasceuen Iudæorũ: Acceleratam,* inquit, *vult intelligi sepulturam, ne aduesperasceret, quando iam propter parasceuen, quam cenam puram Iudæi latine vsitatius apud nos vocãt, facere tale aliquid non licebat.* & vetus Glossarium, cenã puram interpretatur παρασκευὴν, siue, προσάββατον. Marcus XV. Καὶ ὀψίας ἤδη γινομένης, ἐπεὶ

ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον, & vt Latine vertit S. Hieronymus: *Et cum iam ſero eſſet factum, quia erat paraſceue, quod eſt ante Sabbatum.* Feſtus in Penem ſcribit offam penitã in cenis puris dari ſolitam fuiſſe. *Penem*, inquit, *antiqui codam vocabant, a qua antiquitate etiamnum offa porcina cum cauda in cenis puris, offa penita vocatur.* Huic quodãmodo opponitur cena, quã Plautus ebriam vocat in Caſina. Terentius vero dubiam in Phormione: Plauti verſus ſunt hi:

*Facite cenam mihi, vt ebria ſit:*
*Cenare lepide, nitideque volo.* Terentius:
*Cena dubia apponitur. Quid iſtuc verbi eſt?*
*Vbi tu dubites quid ſumas potiſſimum.*

Cena dubia

Videtur enim opiparam cenam, & cibis cõquiſitiſſimis extructam vterque ſignificare. cuiuſmodi narrantur cenæ Lurconianæ M. Aufidij, de quo Plinius lib. x. cap. xx. & Apicianæ, quarũ meminit idem Plinius li. x. cap. XLVIII. his verbis: *Phœnicopteri linguam præcipui ſaporis eſſe, Apicius docuit nepotum omnium altiſſimus gurges.* & lib. VIII. cap. LI. de ſuibus: *Adhibetur & ars iecori feminarum ſicut anſerum, inuentum M. Apicij, fico carica ſaginatis, ac ſatie necatis repente mulſi potu dato.* Sed liber manuſcriptus habet, *fico arida:* & pro *ſatie necatis*, putamus legendum, *ſiti enectis:* ita enim poſtulat ſententia, vt legatur, vel ex iis, quæ ſequuntur. Lampridius in Elagabalo ita de Apicij cenis ſcribit: *Nunquam minus centum* HS. *cenauit, hoc eſt, argẽti libris* XXX. *aliquando autem tribus millibus* HS. *cenauit, omnibus ſupputatis, quæ impendit: cenas vero Vitellij & Apicij vicit.* Item: *Comedit ſæpius ad imitationem*

*Apicij calcanea camelorum, & cristas viuis gallinaceis demptas, linguas pauonum & lusciniarum: quod qui ederet, epilepsia tutus diceretur.* & post de Elagabalo: *Amabat sibi pretia maiora dici earum rerum, quæ mensæ parabantur, orexin conuiuio hanc esse asserens.* & alibi scribit Elagabalum ad Apicij item imitationem exhibuisse aliquando Palatinis ingentes dapes extis mullorum refertas, & cerebellis phœnicopterum, & perdicum ouis, & cerebellis turdorum, & capitibus psittacorum, & fasianorum, & pauonum. Libet autem hic de veterum quoque parsimonia in cenis, quoniam de luxu dictum est, antiquum Senatus decretũ proferre, quod refert Agellius lib. *11.* cap. XXIV. vel potius integrum caput Agellij ponam, vt legitur apud me ex veteris codicis collatione emẽdatum. *Legi,* inquit, *adeo nuper in Capitonis Atei cõiectaneis Senatus decretum vetus C. Fannio, & M. Valerio Messala Cos. factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutuitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud Cos. verbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos vicenosque æris, præter olus, & far, & vinum: neque vino alienigena, sed patrio vsuros: neque argenti in conuiuio plus pondo, quã libras centum illaturos. Sed post id Senatusconsultum, lex Fannia lata est, quæ ludis Romanis, item ludis Plebeijs & Saturnalibus, & alijs quibusdam dieb. in singulos dies centenos æris insumi concessit, decemque alijs diebus in singulis mensibus tricenos, ceteris autem omnibus diebus denos. Hanc Lucilius poeta legem signat, cum dicit:*

*Fan-*

*Fannij centussisque misellos.*

*In quo errauerunt quidam commentariorum in Lucilium scriptores, quod putauerunt Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos æris statutos. Centum enim æris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus, eosque ipsos dies nominauit. Aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumptus inclusit, intra æris alias tricenos, alias denos. Lex deinde Licinia rogata est, quæ cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos æris impendi permisisset, nuptijs ducenos indulsit, ceterisque diebus statuit æris tricenos cum & carnis aridæ, & salsamenti certa pondera in singulos dies constituerit. Sed quidquid esset tum e terra, vite, arboreque, promiscue, atque indefinite largita est. Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopægnijs. Verba Liuij hæc sunt. quibus indicat hœdum, qui ad epulas fuit allatus dimissum, cenamque, ita vt lex Licinia sanxisset, pomis, oleribusque instructam. Lex Licinia,* inquit, *intro ducitur, lux liquida hœdo redditur. Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis: legem vitemus Licini. Postea L. Sulla Dictator, cum legibus istis situ atque senio obliteratis, plerique in patrimonijs amplis helluarentur, & familiam, pecuniamque suam prandiorum gurgitibus proluissent, legem ad populum tulit, qua cautum est, vt calendis, idibus, nonis, diebusque ludorum, & ferijs quibusdam solemnibus* HS. *tricenos in cenam insumere, ius potestasque esset: ceteris autem alijs diebus omnibus, non amplius tern s. Præter has leges, Æmiliam quoque legem inuenimus, qua lege non sumptus cenarũ, sed ciborum genus, & modus præfinitus est. lex deinde Antia, præter sumptum æris id etiam sanxit, vt qui magistratus esset, magistratumue captaturus esset, ne quo*

*ad cenam, nisi ad certas personas itaret. Postremo lex Iulia ad populum peruenit Cæsare Augusto imperante, qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur: Calendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festis trecenti: nuptiis autem & repotijs* HS. *mille. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum (Diui ne Augusti, an Tiberij Cæsaris non satis cõmemini) quo edicto per dierum varias solennitates a* CCC. HS. *adusque duo millia sumptus cenarum propagatus est, vt his saltem finibus luxuriæ efferuescentis æstus coerceretur.* Scripsimus apud Agellium, *in Capitonis Atei Coniectaneis*, non vt vulgò legitur, *Collectaneis*: secuti auctoritatem vetusti codicis, qui tum hic, tum infra libro. IV. cap. XIV. habet: *Cum librum* VIII. *Atei Capitonis Cõiectaneorum legeremus*, non vt in vulgatis, *Collectaneorum*. atque hæc scriptura satis ab ipso Agellio confirmatur duobus locis infra lib. XIV. cap. VII. cum inquit: *Quod Ateius Capito in Coniectaneis scriptum reliquit.* & cap. VIII. *Ateius Capito in Coniectaneorum ducentesimo quinquagesimo nono.* Scripsimus item, *mutuitarent*, non, *mutitarent*, quo verbo vtitur Plautus: &, *dominia*, non *conuiuia*: in eo quoque vetustum codicem secuti, confirmatũ præsertim Nonij auctoritate, qui scribit: *Dominus rursum appellatur conuiuij exhibitor: vnde & dominia, conuiuia.* Lucilius Sat. l. XIII. *Primũ dominia atque sodalitia tolluntur.* Item scripsimus: *Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopægnijs. Verba Liuij hæc sunt*: non, *Lælius*, & *Lælij.* Sic enim habet vetustus codex, cuius lectionem confirmat Ausonius in centone nuptiali, cum inquit: *Quid antiquissimi poetæ Liuij Erotopægnion libros loquar?* Item: *Calendis,*

*Idib.*

*Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festis trecenti: nuptijs autem ac repotijs,* HS. *mille*, non *festiuis*, & *millies*, vt male legitur in libris vulgatis. Legis autem Fanniæ, quam Agellius recitauit, meminit Plinius libro.x. cap.L. his verbis: *Gallinas saginare Deliaci cœpere: vnde pestis exorta, opimas aues, & suopte corpore vnctas deuorandi. Hoc primum antiquis cenarum interdictis exceptum inuenio iam lege C. Fannij Cos.*XI.*annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum* (siue *volucre*, vt est in libro manuscripto) *poneretur præter vnam gallinam, quæ non esset altilis. quod deinde caput translatum, per omnes leges ambulauit. Inuentumque diuerticulum est, in fraude earum gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis: multo ita gratiores approbantur &c.* Athenæus lib.VI. nonnulla Fanniæ legis capita refert, & in primis de numero conuiuarum. ait enim: Ἐκέλευε δὲ ὁ νόμος, τριῶν μὲν πλείονας ἔξω τῆς οἰκίας μὴ ὑποδέχεσθαι, κατὰ ἀγορὰν δὲ τῶν πέντε. τοῦτο δὲ τρὶς τοῦ μηνὸς ἐγένετο. ὀψωνεῖν δὲ πλέιονος δυοῖν δραχμῶν καὶ ἡμίσους οὐκ ἐπέτρεπε. Κρέως δὲ καπνιστοῦ δεκαπέντε τάλαντα δαπανᾶν εἰς τὸν ἐνιαυτὸν ἐπεχώρει, καὶ ὅσα γῆ φέρει λάχανα, καὶ ὀσπρίων ἑψήματα. Preter eas autem leges, quas Agellius adduxit de veterum parsimonia in cenis, Macrobius lib. III. cap.XVII. addit Orchiam, quam tulit C. Orchius Trib.pl. de Senatus sententia, tertio anno, quam Cato Cēsor fuerat. Sūma autē eius legis præscribebat numerū conuiuarū. Itē Didiam, cuius ferundæ duplex causa fuit: Prima & potissima, vt vniuer-

ſa Italia, non ſola Vrbs, lege ſumptuaria teneretur. Italis æſtimantibus Fanniam legem, non in ſe, ſed in ſolos vrbanos ciues eſſe conſcriptam. Deinde, vt non ſoli, qui prandia, cenasve maiore ſumptu feciſſent, ſed etiam qui ad eas vocati eſſent, atq; omnino interfuiſſẽt, pœnis legis tenerẽtur. atq; hęc ſatis ſuperque de veterum parſimonia in cenis: nam illa quæ de quoruda potius illiberalitate, quam parſimonia referuntur, ponenda nõ puto. De Didio Iuliano narrat Spartianus, tantæ eum parſimoniæ fuiſſe, vt per triduum porcellum, per triduum leporem diuideret, ſiquis ei forte miſiſſet. Cenam conſequebatur comeſſatio, qui cibus poſt cenam ſumebatur. Inde comeſſari dicebant, poſt cenam epulari. Suetonius in Tito. c. VII. *Quod ad mediam noctẽ comeſſationes cum profuſiſſimo quoque familiariũ extenderet.* Et in Domitiano cap. XXI. *Conuiuabatur*, inquit, *frequẽter, ac large, ſed bene raptim, certe nõ vltra ſolis occaſum, nec vt poſtea cõeſſaretur.* Liuius li. XL. *Demetrius iã cenatus, quin cõeſſatũ*, inquit, *ad fratrẽ imus?* Dictã autẽ comeſſationẽ a Græco verbo κῶμος, Varro ſcribit l. VI. Feſtus in epitoma *Comiſatio*, inquit. *a vicis, quos Græci κώμους dicũt, appellatur. in his enim habitabãt prius, quã oppida conderẽtur. quib. in locis alij alios cõuictus cauſa inuitabãt.* Velius Lõgus in libro de orthographia: *At in comiſatore*, inquit, *vtramque conſonantem ſimplicẽ ponamus: nam aut a comitate vox ducta eſt, aut a Græco, παρὰ τὸ κῶμον. S. vero geminata vocis ſonum exaſperat.* Ex his igitur Scriptorum locis, quos adduximus, intelligere poſſumus, veteres Romanos ientaſſe, prandiſſe,

ce-

cenasse;cōmisasse: Sed ientaculum quidem, & comessationem paucorum hominum: prandium vero & cenam omnibus communem fuisse:& prandium quidem leuius,& secretum: cenam vero largiorem,& in propatulo cum amicis solitā inire fuisse. Pransuri autem veteres Romani, aut cenaturi, tres lectos sternere soliti erant,a quib. Triclinium Græco nomine appellatur locus etiā ipse, in quo tres illi lecti sternerentur. Nam Seruius negans triclinium dici basilicam,aut cenationem, quam cenatiunculam vocat Sidonius,stipadio stratam, satis arguitur a Fabio Quintiliano, & Valerio Maximo, qui quod de Scopa loquens Cicero dixit conclaue, interpretantur triclinium. Seruus qui sternendis lectis præerat, quique ob id Lectisterniator dicitur a Plauto;curabat per Mediastinos,vt opinor,scopis mundari triclinium prius, quam lecti sternerentur, vt indicat Plautus in Asinaria,cum ait:

*Iussin' scelestè ab ianua hoc stercus auferri?*
*Iussin' columnis deijcier operas aranearum?*
*Iussi'ne in splendorem dari bullas has forib. nostris?*

& in Pseudolo:

*Hæc cum ego a foro reuertor,facite vt offendam parata,*
*Vorsa, præsterga, strata, lautaque, coctaque omnia uti sient;*
*Nam mihi hodie natalis dies est: decet eum omnes vos concelebrare.* Item:
*Tu esto Lectisterniator, tu argentum eluito, atq. exstruito.*

Iuuenalis Sat.xiv.

*Hospite venturo cessabit nemo tuorum:*
*Verte pauimentum, nitidas ostende columnas,*
*Arida cum tota descendat aranea tela:*
*Hic lauet argentum, vasa aspera tergeat alter.*

Horatius lib.II.Serm.Sat.iv.

*Magna mouent stomacho fastidia, si puer vnctis*
*Tractauit calicem manibus dum furta ligurit:*
*Siue grauis veteri cratera limus adhæsit.*
*Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus*
*Consistit sumptus? neglectis flagitium ingens.*
*Tene lapides varios lutulenta radere planta,*
*Et Tyrias dare circum illota toralia vestes?*

Eiusdem, vt opinor, Lectisterniatoris, siue Mediastini munus erat, aulæis & velis triclinium insternere, quæ puluerem exciperent, ne dapes inquinaret. Horatius libro secundo, Satyra octaua:

*Interea suspensa graues aulæa ruinas*
*In patinam fecere, trahentia pulueris atri*
*Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.*

Quæ sane aulæa in veteribus ex marmore tricliniis expressa sunt. Sternebantur autem lecti nō solum in triclinio, sed interdum voluptatis causa variis etiam locis, in quibus tum publica, tum priuata conuiuia celebrabantur. Nam Plinius lib.XII.cap.I.scribit, Licinium Mucianum Lyciæ legatum super platano cenasse cum vigintiocto conuiuis, large ipsa toros præbente fronde. Itemque Caium principem in Veliterno rure in platano itidem quindecim conuiuarum ac ministerij capace triclinio, epulatum esse. Plinij

nij verba, quia in promptu ſunt, non proferam ſingula, ſed tantum ea, quæ mendoſa ſunt, vt quomodo legi debeant, admoneã. *Dionyſius*, inquit, *prior Siciliæ tyrannus Rhegiũ in Vrbem transtulit eas, domus ſuæ miraculum: vbi poſtea factũ gymnaſium, nec potuiſſe in amplitudinem adoleſcere: & alias fuiſſe in Italia, & nominatim Hiſpania, apud auctores inuenitur.* Putamus autẽ verba (*in vrbem*) gloſſema eſſe: & vocem *alias*, in *raras*, mutandam eſſe: nam *σπανίας* habet Theophraſtus, a quo hunc locum Plinius accepit. pro *Hiſpania* vero, vt eſt in libris vulgatis, legendum, *in Adria*, nam illud Hiſpania, ex ea voce, quam diximus eſſe *σπανίαι* apud Theophraſtum, factum eſt ſiue a Plinio, qui male vertit: ſiue ab alio, qui Plinij locum contaminauit. Ad has autem ſub vmbra platani compotationes pertinent illa Virgilij lib. IV. Georg.

*Iamque miniſtrantem platanũ potantibus vmbram.*

Horatius lib. *II.* ode XI.

*Cur non ſub alta vel platano, vel hac*
*Pinu iacentes ſic temere, & roſa*
*Canos odorati capillos,*
*Dum licet, Aſſyriaque nardo,*
*Potamus vncti?*

Ouidius lib. *II.* Faſtor.

*Plebs venit, ac virides paſſim diſiecta per herbas*
*Potat, & accumbit cum pare quiſque ſua.*
*Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt:*
*Sunt quibus e ramis frondea facta caſa eſt.*

Cicero Philipp. li. *II.* de Marco Antonio inquit:

*Dat natalitia in hortis.* Virg. lib. VII. Æneid.

*Corpora sub ramis deponunt arboris altæ,*
*Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas*
*Subiiciunt epulis &c.*

Sed in ædium superiore parte ad anni tempus apposita (vnde & *æstiua tricliniaria ad frigus orientis spectantia* dixit Varro) ex communi consuetudine lecti sternebãtur, a quib. vt diximus, cenaculũ ipsum Græco vocabulo Tricliniũ est appellatũ. Bicliniũ autẽ a duob. tantũ stratis lectis videtur Plautus formasse, cum dixit in Bacchidibus:

*Biclinium stratur &c.* &:

*-- Iam facite,*
*In biclinio cum amica sua vterque accubitum eatis.*

Quamuis videri possit, biclinium apud Plautũ non pro cenaculo, in quo duo essent lecti strati, sed pro lecto positum esse, in quo bini discumberent: quod magis placet: nam in veterib. marmoribus Romæ multi huiusmodi lecti reperiũtur, in quibus duo tantum discumbunt, mensa apposita tripede. Reperitur item & vnus etiam lectulus, quem Scimpodium Scriptores vocant, & Grammatici interpretantur *εὐτελὲς κλινίδιον μονοκοίτιον*, quod scilicet vilis esset lectulus, & vnus tantum in eo accumberet. Vitruuius lib. VI. cap. X. ponit œcos quadratos, tam ampla magnitudine, *vt faciliter in eis*, vt inquit, *quattuor stratis tricliniis ministratorum ludionumque operis* (ita enim legendum, non vt in vulgatis, *ministrationum ludorumque*) *locus possit esse spatiosus*. Athenæus etiã lib. *II.* scribit apud antiquos fuisse œcos siue cõ-

cla

clauia triclinia, tetraclinia, heptaclinia, & reliquis deinceps numeris lectorum distincta. sic enim inquit: ὅτι καὶ τρίκλινοι οἶκοι, καὶ τετράκλινοι, καὶ ἑπτάκλινοι καὶ κατὰ τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Inde Phrynicum appellasse œcum ἑπτάκλινον, qui septem lectos caperet: & ἐννεάκλινον, qui nouem. sic enim cecinisse: ἑπτάκλινος οἶκος ἦν καλὸς, εἶτ' ἐννεάκλινος ἕτερος οἶκος. & Iulius Pollux l.I.c.VIII. docet œcũ, triclinõ, tetraclinõ, pẽtaclinõ, & decaclinõ dici ex lectorũ, qui sterni poterant numero ad magnitudinis rationem. λέγεται δὲ, inquit οἶκος τρίκλινος, τετράκλινος, πεντάκλινος, καὶ δεκάκλινος, καὶ ἁπλῶς πρὸς τὸ μέτρον τοῦ μεγέθους ὁ τῶν κλινῶν ἀριθμός. Vt coniici possit locum a magnitudinis ratione, etiam si nullos haberet stratos lectos, œcum triclinon, tetraclinon, pentaclinon, decaclinon, appellatum esse, sicut lectos triclinos, tetraclinos, hexaclinos, a numero scilicet conuiuarum, quos capere possent. Itaque Antiphanes Comicus apud Athenæum videtur lectum triclinon dixisse, in quo tres discumberent, Συναγαγὼν, inquit, τρεῖς ὄντας εἰς τρίκλινον ἡμᾶς. Quamuis Atheneus dicat τρίκλινον designari ab Antiphane hoc versu œcũ, in quo tres lecti strati essent: Cum tamen triclinium ponatur interdum non tantum pro loco, sed pro lecto etiam ipso discubitorio, vt intelligi potest ex versu Amphidis apud Athenæum:

Οὐχ ὑποστρώσεις ποτὲ τρίκλινον;

& ex Vitruuij loco supra memorato, itemque Varronis lib. *III*. cap. XIII. de re rustica, in quo ait: *Erat locus excelsus, vbi triclinio posito cenabamus.* Idem lib. *I*. cap. LVIII. triclinium pro lecto item vsurpauit, cum inquit: *In quo quidam etiam triclinium sternere solent cenandi causa.* & Plinius triclinia ærata, pro lectis dixit. sic etiã Cicero, referẽte Seruio, sterni triclinia, & in foro sterni iubebat. Atq; huius vocis duplex notio induxit, vt videtur, Seruiũ in eũ errorẽ, vt negarit tricliniũ significare basilicã ipsam, vel cenationẽ, in qua tres lecti sternerentur. Lectos tetraclinos videtur innuere Horatius illo versu ex libro Serm. *I*. Sat. IV.

*Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos.*

duodeni enim discumbebant in ternis lectis. Pentaclinos vero lectos significauit Cicero, cũ dixit in Pisonem: *Græci stipati, quini in lectulis, sæpe plures, ipse solus.* Hexaclinon item innuit Martialis lectum, qui sex caperet, lib. IX.

*Et testudineum mensus quater hexaclinon:*

Et Eubulus lectum heptaclinon dixit, qui septẽ discumbentes caperet, his versibus apud Athenæum, quibus conuiua postulat sterni sibi lectũ heptaclinon, & addi Sicula ceruicalia quinque: Θὲς ἑπτάκλινον. ἑπτάκλινος οὑτοσί. καὶ πέντε κλίνας σικελικάς. λέγ' ἄλλο τί; σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε sic enim leguntur hi versus in V. C. bibliothecæ Farnesianæ, cum in vulgatis mutili sint, & sine poetæ nomine. Plutarchus etiam scribit, Cæsarem cum vellet populum epulis & spectaculis capere, excepisse eũ tricliniorum in

ſumma viginti duobus millibus, & poſt edita ſpectcula cenſu acto, pro trecentis viginti millibus ciuium quot ſuperiore cenſu fuerant, cenſa eſſe capita in totum centum quinquaginta millia. Græce ſic: ὁ δὲ καῖσαρ τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλινίοις ὁμοῦ πάντας. & poſt: μετὰ δὲ τὰς θέας γινομένων τιμήσεων, ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ τριάκοντα μυριάδων, ἐξετάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Vt videri poſſit in triclinio, ſiue in lecto, collocatos tunc a Cæſare conuiuas ſeptem. Et Craſſum idem Plutarchus ſcribit, cum Herculi pollucere t, populo epulũ dediſſe decem millibus menſarum. ſic enim ait: Ἡρακλεῖ μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν. Vt coniici poſſit infinitum fuiſſe numerum lectorum & conuiuarum. Scribit etiam Trebellius Pollio in Salonino, moris fuiſſe vt milites cum imperatore diſcumberent: quod fieri non potuit niſi ſtratis multis pro numero militum tricliniarib. lectis. ſic enim ait: *Nam cum cingula ſua plerique militantium, qui ad conuiuium venerant, ponerent, hora conuiuij Saloninus puer, ſiue Gallienus, his aureos cõſtellatosq. baltheos* (ſic enim legendum, non *conſtillatos*) *rapuiſſe perhibetur: & cũ eſſet difficile in aula Palatina requirere, quod periſſet, ac tacitis militib. viri detrimẽta pertuliſſent, poſtea rogati ad conuiuium cincti accubuerunt. cumque ab his quæreretur, cur non ſoluerent cingulũ, reſpondiſſe dicuntur: Salonino illud deferimus. Atque hinc*

*tractum morem, ut deinceps cincti cum Imperatore discumberent.* Vt videri possit apud veteres aliquando plura, interdum pauciora strata fuisse triclinia, pro numero scilicet conuiuarum, qui & ipse itidem varius fuit. nam idem Capitolinus scribit in Vero, celebratum ab eo aliquando cõuiuiũ tale, in quo XII. discubuerint, iuxta δωδεκάθεον Augusti celebrẽ cenã, cũ sit notissimũ dictũ de numero conuiuarũ: *septem conuiuium, nouẽ conuitium.* Contra vero Lãpridius de Alexandro Seuero ait, offensum eũ aliquando multitudine cõuiuarum, dicere solitum, se tãquã in theatro, & circo tũc manducare. *Publica*, inquit, *conuiuia* (sic enim legendum) *ea simplicitate egit, qua priuata, nisi cum numerus accubantium crescebat.* Cum tamen L. Verus referẽte Capitolino, dieb. festis & Saturnalibus vernas etiã in triclinium admiserit, non offensus scilicet multitudine lectorum, & conuiuarum in iis cum eo discumbentium. Sed tres tantum lectos consueuisse antiquos sternere, nisi cum cena publica daretur, aut conuiuium exhiberetur ab Imperatoribus, (tunc enim tribus illis lectis adiiciebantur alij pro numero conuiuarum) vel ex ipso triclinij nomine iam ostẽdimus, ad quod respexit Iuuenalis Sat. 3. cũ inquit:

*Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto.* Vnde Plutarchus tradit Cleomenẽ cena quotidiana in triclinio vsũ esse per quã restricta & Laconica. Quod si legatos vel hospites exciperet, lectos præterea duos adiiciebant ministri, & mensam instruebãt paulo splendidiorẽ, non condimentis vel bellariis, sed fercula vt pleniora essent, & gratius vinũ.

Subla-

Sublata autem mensa, alterã inferri solitã mensam tripedẽ, in qua crater æneus poneretur vini plenus, & phialæ argenteæ binas heminas capientes, poculaque argentea admodum pauca, ex quib. cui liberet, bibebat: inuitũ inuitari ad bibendum neminem. Græce sic: τῶν δὲ δείπνων αὐτοῦ τὸ μὲν καθημερινὸν ἦν ἐν τρικλινίῳ σφόδρα συνεσταλμένον καὶ λακωνικόν. εἰ δὲ πρέσβεις ἢ ξένους δέχοιτο, δύο μὲν ἄλλαι προσπαρεβάλλοντο κλῖναι. μικρῷ δὲ μᾶλλον οἱ ὑπηρέται τὴν τράπεζαν ἐπελάμπρυνον, οὐ καρυκείαις, οὐδὲ πέμμασιν, ἀλλ' ὥστ' ἀφθονοτέρας εἶναι τὰς παραθέσεις, καὶ φιλανθρωπότερον τὸν οἶνον. ἐπαρθείσης δὲ τῆς τραπέζης, εἰσεκομίζετο τρίπους, κρατῆρα χαλκοῦν ἔχων, οἴνου μεστὸν, καὶ φιάλας ἀργυρᾶς δικοτύλους δύο, ἐξ ὧν ἔπινεν βουλόμενος. ἄκοντι δὲ οὐδεὶς ποτήριον προσέφερεν. Athenæus lib. IV. de Cleomene eadem ponit his verbis: Πολλῶν δὲ πρεσβειῶν παραγινομένων πρὸς αὐτὸν, οὐδέποτε ἐνωρίστερον τοῦ κατειθισμένου συνῆγε καιροῦ, πεντάκλινον τε διέστρωτο, οὐδέποτε πλεῖον. ὁπότε δὲ μὴ παρείη πρεσβεία, τρίκλινον, καὶ πρόσταγμα οὐκ ἐγίνετο δι' ἐλεάτρου, τίς εἴσεισι ἢ κατακλιθήσεται πρῶτος, ἀλλ' ὁ πρεσβύτατος ἡγεῖτο ἐπὶ τὰς κλίνας, εἰ μή τιν' αὐτὸς προσκαλέσαιτο. Hoc autem addit tãtũ Atheneus ad ea quæ Plutarchus de Cleomene retulit, neminem apud eum a vocatore monitum, vt primus vel sederet, vel accumberet, sed ad lectos ducere conuiuas solitum, qui esset ætate prouectior, nisi aliquem ipse vltro vocasset. Triclinia versatilia dixisse videtur Lampridius in Elagabalo cenationes

nes illas rotundas, quæ vice mundi, vt ait Suetonius in Nerone, circumagerentur, quales erant in domo aurea Neronis, de quibus ita ſcribit Seneca libro epiſtolar. IV. *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui verſatilia cenationum laquearia ita coagmentat, vt ſubinde alia facies, atque alia ſuccedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur?* Ex quo loco videtur corrigendus Lampridius, qui & ipſe de verſatili hac cenatione loquens in Elagabalo, ſic inquit: *Paraſitis in ſecunda menſa ſæpe ceream cenationem,* (ſic enim exiſtimamus, legendum, non vt in vulgatis codicibus, *cenam*) *ſæpe ligneam, ſæpe eburneam, aliquando fictilem, nonnumquam etiam vel marmoream, vel lapideam, ita vt omnia illis exhiberentur vidẽda de diuerſa materia, qua ipſe cenabat.* Verba Lãpridij de tricliniis verſatilib. ſunt hæc: *Oppreſſit in triclinijs verſatilibus paraſitos ſuos violis & floribus ſic vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad ſummum non poſſent.* Suetonij de cenatione verſatili hæc: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis verſatilibus, vt flores ex fiſtulis, & vnguenta deſuper ſpargerentur.* Tricliniis nomina Deorum quidam imponebant, vt Lucullus, qui cenationi nomen Apollinis indidit. vnde celebratur illud: *cenabitur in Apolline.* Suetonius in Claudio cap. X. *Quum quaſi ſecretum eo deſiderante, turbam ſummouerent, in diætam, cui nomen eſt Hermæum, receſſerat. Alexander Seuerus Imp.* (ſcribit Lampridius) *in matrem Mamæam vnice pius fuit, ita vt Romæ in Palatio faceret diætas nomine Mameæ, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocant.* Vſurpatur autem diæta pro ipſa cenatione & triclinio, tum ab aliis, tum a Sidonio, qui ait:

ait: *Ex triclinio in diætam, ſiue cenatiunculam fit trãſitus.* Itemque Zeta, a Plinio Iuniore: quam tamẽ nõ a ſimilitudine litterę, vt ſigma, ſed ἀπὸ τοῦ ζῆν, quemadmodum & diætam ἀπὸ τῆς δαιτὸς dictã putamus. Porro lecti in triclinio ſternebantur: & ob id tricliniares dicti, ex vno tantum latere menſæ ſternebantur. fuiſſe autem eorum longitudinem pedum ſex, & paulo plus: latitudinem vero trium pedum, ſcribit Ariſtoteles in Mechanicis ſectione xxv. Mẽſarum vero quæ apponebantur longitudinem, parem fuiſſe lectis ipſis, altitudinem autem trium cubitorum, intelligimus ex verſibus Euangeli poetæ apud Athenæũ lib. xiv. in quibus queritur Paraſitus neceſſe ſibi eſſe, vt attollat ſe, ſiquid capere de menſa velit, cum eius altitudo cubitorum ſit trium. Euangeli verſus ſunt hi:

*Ὕψος τῆς τραπέζης πηχέων ἐστὶ τριῶν,*
*Ὥστε τὸν δειπνοῦντ' ἐπαίρειν εἰ τι βούλεται λαβεῖν.*

Vt videri poſſit lectos paulo eminentiores menſis fuiſſe, iuxta Plautinum illud in Sticho:

*Standum eſt in lecto, ſiquid de ſummo petas.*

quod Gręcis Euangeli ſenariis plane reſpondet. Erant autem in lectis his tricliniaribus, anaclinteria ſiue accubita quædam, in quibus reclinati conuiuæ diſcumbebant, quæ Virgilius ſpondas lecti dixiſſe videtur, cum cecinit:

*Aurea compoſuit ſponda, mediamque locauit.*

Lampridius vero in Elagabalo, accubita vocauit, cum inquit: *Nec cubuit in accubitis facile, niſi ijs,*

*quæ pilum leporinum haberent, aut plumas perdicum, subalares sæpe culcitas mutans.* & post: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis sternebat, eosque reflabat prandentibus illis, ita vt plerumque subito sub mensis reperirentur prandentes.* Spartianus autem in Ælio vocat anaclinteria, his verbis: *Nam lectum eminentibus quattuor anaclinterijs fecerat, minuto reticulo vndique inclusum, eumque folijs rosæ, quibus demptum esset album, replebat. iacensque cum concubinis, velamine de lilijs facto, se tegebat, vnctus odoribus Persicis. Iam illa frequentantur a nonnullis: quod & accubationes, ac mensas de rosis, ac lilijs fecerit, & quidem purgatis.* Apparet autem anaclinteria, siue accubita, posita hic pro puluinis fuisse, quibus innixi conuiuæ disiungerentur alter ab altero, dispositi quattuor illis locis, quos dicemus in lecto assignari solitos fuisse pro discumbentium gradu & dignitate. Seneca lib. *I*, de Ira: *Minus honorato loco positus irasci cœpisti conuiuatori, vocatori, ipsi, qui tibi præferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere puluinum?* Inter lectos vero & œci, siue triclinij parietes relinquebatur tantum spacii, quantum satis esset operis ad ministrandum, quę dicebātur ad pedes stare. Martialis in Zoilum lib. *III*.

*At ipse retro flexus ad pedum turbam.*

& in Santram lib. VII.

*Nec esculenta sufficit gulæ præda,*
*Misto lagenam replet ad pedes vino.*

Sidonius lib. *I*. epist. ad Montium: *Retrorsumque conuersus, tamquam manibus aquam postularem, tantum*

tum

*tiimque remoratus, quantum ſtipadij circulum celerantia miniſteria percurrunt, cubitum tiro reddidi.* Sic enim legendus eſt hic locus ex libro manuſcripto. Suetonius in Caligula capit. XXXVI. *Quas plerumque cum maritis ad cenam vocatas, prætérque pedes ſuos tranſeuntes diligenter ac lente mercantium more conſiderabat.* Ex quibus locis ſatis conſtat de ſpatio, quod diximus inter lectos, & triclinii parietes fuiſſe. Quod vero ad pedes diſcumbentium ſtarent miniſtri tricliniares, præter eos locos, quos adduximus ſupra, poſſumus etiam aliis exemplis confirmare. Seneca libr. *III.* de Beneficiis: *Seruus, qui cenanti ad pedes ſteterat.* Suetonius in Caligula cap. XXVI. *Quoſdam*, inquit, *ſummis honoribus functos, ad eſſedum ſibi occurrere* (ſiue vt eſt in manuſcripto codice, *currere*) *togatos per aliquot paſſuũ millia, & cenãti modo ad pluteũ ad pedes ſtare ſuccinctos linteo, paſſus eſt.* Agretius item docet circumpedes dici obſequia ſeruorum. vnde Cicero lib. VIII. epiſt. ad Atticum, dixit: *Pollucem ſeruum a pedibus meum Romam miſit.* Videndum autem an apud Suetonium loco ſupra memorato de Caligula, pluteus poſitus ſit pro abaco, ſiue repoſitorio: nam ſi plutei ſunt fulcra tori, ſiue ſepta, non duo dixit, ſed idem ipſum ſtetiſſe & ad pedes, & ad pluteum. Ad pedes autem Domini diſcumbentis ſtetiſſe mulierem peccatricem, vt apparet, miniſtrantem, ſcribit S. Lucas cap. VII. his verbis: *Mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quod Ieſus accubuit in domo Phariſæi, attulit alaba-*

*ſtrum vnguenti: & ſtans retro ſecus pedes eius, & capillis capitis ſui tergebat, & oſculabatur pedes eius, & vnguẽto vngebat.* Vnguento enim pedes diſcumbentiũ veteres vnxiſſe, infra oſtendemus prolatis Scriptorum teſtimoniis. Lecti autem, quos diximus tricliniares appellatos, priſcis illis temporibus e ſtramento, & vt ait Varro, ex herba torta fiebãt, vnde & tori appellati, qui a Græcis στιβάδες & στιβάδια, ſiue vt mauult Iſidorus, ſtipadia dicti ſunt. Plato li. *II.* de Rep. Ἐπὶ κάλαμόν τινα παραβαλλόμενοι ἢ φύλλα καθαρὰ, κατακλινέντες ἐπὶ στιβάδων ἐστρωμένων μιλακί τε καὶ μυρρίναις εὐωχήσονται αὐτοί τε καὶ τὰ παιδία ἐπιπίνοντες τοῦ οἴνου ἐστεφανωμένοι. Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. *Antiquis enim torus e ſtramento erat.* Inde Virgilius lib. V. dixit:

*-- viridante toro conſederat herba.*

& Apuleius lib. V. *Pſyche teneris & herboſis locis, in ipſo toro graminis ſuaue recubans.* Huiuſmodi toros innuit Tibullus lib. *II.* eleg. V.

*At ſibi quiſque dapes, & feſtas extruet alte*
*Ceſpitibus menſas, ceſpitibusque torum.*

& Homerus multo ante li. *II.* Odyſſ. his verſibus:

Εἷσεν δ' εἰσαγαγὼν, ῥῶπας δ' ὑπέχευε βαθείας
Ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγός.

Vnde Ouidius:

*Qui poterat pelles addere, diues erat.*

Poſtea lapidei (nam e candido marmore ſtibadium vite protectum deſcribitur a Plinio in epiſtolis) & lignei fieri cœperunt, cuiuſmodi innuit Horatius illo verſu:

*Si potes archaicis conuiua recumbere lectis.*

& vt apertius dicit Dionysius Halicarnasseus, κλίνας ξυλίνας ἀρχαϊκάς· quamuis alij legant τραπέζας, pro κλίνας, quod mensæ etiam ex ligno tunc fieri solerent: vnde & Seneca Tuberonis ligneos lectos refert, quales habentur apud Terentium Adelphis, hoc versu:

*Lectulos in sole iligneis pedibus faciundos dedit.*

Talis fuit mensa tripes Horatij. Sed ex ligneis potissimum citrei in maximo pretio fuerunt. Persius Sat. *I.*

*-- non quicquid denique lectis*
*Scribitur in citreis, &c.* & Martialis lib. XII.
*Gemmantes prima fulgent testudine lecti,*
*Et Maurusiaci pondera rara citri.*

Postremo non solum ebore operiri cœperunt, dicente Statio Sil. li. *III*. sil. *I*. *Torus asper signis eburnis;* & Philone κλίνας ἐλεφαντοκολλήτους. sed etiam testa testudinis secta in lamas eodem Philone scribente: τρίκλινα χελώνης ἢ ἐλέφαντος κατεσκευασμένα, καὶ τιμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα, & Clemente Alexandrino, Pædag. lib. *II*. cap. *III*. κλίνας χρυσιοστακτοὺς, καὶ χελώναις πεποικιλμένας κοίτας: vnde & testudinea triclinia venisse in vsum, cum antea fuissent lignea, refert Plinius lib. XXXIII. cap. XI. ex auctoritate Fenestellæ. & lib. IX. cap. XIII. dicit testudinum putamina secare in laminas, lectosque, & repositoria his vestire Carbilium docuisse. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex testudine?* Operiebantur & ære:

vnde ærata triclinia ab eodem Plinio dicuntur inuecta in triumpho Cn. Manlij Asia deuicta, li. xxxiv. cap. iii. Itemque argento: vnde κλίνας ἀργυρόποδας dixit Philo supra citato loco. & Suetonius Caligulam scribit, Romæ publico epulo seruum ob detractam lectis argenteam lamam carnifici tradi iussisse. Martialis lib. viii.

*An magis astuti derasa est vngue ministri*
*Bractea, de fulcro quod reor esse tuo.*

Plinius lib. xxxiii. cap. xi. *Lectos vero*, inquit, *mulierum iampridem totos operiri argento, & triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Romanus, non vt operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Idem & aureos fecit. nec multo post argentei Deliacos imitati sunt.* & post: *Cornelius Nepos tradit ante Sullæ victoriam, duo tantũ triclinia Romæ fuisse argentea.* Incuruabantur & auro, vt ex Martialis lib. ix. apparet, in quo est:

*Et crepet in nostris aurea lama toris.*

Plinius lib. xxxiii. cap. xi. *Idem Carbilius & aureos lectos fecit:* quos χρυσιοςέκτους dixit Clemens Alexandrinus. Lecti vero tricliniares cum antea pellibus (vt Ouidius dixit) tegerentur, postea stragulis & quidem pretiosis insterni cœperunt, quæ toralia dicta sunt. Varro lib. i. de vita populi Romani apud Festum: *Quod frontem lecticæ sternebant, ex ea herba torta, torum appellatum: hoc quod inijcitur, & nunc toral dicitur.* Idem de lingua latina lib. iv. *Quicquid insternebant, a sternendo stragulum appellabant.* Cicero Tusculana quinta: *Cum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominẽ in aureo lecto, strato pulcherri-*

*uberrimo textili stragulo magnificis operib. picto.* Hinc *stragulæ vestes* apud eundē Ciceronē: *& pictæ stragula* apud Tibullum l.1.Eleg.11.Hęc Capitolinus in Vero vocat stromata Græco vocabulo, cū inquit: *In toro conuiuali condormiens, ita, vt leuatus cum stromatibus in cubiculū perferretur.* Græcos etiā strauisse lectos purpura & stragulis pretiosis, indicat Atheneus li. 2. in quo adducit Platoné Comicū inducentem quosdam, qui in lecto eburnæis pedibus effulto stragulis tinctis purpura & ostro Sardiano, ornati cubarent. sic enim Græce: *κἆτ' ἐν κλίναις ἐλεφαντόποσι, καὶ στρώμασι πορφυροβάπτοις, κἀν φοινικίσι σαρδιανικαῖσι κοσμησάμενοι κατάκεινται.* Lampridius scribit Elagabalum Imperatorem cum priuatus esset, primum omnium toros aureis toralibus texisse: eundēq; postea Imperatorē factū, ex solido argento habuisse tū tricliniares, tū cubiculares lectos. Præterea æstiua cōuiuia coloribus exhibuisse, vt hodie prasinū, vitreū, alia die venetum deinceps exhiberet, semper varie per dies omnes æstiuos. Cū autem notum sit ab his coloribus nominatas esse quattuor illas agitatorum factiones in Circēsibus ludicris, quod essent scilicet quattuor his colorib. distinctæ, albo, russeo, prasino, & veneto: & Capitolinus in Vero ita scribat: *Deniq. etiā præsens, & cum Marco sedens multas a Venetianis est passus iniurias, quod Prasinis contra eos faueret. nam & volucri equo Prasino aureū simulacrum fecerat, quod secum portabat. In tanto autem equus ille honore fuit, vt ei a populo Prasinianorū sæpe modius aureorū postularetur*

(ita enim legendus hic locus, non vt in vulgatis editionibus mendosissime legitur: *quod turpissime contra eos faueret: &, vt ei a populo Parsinianorum*) videndum an legendum sit apud Lãpridiũ, *vt hodie prasinũ & russeum, alia die albũ, & venetũ deinceps &c.* nã vitreum colorem eundem esse cũ veneto cõstat inter eos, qui de coloribus scripserunt. Sternebantur item lecti culcitis, vt ex Varrone, & Iuuenalis versu intelligimus, quem supra protulimus. Paulus in lege. III. Dig. de supellectili legata: *Supellectili*, inquit, *legata hæc continentur: mensæ, trapezophora, delphica, subsellia, scamna, lecti etiam inargentati, culcitæ*. Cicero Tusculana quinta: *Collocemus in culcita plumea; psaltriam adducamus.* Contra, in robore dicebantur accumbere, qui non in lectulis stragula veste instratis, sed in dura quadam materia aut ligno discumberent, vt de Spartiatis refert Cicero in oratione pro L. Muræna his verbis: *Qui cotidianis epulis in robore accũbũt.* Duritiam autem victus Spartiatarum, qui super ligno soliti essent discumbere, ostendit Athenæus lib. XII. cum inquit, καὶ κληθεὶς εἰς φιδίτιον, ἐπὶ τῶν ξύλων, κατακείμενος, καὶ δειπνῶν μετ' αὐτῶν. Stratis igitur, ita vt diximus, lectis, non vt scribit Cicero, hœdinis pellibus prisco more, sed iuxta Virgilianum illud:

*-- stratoque super discumbitur ostro.*

addebantur puluini, quibus cenantes inniterentur. Martialis lib. III.

*Cubitis trudit hinc & hinc conuiuas,*
*Effultus ostro, sericisque puluinis.*

Hu-

Huiuſmodi puluinos Lampridius in Elagabalo *ſubalares culcitas vocat.* Fiebant autem e pluma, vt inquit Apuleius, delicata. cuius verba ſunt hæc ex lib. x. de Aſino: *Quattuor eunuchi confeſtim puluinis pluribus ventoſe tumentibus, pluma delicata, terreſtre nobis cubitum perſtruunt. ſed & ſtragula veſte, auro ac murice Tyrio depicta probe conſternunt: ac deſuper breuibus admodum, ſed ſatis copioſis puluillis alijs nimis modicis, quis maxillas & ceruices delicatæ mulieris ſuffulcire conſueuerunt, perſtruunt.* Athenæus lib. IV. ponit, lectos quoſdam permagnos, tanta impenſa & tam egregia varietate elaboratos, vt vocatis ad cenam hoſpitibus, quidam cubito inniti puluinis cunctarentur, & qui antea in toto conuiuij ſpatio in nudo cubili perdurauerant, tum in lectis accumbentes, ne ſemel quidem puluinaribus cubitũ fulcirent. ſic enim Græce: Καὶ πάλιν αὐτοῖς στρωμναί τε τοῖς μεγέθεσιν οὕτως ἐξησκημέναι πολυτελῶς, καὶ τῇ πολυτελείᾳ διαφόρως, ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. οἱ δὲ πρότερον ἐπὶ τοῦ κλιντηρίου ψιλοῦ διακαρτεροῦντες τῆς κλίνης παρ᾽ ὅλην τὴν συνουσίαν τὸν ἀγκῶνα ἅπαξ ἐρείσειαν. Eubulus apud eundem Athenæum lib. II. inducit conuiuã poſtulãtem ſibi ſterni lectos quinque Siculos, & addi Sicula puluinaria quinque, cum inquit: καὶ πέντε κλίνας Σικελικὰς, καὶ Σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. Aliquando aggeratis, vt inquit Apuleius, in cumulum ſtragulis vtebantur pro puluinis. Sic enim ait lib. II. de Aſino: *Ac ſic aggeratis in cumulum ſtragulis, effulc-*

*ſubereƈtusque in torum.* ( ſic enim legendum ex V. C. non vt in vulgatis, *effultisque & ſubereƈtis.* Pro puluinis Elagabalus folles ſiue vtres aliquando ſtrauiſſe: qui a pedibus per pueros ad reflandum ſpiritum ſoluerẽtur, ſcribit Lampridius his verbis: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis ſternebat, eosque reflabat prandentibus illis, ita vt plerunque ſubito ſub menſis inuenirentur prandentes.* Ex quibus verbis confirmantur etiam illa, quæ ſupra diximus, in leƈtis fuiſſe anaclinteria quædam ſiue accubita, hoc eſt, puluinos, quibus locati conuiuæ, pro cuiuſque gradu & dignitate, dum cenarent, inniterentur. Leƈtos autem aſcenſuri, ſumpta cenatoria veſte, ſoleas deponebant, ne ſtragulas veſtes pedibus fœdarent. Ac de cenatoria quidem veſte, quam exeuntes e balneo, depoſitaque veſte balneari, cenaturi ſumebant, crebra mentio eſt apud veteres Scriptores: nam Capitolinus ſcribit Maximinum Iuniorem, cum eſſet puerulus, ad cenam ab Alexandro inuitatũ in patris honorem, quod ei deeſſet veſtis cenatoria, ipſius Alexandri accepiſſe. Et Cornelium Frontonem oratorem in Hadriano ſcribit Dio Caſſius, cum veſperi a cena ſero domum rediiſſet, intellexiſſetque ex eo cui patrocinium pollicitus erat, Principem ius reddere, veſte cenatoria indutum, vt erat, in ius veniſſe, eumque ſalutaſſe, non verbo Salue, quæ matutina eſt ſalutatio, ſed Vale, quæ veſpertina eſt, vſum. Græca verba ſunt hæc: Ἀμέλει δὲ καὶ Κορνήλιος Φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε Ῥωμαίων ἐν δίκαις

φερόμενος ἑσπέρας ποτὲ βαθείας ἐπανιὼν, καὶ μαθὼν παρά τινος ὡς συνηγορήσειν ἐπέχετο, δικάζειν αὐτὸν ἔν τε τῇ στολῇ τῇ δειπνήτιδι, ὥσπερ εἶχεν, ἐς τὸ δικαστήριον αὐτὸς εἰσῆλθε, καὶ ἠσπάσατο οὔτι γε τῷ προσρήματι τῷ χαῖρε, ἀλλὰ τῷ ἑσπερινῷ τῷ ὑγίαινε χρησάμενος. Has autem cenatorias vestes Atheneus vocat δειπνητικὰ ἐνδύματα, de quibus Martialis lib. x.

*Pugnorum reus, ebriaque noctis*
*Cenatoria mittit aduocato.*

Petronius Arbiter: *Cenatoria repetimus, & in proximam cellam ducti sumus, in qua tres lecti strati erant.* Tricliniaria hæc fortasse vocauit Plinius li. VIII. cap. XLVIII. cum inquit: *Metellus Scipioni tricliniaria Babylonica sestertium octingentis millibus venisse iam tunc, posuit in Capitonis criminibus, quæ Neroni principi quadrigies* HS. *nuper constitere.* Sed vtebãtur etiam & pallio in cenis, vt indicant tum alij, tum Plautus Bacchidibus:

*--pro lorica malacum capiam pallium,*
*Vbi mihi pro equo lectus detur, scortum pro scuto accubet.* & Martialis lib. II,

*Ad cenam venies, sed sic diuisa recumbes,*
*Vt non tangantur pallia nostra tuis.*

Ouidius in Amoribus:

*--nec in lecto pallia nostra sedent.*

Spartianus in Hadriano: *Ad conuiuium venientes Senatores stans excepit: semperque aut pallio tectus discubuit, aut toga submissa.* & in Seuero: *Habuit etiam illud omen imperij, cum rogatus ad cenam imperatoriam, palliatus venisset, qui togatus venire debebat, togã*

*præsidiariam ipsius Imperatoris accepit.* Suetonius in Cæsare: *Conuiuabatur adsidue per prouincias duobus tricliniis, vno, quo sagati, palliatique: altero, quo togati cum illustrioribus prouinciarum discumberent.* Vtebantur & lænis. Persius Sat. 1.

*Hic aliquis, cui circa humeros hyacinthina læna est.*

& Martialis de Lusco conuiua:

*Et tectus lænis sæpe duabus abit.*

Festis autem diebus, & sollemnibus epulis albatos cenasse, coniicere possumus ex versibus Horatij lib. II. Serm.

*Ille repotia, natales, aliosue dierum*
*Festos albatus celebret, &c.*

Xiphilinus etiam scribit, cum diem festum agerent Romani, ob ingressum Teridatis, albatos omnes domib. suis albas hostias immolasse: μάλιστα δὲ, inquit, ἡ ἀγορὰ ἐπεπλήρωτο· τὸ γὰρ μέσον αὐτῆς ὁ δῆμος λευχειμονῶν καὶ δαφνηφορῶν κατὰ τέλη εἶχεν. Albatos etiam funebre conuiuium celebrasse, colligere possumus vel ex iis, quæ scribit Cicero in Pisonem: *Quis vnquam cenauit atratus?* Milites quoque cenaturos, cingula & baltheos deposuisse ostendimus supra ex Trebellio Pollione in vita Salonini quæ male in vulgatis codicibus tribuitur Capitolino. De soleis autem ita habetur apud Plautum in Mostellaria:

*Cedo soleas mihi, vt arma capiã.* & in Truculẽto:
*Cedo soleas mihi. auferte mensam amabo.* & post:
*Deme soleas, cedo vinum.*

Terentius Heautontimorumeno:

*Accurrunt serui, soccos detrahunt, video alios festinare, lectos*

*Sternere, cenam apparare.* Horatius li. II. Sat. vlt.
*Et soleas poscit, tum in lecto quoque videres*
*Stridere?* Martialis lib. XII.
*Bis Cotta soleas perdidisse se questus,*
*Dum negligentem ducit ad pedeis vernam,*
*Excalceatus ire cœpit ad cœnam.* & alibi:
*Defuerit si forte puer, soleasque licebit*
*Sumere, pro puero proderit ipse sibi.*

Plinius li. IX. epist. ad Genitorem: *Quamuis lautissimam cenam &c. quam multi, cum lector, aut lyristes, aut comœdus inductus est, calceos poscunt, aut non minore cum tædio recubant.* In antiquo etiam marmore bibliothecæ Farnesianæ, in quo duo discubitorij lecti expressi sunt, & mensa tripes vna, Sileno seni adsunt nudi Fauni duo: alter, vt accubituro, soleas demat: alter, vt inclinabundum sustineat, dum soleæ detrahuntur: quibus detractis, vestē, vt diximus, cenatoriam sumebant. Sed marmoris antiqui Farnesiani, cuius modo meminimus, siue biclinium illud, siue alio nomine appellandum sit, exemplum hic subiicere operæpretium erit: nam id quod est in ædib. Maffeiorum, a Farnesiano nulla re alia differt, nisi quod duos illos lectos distinctius ponit. Vtrūq; vero duos Satyros habet, alterū qui a Græcis dicitur ναρθηκοφόρος, quod ad prohibendam ebrietatem gerat ferulam: alterum, qui tibiis paribus, dextris & sinistris, modos facit: vt videri possit marmor ipsum ad Bacchi festa pertinere.

ferulam ferens



In lectis autem his tricliniaribus veteres Romani priscis illis temporibus sedentes, non accubantes epulabantur, vt scribit Seruius lib VII. Æneid. & Isidorus notat lib. XX. cap. *II.* cum inquit: *Apud veteres Romanos non erat vsus accumbendi*

*di, vnde & considere dicebantur: Maiores enim nostri* (inquit Seruius) *sedentes epulabantur, quem morem habuerunt a Laconibus & Cretensibus, vt Varro docet in libris de gente,* (vel vt habet Isidorus) *de vita populi Romani, in quibus dicit quid a quaque gente traxerit per imitationem.* Itaque apud Homerum sedēt Heroes, non accumbunt, vt notat Athenæus li. *1.* in quo scribit hunc morem seruasse etiam interdum Alexandrum Magnum: qui vt refert Duris, aliquando quadringentos duces in sellis aureis & argenteis veste purpurea stratis sedentes ac reclinatos conuiuio excepit. Athenæi verba sunt hæc: Καθέζονται ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ ἥρωες, οὐ κατακέκλινται. τοῦτο δὲ καὶ παρ᾽ Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ ἐνίοτε ἦν, ὥς φησι Δοῦρις. τετρακοσίους οὖν ποτὲ ἡγεμόνας ἑστιῶν, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρων ἀργυρῶν καὶ κλιντήρων ἁλουργοῖς περιεστρώσας ἱματίοις. Postea institutum est, vt Varro ait in libro de vita populi Romani, eodem Isidoro referente, vt viri discumberent, feminæ sederent, quod turpis videretur in muliere accubitus. Atque id exemplo fortasse Græcorum, apud quos turpe habebatur in conuiuio virorum accumbere mulieres: licet postea mulieres quoq; accūbere cœperint, & in triclinio Gallieni concubinas eius accubuisse scribat Capitolinus, itemque apud Ciceronem accubuerit Cytheris. Apuleius li *1.* antiquam consuetudinem expressit, cum inquit: *Intuli me, eumque accubantem exiguo admodum grabatulo, & commodum cenare incipientem inuenio: assidebat penes vxor, & mensa vacua posita erat.* Quæ

verba ex Luciano conuertit, qui ait: γυνὴ δὲ αὐτοῦ καθῆστο πλησίον. Atq; hic quidem mos: vt inquit Valerius Maximus, a priſcis hominibus ad Deos etiam translatus eſt. nam in Epulo Iouis, quod in Capitolio Septemuiri Epulonũ celebrabant tribus ſtratis lectis (Ioui, ſcilicet, Iunoni, & Mineruæ) Iouis quidem ſimulacrum in lectulo diſcumbens ſtatuebatur: Iuno autem & Minerua in ſellas ad cenam inuitabãtur. Quod ſane epulum in argẽteo denario C. Cœlij Caldi Septemuiri Epulonum expreſſum eſt, & apud Valerium Maximum habetur lib. II. cap. I. in quo refert, feminas in nuptiis cum viris cubantibus ſedentes cenitaſſe. Scribit item Velleius li. II. Tiberium Imperatorem maiorem partem æſtiuarum expeditionum ſedentem cenaſſe, properantem ſcilicet ad rem gerendam. & Plutarchus in apophth. tradit, Scipionem Æmilianum edixiſſe, vt milites ſui ſtantes incoctum obſonium prandere: diſcumbentes autem panem vel pultem, & carnem coctam, aut elixatam cenarent. Plutarchi verba ſunt hæc: προσέταξε δὲ ἀριστᾶν μὲν ἑστῶτας ἄπυρον ὄψον, δειπνεῖν δὲ κατακειμένους ἄρτον ἢ πόλτον ἁπλῶς, ἢ κρέας ὀπτὸν, ἢ ἑφθόν. Ad quam ſane conſuetudinem reſpexit Liuius lib. XXXIV. cũ inquit: *Pileati aut lana alba velatis capitibus Volones epulati ſunt alij accumbentes, alij ſtantes, qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturque.* Conſueuiſſe autem veteres ſiue oranderent, ſiue cenarent, in lectis, eo quo infra dicetur modo, accũbere, non ſedere, multis exẽplis probari poteſt. Plautus in Sticho:

*Haud*

*Haud postuló equidem summo in lectulo accumbere.*
& in Persa:

*Age age ergo tu Sagaristrio, accumbe in summo.*
& in Mostellaria:

*Non omnes possunt olere vnguenta exotica,*
*Sicut tu oles: neque superior accumbere.*

Cicero li.IX.Epist. *Accubuerat super me Atticus.*
Virgilius Æneid.lib.II.

*-- Tu das epulis accumbere diuum.*

Collumella lib.XI.ca.I. *Villicus sit frugalitatis exemplum, nec nisi festis diebus accubans cenet.*
Iuuenalis Sat.I.

*Vacuisque toris tantum ipse iacebat.*

Suetonius in Augusto ca.LXXIV. *Ne toro quidem cubuisse aiunt, nisi humili & modice instrato.* Athenæus autem queritur lib. I. homines suæ ætatis tantum ab antiqua frugalitate excidisse, vt accũberent in conuiuiis: sic enim inquit: Νῦν δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεπλώκαμεν, ὥστε κατακείμενοι δαινυμένους. Apuleius l.10.de Asino: *Et primum me quidem mẽsum accumbere suffixo cubito perdocuit.* Quibus verbis conuertit locum illum Luciani: Καὶ πρῶτον μὲν κατακλίνεσθαι ἐπὶ κλίνης ἐπ' ἀγκῶνος ἐποίησεν
Horatius lib.I.carm.ode XXVII.

*-- impium*
*Lenite clamorem sodales,*
*Et cubito remanete presso.*

Quamuis consueuerint conuiuantes vbi epularum eos satietas cœperat, ciboque distenti erãt, in cubitum tũnc maxime se reponere: quod idem Horatius hoc versu expressit:

*Languidus in cubitum iam se conuiua reponit.*

De cena Sertorij & Nasidieni, & locis in ea discumbentium, dicere supersedeo, quando de his copiose tractatũ est in commentario de Triclinio & aliquibus locis in hoc ipso etiam libro. Illud tantum hic addam, existimare me, versum illum Virgilianum,

*Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto,*

non esse ad altitudinem tori referendum, sed altum torum dixisse Virgilium tori summum locum, in quo discumberet Æneas, quod is locus esset dignior tertio, qui Achati assignatus erat: nam medius locus, in quo se Dido locauerat, ita dignior ceteris erat, vt post eum primus, deinde tertius numeraretur. Vnde Plautus videtur in Sticho dixisse:

*Haud postulo equidem medio in lectulo accumbere:*
*Scis tu me esse imi subsellij virum.* & Horatius:
*-- secutis omnibus imis.*

Plautus rursum in Persa:

*Ergo oratores populi summates viri*
*Summi accumbent: ego infimatis infimus.*

In imo autem solebant parasiti accumbere, & quos ad cenam Nasidieni (vt ait Horatius) Mæcenas adduxerat vmbras. qui lib. 1. epist. ad Torquatum dixit:

*-- Locus est & pluribus vmbris.*

Vmbrarum autẽ erat in lecto quartus locus, in quo interdum accubuisse Hadrianũ Imp. scribit Dio Cassius in eius vita his verbis: Αεί τε περὶ ἑαυ- τ καὶ ἐν τῇ ῥώμῃ, καὶ ἔξω, τοὺς ἀρίστους εἶχε. καὶ συνῆπ

σφίσι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις. καὶ διὰ τοῦτο καὶ τέταρτος πολλάκις ὠκωχεῖτο. (sic enim legendum non vt vulgo habetur in exemplaribus. ὠχεῖτο.) Quos autem vmbras dicit Horatius, Athenæus σκιὰς dixit. & Plutarchus docet vmbras dictos esse, qui alium sequerentur ad cõuiuium, cũ ipsi inuitati non essent. sic enim scribit lib. VII. Sympol. τόδε τῶν ἐπικλήτων ἔθος. οὓς νῦν σκιὰς καλοῦσιν, οὐ κεκλημένους αὐτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἀγομένους. Suetonius item in Augusto cap. LXIV. dicit Caium & Lucium Augusti ex Agrippa nepotes, imo loco, id est infima parte lecti solitos fuisse accumbere, cum Augustus vna cenaret. Nisi forte pro imo loco, lecti fulcra dixerit Suetonius, ad quæ prisco more sedentes cenitasse nobiles pueros Romanos auctor est Cornelius Tacitus. Verba Suetonij sunt hæc: *Neque cenauit vna, nisi vt in imo loco assiderent: neque iter fecit, nisi vt vehiculo anteirent, aut circa adequitarent. &c.* Atq; hic ordo discumbentium in cena etiam Sertorij seruatus est: in qua tamen scribit Plutarchus Sertoriũ mutato accũbendi modo, supinum discubuisse Quis igitur fuerit in lectis apud veteres accumbendi modus video a nõnullis quæris: quib. nos quid in antiquis marmorib. scalptum, & a veterib. Scriptorib. relatum obseruauerimus, iam exponemus. Non enim vno eodemq; modo in cenis sepulchralibus antiquos accubuisse, quo in conuiuiis discumbere soliti erant, tum Græci & Latini Scriptores tum ipsa marmora testantur. Nam

in feralibus quidem cenis iacentes conuiuæ, reclinata superore parte corporis in cubitum sinistrum, inferiore in longum porrecta ponuntur, distentis aliquando cruribus, nonnunquam dextro poplite leuū prementes genu: in cōuiuiis vero incuruatis interdū genibus, & dimidia parte corporis erecti, puluinisque innixi: aliquando, vt est apud Pacuuium, incoxantes additis puluinis, principio quidem cenæ proni in cibū imminent, iuxta illud Plautinum in Milite:

*Sed procellunt se, & procumbunt dimidiatim, dum appetunt.*

(ita enim legitur in V. C.) exsaturati vero & cibo pleni, in cubitum se se reponunt, iuxta Horatianum versum supra prolatum:

*Languidus in cubitum iam se conuiua reponet.*

tūc enim supini, vt Sertorius in cena supra memorata discubuisse dicitur (& vt inquit Lucianus in conuiuio Lapitharū, *μικρȣ̃ δεῖν ὕπτιοι κατακείμενοι*) in veteribus tricliniis exprimuntur. Extat autem Romæ antiquum stibadiū: e marmore ad similitudinem Græcæ litteræ factum, in quo vt amicus meus homo doctissimus cōiiciebat ex loco Sidonij infra citato, conuiuæ ipsi nō incuruatis genibus procumbentes, sed coxim, vt loquitur Apuleius, interpositis puluinis insidētes vt Sagarij apud nos solent sedere, repræsentantur. Erat enim Sigma lectus siue torus, ad mēsas rotundas accommodatus, quem semirotundum suggestum vocat Apuleius l.v. cum ait: *Visoque statim proximo semirotundo suggestu propter instrumentum cenatorium, rata refectui suo commodum,*

li-

*libens accumbit.* Quod autem formam, C, litteræ Græcę repręsentaret, Sigma vocabatur, vt apparet ex disticho Martialis in Apophoretis.

*Accipe lunata scriptum testudine Sigma:*
*Octo capit: veniat quisquis amicus erit.*

Sigma vero litteram apud Græcos similem fuisse arcui Scythico, docet Athenæus adducto Agathonis versu l.x. apud quem cum vellet quidã tertiam litteram nominis ΘΗΣΕΥΣ imperito cuidam litterarum indicare, ostẽdit illam similẽ esse arcui Scythico. sic enim ait:

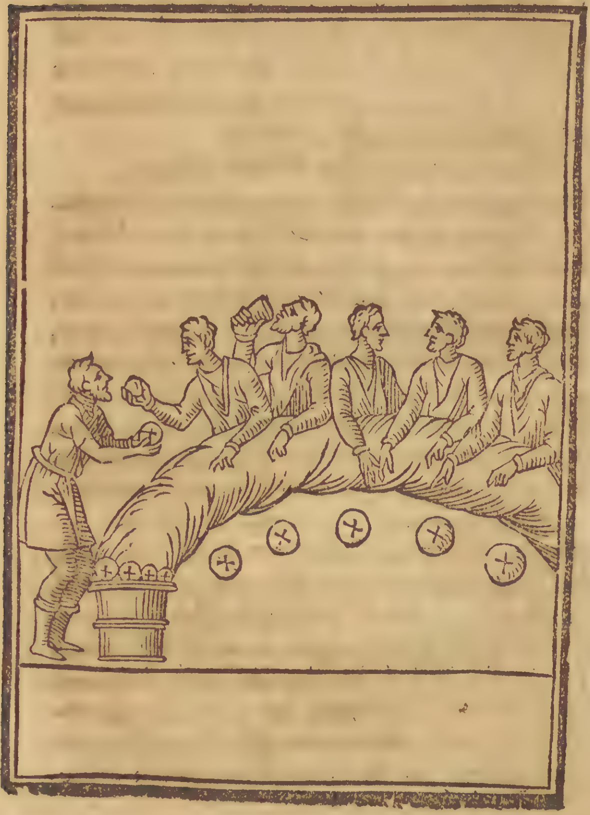
Σκυθικῷ τόξῳ τρίτον ἦν προσεμφερές.

De Sigmate ita scribit Lampridius in Elagabalo: *Primus*, inquit, *inuenit Sigma in terra sternere, non in lectulis, vt a pedibus vtres per pueros ad reflãdũ spiritum soluerẽtur.* & post: *Illud sane mirum videtur, quod dicitur ab eo factum, vt de croco Sigma strauerit, cum summos viros rogasset ad prandium. pro eorum dignitate se dicens fœnum exhibere.* Septem autem cõuiuas capiebat, licet Martialis in eo versu, quem supra protulimus, dixerit: *Octo capit.* nam lib.x. verius locutus est. cum dixit in epigrammate:

*Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.*

Itaque Lampridius refert hæc de Elagabalo: *Habuit hanc consuetudinem, vt octo caluos rogaret ad cenã, itẽ octo luscos, & item octo podagrosos, octo surdos, octo nigros, octo longos, & octo pingues, cũ capi nõ possent omnes vno Sigmate, vt de his omnibus risus citaret.* Sidonius lib.II. epist. ad Domitium: *Ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possit recipere sellas, quot solet Sigma personas.* sic enim emendandus hic lo-

dandus hic locus, cum in vulgatis libris corrupte legatur. Antiſigma vero vocabatur, qui ex altera parte ponebatur ſemicirculus ſiue ſemirotundus (vt verbis vtar Apuleianis) ſuggetus, qui media interpoſita rotunda menſa, integrum efficiebat circulum.



Sed Sigma ipſum, vt in antiquo marmore reperitur, niſi aliquod in eo hæreat fabrile erratum, hic ſubiiciendum curauimus. Extat enim aliud, & quidem prorſus ſimile Sigmatis Romæ item fragmentum, in quo conuiuæ ipſi, genibus incuruatis, eo quo ſupra diximus modo, expreſſius ponuntur. Quin & alia plura reperiuntur Romę Sigmata ſiue ſtibadia ex marmore, in quibus eo quo dictum eſt modo iacentibus conuiuis, menſa appoſita eſt rotunda tripes, non modo ferculis extructa, ſed poculis etiam vinariis, de quibus dicetur infra.

His igitur modis, quos ſupra diximus, in triclinio diſcumbentibus Romanis, dabantur a miniſtris vnguenta, & coronæ, vel vt eſt in marmore Farneſiano, tæniæ ſiue faſciæ quædam, quib. frontem conuiuæ vincire ſoliti erant: quod iis crederent ebrietatem impediri. Vnguentis vero liniebant non modo caput, vt infra dicetur, ſed pedes etiam diſcumbentium, vt indicat Athenęus pluribus locis, & lib. XII. in quo adducit Antiphanem poetam in Alceſtide inducentem quendam, qui oleo diſcumbentis pedes vngeret: & itidem in Metragyrte ancillam quandam, quę oleo primum pedes illineret diſcumbentis, ac deinde crura. ſic enim inquit: Αντιφάνης δὲ ἐν ἀλκήστιδι, ἐλαίῳ ποιεῖ τινὰ χρειόμενον τοὺς πόδας. καὶ ἐν Μητραγύρτῃ δὲ φησί,

Τλῶ τε παῖδ' ἀλείμματα
Παρὰ τῆς θεοῦ λαβοῦσαν,
Εἶτα τοὺς πόδας ἐκέλευσεν

Ἀλείφειν πρῶτον ἔπι τὰ γόνατα. Vngebant autem pedes oleo tùm Baccarino, tùm Amaracino, vt innuit idem Athenæus prolatis versib. ex Trophonio Cephisodori, quibus cum alter peteret emi sibi Baccharinum vnguentum vngendis pedibus hoc versu:

Καὶ τοῖς ποσὶ πριῶ χωρίς μοι βακχάρινον.

alter respondet: Baccharinum ego tuis pedibus emam? hoc versu:

Βάκχαριν τοῖς σοῖς ποσὶν ἐγὼ πρίομαι;

Sed Amaracino etiam vsos aliquando fuisse intelligi potest ex Amphidis versu, quem citat idem Athenæus:

Τὸν πόδα δ' ἀμαρακίνοισι μύροισι τρίψουσι
τὸν ἐμόν.

Vsi etiam sunt vngendis pedibus Ægyptio vnguēto, cuius meminit Athenęus libro supra memorato, scribens, veteres in vnguentorum vsu fuisse curiosos, & vnicuique parti corporis idonea vnguenta adsignasse: nam pedes & crura Ægyptio vnguento: maxillas & vbera, Phœnicino: vtrumque bracchium Sysimbrino: supercilium & comam Amaracino: ceruicem & genua Serpullino vnxisse. itaq; adducit Antiphanis testimonium, qui ait:

Λοῦται δ' ὃς ἐκ χρυσοκολλήτου κάλπιδος,
Μύρῳ αἰγυπτίῳ μὲν τοὺς πόδας, καὶ τὰ σκέλη,
Φοινικίνῳ δὲ τὰς γνάθους καὶ τὰ τιτθία,
Συσιμβρίνῳ δὲ τὸν ἕτερον βραχίονα,
Ἀμαρακίνῳ δὲ τὰς ὀφρῦς καὶ τὴν κόμην,
Τ[illegible] γόνατα. Idem autem

Athenæus li. xv. ſcribit moris fuiſſe apud Athenienſes, vt delicatorum pedes vnguento vngerentur. Sic enim ait: ἔθος ἦν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τοὺς πόδας τῶν τρυφώντων ἐναλείφειν μύροις, &c. ad quem morem reſpexit Plinius lib. xv. cap. iii. cum inquit: *Vidimus etiam veſtigia pedum tingi: quod M. Othonem monſtraſſe Neroni principi ferebant.* Sed non tantum pedes, ſed caput etiam (vt diximus) vngebant, præcipue nardino. Tibullus lib. ii. eleg. ii.

*Illius puro diſtillet tempora nardo.* & lib. iii. eleg. vii.
*Iam dudum Tyrio madefactus tempora nardo.*

& Horatius:

*Nardi paruus onyx eliciet cadum.*

Celebratur autem præcipue nardinum id, quod ex *ſpicis nardi* conficiebatur, quale *ſpicati nardi* dicitur a S. Marco: & a S. Ioãne, *nardi piſtici*: niſi forte illud *piſtici* factum ſit ex verbo *ſpicati*, vt aliæ multæ voces e Latio in Græciam aduectæ, & e Græcia itidem in Latium tranſportatæ, quas leuiter interdum immutatas eſſe conſtat. Achæus in Vulcano Satyrico apud Athenæum li. xiv. dicit totum ſe corpus diſcumbentis conuiuæ fraganti vnguento liniturum, cum ait:

Μύρῳ δὲ χρίσω πάμπαν ὅσμιῳ δέμας.
Ὕδωρ ἦ θρίψαι χεῖρας οὐ πρόσθεν δίδως,
Καὶ τράπεζαν ἐκποδὼν ἐπαίρεται. Catullus:
*Cenabis bene mi Fabulle apud me, &c.*
*Nam vnguentum dabo &c.*

Horatius lib. i. ode. iii.

*Cur non ſub alta vel platano, vel hac*

*Pinu, iacentes sic temere, & rosa*
*Canos odorati capillos,*
*Potamus uncti?* & lib. II. ode VII.
*Fregi coronatus nitentes,*
*Malobathro Syrio capillos.* & alibi:
*I, pete vnguentum puer & rosas.*

& lib. III. ode XXIX.
*Cum flore Maecenas rosarum, &*
*Pressa tuis balanus capillis,*
*Iamdudum apud me est.* Item:
*Huc vina, & vnguenta, & nimium breues*
*Flores amoenae ferre iube rosae.* Item:
*-- funde capacibus*
*Vnguenta de conchis: quis vdo*
*Deproperare apio coronas*
*Curatue myrto?* Lucretius lib. IV.
*-- conuiuia, ludi*
*Pocula crebra, vnguenta, coronae, serta parantur.*

Iuuenalis Sat. XI.
*-- putere videntur*
*Vnguenta atque rosae &c.* & Sat. XV.
*Vnguenta & flores, multaque in fronte coronae.*

Coronis autem vnguento delibutis vtebātur ad prohibendam ebrietatē. Plautus Amphitruone:
*Capiam coronam mihi in caput, assimulabo me esse ebrium.*

Cicero pro Sex. Roscio: *Ipse vero quemadmodum composito & delibuto capillo passim per forum volitet.*

Propertius lib. III. eleg. IV.
*Me iuuat & multo mentem vincire Lyaeo,*
*Et caput in verna semper habere rosa:*

& alibi:

Cum

*Cum tua præpendent demissa in pocula serta.*
Ouidius lib.v.Fast.

*Tempora sutilibus cinguntur tota coronis,*
*Et latet iniecta splendida mensa rosa.*

Martialis lib.II.

*Frange toros: pete vina: rosas cape: tingere nardo:*

& li.v.ad ministros:

*Pinguescat nimio madidus mihi crinis amomo,*
*Lassenturq; rosis tempora sutilib.* & lib.XIII.
*Dat festinatas Cæsar tibi bruma coronas:*
*Quondam veris erant, nunc tua facta rosa est.*

Ex ramentis autem argenti fiebant coronæ tũc, cum rosæ hieme non erant. Coronis autem, quas diximus e floribus necti solitas, conuiuę vtebantur, vt scribit Aristoteles, *ἐν τοῖς συμποσίοις εὐετηρίαν καὶ ἀφθονίαν αἰνιττόμενοι τροφῶν.* Itaque vt docet Athenæus, coronabant non tãtum caput, & frontem, sed collum etiam, vt ostendit Horatius lib.II.Sat.III.

Coronati bibebant

*--potus vt ille*
*Dicitur ex collo furtim carpsisse coronas,*
*Postquam est impransi correptus voce ministri.*

Tibullus lib.I.eleg.VII.

*Illius e nitido stillent vnguenta capillo,*
*Et capite & collo mollia serta gerat.*

Tertullianus de Corona militis: *Quis autem ille, qui dubitet vernis nos indulgere florib. cũ capiamus & rosam veris, & liliũ, & quicquid aliud est in florib. blandi coloris, & odoris? His enim & sparsis vtimur mollib. ac solutis, & sertis colla cõplectimur.* Coronabant etiã ipsa pocula, vt apparet ex Homeri versu Odyss.I.

Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.

Vnde accepit Virgilius lib. VII. Æneid.

*Crateras læti statuunt, & vina coronant.*

Tibullus lib. II. eleg. V.

*Tum operata Deo pubes discumbet in herba,*
*Arboris antiquæ qua leuis umbra cadit:*
*Aut e veste sua tendet umbracula sertis*
*Vinctis, coronatus stabit & ipse calix.*

Tertullianus de Resurrectione: *At enim & calix bene sibi conscius, & de diligentia ministri commendatur de coronis quoque potatoris sui inorabitur.* Rosis itidem triclinia & floribus spargi solita fuisse indicat Horatius, cum ait:

*Neu desint epulis rosæ,*
*Neu viuax apium, neu breue lilium.*

& Lampridius pluribus locis in Elagabalo: *Strauit*, inquit, *& triclinia de rosa & lectos.* & post: *Oppressit in tricliniis versatilibus parasitos suos violis & florib. sic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summũ non possent.* Vopiscus in Carino: *Rosis*, inquit, *Mediolanensibus & triclinia & cubicula strauit.* Atqui non tantum rosis, sed croco etiam triclinia & balsamis, quemadmodum & theatra, spargi solita indicat Macrobius lib. III. cap. XIII. adducto Sallustii testimonio, qui ait: *At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentib. vndique virili, & muliebri sexu, per vias & tecta omnium visebatur, cum Quæstor C. Vrbinius aliique cognita voluntate, eum ad cenam inuitarant. Vltra Romanorum ac mortalium etiam morem curabãt, exornatis epulis per aulæa, & signa* (sic enim legendũ non insignia) *scenisque ad ostentationem histrionũ fa-*

brica

*bricatis, simul croco sparsa humus* &c. Apuleius li. VI. *Horæ rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiæ spargebant balsama.* De theatris notum est, vel ex illo Propertij versu:

*Pulpita sollemnes non oluere crocos.*

& Spartianus scribit Hadrianũ in honorẽ Traiani balsama & crocum per gradus theatri fluere iussisse. Sed coronarum, itemque rosarum, & vnguentorum vsu in conuiuiis explicato, dicendum de vasis, quibus vnguenta seruabantur. Vasa vnguentaria Iulius Pollux ponit lib. VI. hæc: τὰ δὲ ἀγγεῖα τῶν μύρων, λήκυθος, μυρηρά, καὶ ἀλάβαστρος. Plinius lib. XIII. cap. II. *Vnguenta optime seruantur in alabastris.* & lib. XXXVI. cap. VIII. *Onychin aliqui alabastritem vocant, quem cauant ad vasa vnguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur.* Dioscorides lib. V,

Ἀλαβαστρίτης λίθος ὁ καλούμενος ὄνυξ.

Inde Horatius versu supra citato dixit:

*Nardi paruus onyx.*

Plinius lib. XXXVII. cap. X. *Alabastritem gemmã nasci in alabastro Ægypti, & in Syriæ Damasco, candore interstincto varijs colorib.* Hinc Theocritus in Idyllio Ἀδωνιάζουσαι dixit:

Συρίῳ δὲ μύρῳ χρύσει' ἀλάβαστρα.

Vnde apud Tibullum versu supra prolato melius fortasse legeretur:

*Iamdudum Syrio madefactus tempora nardo.*

(non *Tyrio*, vt vulgo legitur) nam apud Horatiũ lib. II. ode. II. est:

*-- Assyriaque nardo*

*Potamus vncti &c.* & rurſus apud Tibullum lib.III.eleg.V.

*Stillabat Syrio myrrhea rore coma.*

(non *Tyrio*) ſic enim eſt vtroq; loco in VV. CC. Plutarchus item in Alexandro nominat inter alia vaſa vnguentarium alabaſtrum, e quo domus Alexandri excitato aromatũ odore fragrabat: ſic enim inquit: ὡς δ' εἶδε μὲν ὅλκεια, καὶ κρωσσοὺς, καὶ πυέλους, καὶ ἀλαβάστρους, πάντα χρυσοῦ ἠσκημένα περιττῶς, ὑδώδει δὲ θεσπέσιον οἷον ἀπὸ ἀρωμάτων καὶ μύρων ὁ οἶκος. Alexis etiam apud Athenæum queritur vnguentario alabaſtro quoſdam ſe non illinere, cum ait: οὐ καὶ ἐμυρίζοντ' ἐξ ἀλαβάστρου. Et Cicero Academicarum Quęſtionũ l.II. nominat alabaſtrũ vnguẽtarium, his verbis: *Quibus etiam alabaſter plenus vnguenti putere videatur.* In veterum autem monumentorum ruderibus ex alabaſtro vaſa quædam huiuſmodi paſſim Romæ reperiuntur, & ampullæ item, quarum ſane forma conuenit cum iis, quæ ſcribit Plinius Iunior li.IV.Epiſt. *Aut deceſſit*, inquit, *expulſus, quod in ampullis ceteriſque generis eiuſdem videmus accidere, quibus non hians, nec ſtatim patens exitus.* Martialis lib.III.

*Et Coſmianis ipſe fuſus ampullis.*

Porro in antiquis marmoribus non tantum vaſi quædam huiuſmodi vnguentaria, ſed & pueri etiã ſcalpti ſunt, qui caniſtros, & ſerta, & vt ſcribit Athenæus lib. XIV. στεφάνους, καὶ μύρα, καὶ θυμιάματα, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα πάντα ferentes, alij flores manibus ſpargunt, alij conuiuas coronãt,

alii

alij mensas ferculis onustas epulantibus apponunt, iuxta Plautinum illud in Persa:

*Date aquam manibus, apponite mensam.*

& in Asinaria,

*-- pueri apponite mensam.*

item Cicero in epist. ad Atticum: *Hæc scripsi apposita secunda mensa.* Græci enim παραθεῖναι dicũt, cui ἀφαιρεῖσθαι opponũt. Plautus Amphitruone:

*Cena apposita est, cenasti mecum.* & post:

*Am. Quid postquam cenauimus. Al. Te dormitare aiebas: mensa ablata est.*

Alij flabello muscas exigunt, iuxta Martialis distichon: flabello muscas pellendi

*Lambere quæ turpes prohibet tua prandia muscas,*
*Alitis eximiæ cauda superba fuit.*

vel ventum faciunt, iuxta Terentianum illud in Eunucho:

*Heus tu Dore, cape hoc flabellum, & ventulum huic facito, dum lauamur.*

Ouidius de arte amandi:

*Profuit & tenui ventos mouisse flabello.*

Propertius:

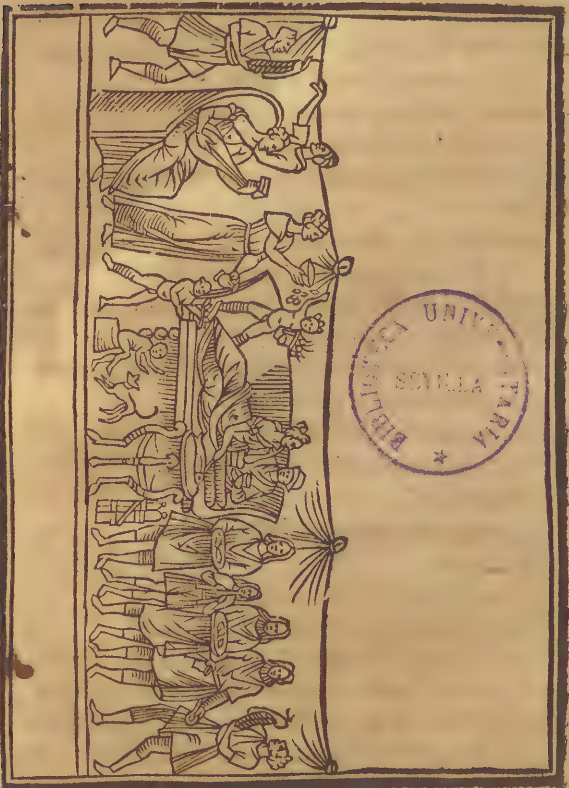
*Et mihi pauonis cauda flabella superbæ.*

Claudianus:

*Et cum se rapido fessam proiecerat æstu*
*Patricius roseis pauonum ventilat alis.*

Salinum item & vasa tum vinaria, tum escaria, de quibus infra dicemus, in iisdem marmoribus expressa sunt. Nos exemplum vnius tãtum marmoris, sed ipsum diligenter repræsentatum hic subiiciemus. In eo autem lectus & mensa habetur tripes, discumbentibus marito & vxore, eo

quo diximus modo in cenis feralibus veteres accũbere ſolitos fuiſſe. Quin & aliud huic prorſus ſimilę marmor reperitur Romæ ad Lateranum Græce inſcriptum, ΗΔΥΣ ΒΙΟΣ ΤΟ ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ ΤΟ ΘΑΝΕΙΝ ΥΠΟΨΙΑ.



Salinum quidem in mensa poni solitum fuisse Horatius ostendit illo versu Serm. lib. 1.

*-- & concha salis puri.*

& Festus: *Salinum* (inquit) *cum sale in mensa ponere figulis religioni habetur. quod quondam Esquilina regione figulo cum fornax plena vasorum coqueretur, atque ille proxime eam conuiuatus, super modum potus, somno esset oppressus cum conuiuis suis, præteriens quidam petulans ostio patente ex mensa salinum coniecit in fornacem, atque ita incendio excitato, figulus cum suis concrematus est.* Plinius l. XXXIII. cap. XII. *Videret*, inquit, *Fabricius, qui bellicosos Imperatores plus, quam pateram & salinum ex argento habere vetabat.* Mensæ quidem ipsæ ferculis onustæ (aut vt Cicero loquitur, *cibis extructæ*) accumbentibus conuiuis non singulæ singulis, vt in Heroum conuiuiis apponi solitas ex Homeri Odysseæ li. 1. notat Athenæus: sed ex lectorum ratione oblongæ, quas *perpetuas* vocat Virgilius, apponuntur, vt plurimnm tripedes, aliquando monopodia, bipedes nunquam. Athenæi verba ex libr. 1. sunt hæc: οὐκ οἴονται δέ τινες ἑκάστῳ τῶν δαιτυμόνων κατ' ἄνδρα παρακεῖσθαι τράπεζαν. τῷ γοῦν Μέντῃ φασὶν ἀφικομένῳ πρὸς Τηλέμαχον ἐν τῇ Ὁμήρου ὀδυσσείᾳ ξεστὴ παρετέθη τράπεζα. Quo versu oblongã mensam Homerus significauit: nã Eustath. eius interpres in eum vers. l. IX. sic scribit: ἐμφαίνει μήπω κυκλωτέρας εἶναι τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τετανυσμένας εἰς μήκωσιν. Sed siue oblõga, siue vt postea rotũda: apponi dicebatur mẽsa. Pherecrates apud Athe-

næum: φέρε δὴ κατακλινῶ, σὺ δὲ τράπεζαν φέρε. Vbi vero cenaſſent conuiuæ, menſa tolli dicebatur. Plautus Truculento:

*-- cedo ſoleas mihi,*

*Properate, auferte menſam.* Virgilius Æneid. II.

*Poſtquam exempta fames epulis, menſaeque remotæ.*

Athenæus lib. v. ἀπαλλαγέντων δέ, inquit, τῶν δειπνούντων, αἱ τράπεζαι ἐβαστάζοντο. Toties autem menſas, hoc eſt repoſitoria, quoties fercula, & obſonia mutari, & conuiuantib. apponi a duobus ſolitas fuiſſe, non vt poſtea mos obtinuit, vt ſingula fercula ſinguli ferrent, coniicere poſſumus ex iis, quæ ſcribit Alexis apud Athenæum lib. IX. cuius verſus ſunt hi:

Ὡς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώπους δύο
φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων
κόσμου βρύουσαν &c.

Menſas enim dicebant, quibus imponebantur vaſa tum eſcaria, tum vinaria, quaſque ferculis onuſtas duo ſerui (vt diximus) conuiuis apponebant, iuxta Ouidianum illud:

*Nunc dape, nunc poſito menſæ nituere Lyæo.*

& Apuleianum: *Menſas dapibus largiter inſtructas accumbunt.* Ad quod teſtimonium accedit Seruii etiam auctoritas, qui in verſum illum Virgilianum, quem adduximus ſupra:

*Poſtquam exempta fames epulis, menſaeque remotæ*

ſic ſcribit: *Quia apud antiquos menſas ipſas apponebãt pro diſcis.* Ponebant autem menſam mediam inter conuiuas: vnde putat Varro dictam mẽſam, quaſi μέσην. Quod colligitur ex loco etiã quodam

dam Luciani in dialogo, qui ὄνειρος, siue ἀλεκτρυὼν inscribitur, in quo sic habetur: εἶτα μηδενὸς ἀνεχομένου πλησίον κατακεῖσθαι αὐτοῦ, ἐμὲ κατακλίνουσι, φέροντες, ὡς ὁμοτράπεζοι εἴημεν.

Apud Senecã tamen singuli serui singula fercula attulisse videntur, cum inquit: *Ad hoc præsto aderit ministrorum ornatissimorum turba linteis succincta, per quos signo dato ad inferendam cenam haud obstrepenter discurritur.*

Itaq; de Annio queritur Martialis l. VI. his versib.

*Cum mensas habeat fere ducentas,*
*Pro mensas habet Annius ministros.*
*Transcurrunt gabatæ, volantque mensæ:*
*Has vobis epulas habete lauti.*
*Nos offendimur ambulante cena.* & lib. IV.
*Ad cenam nuper Varus me forte vocauit:*
*Ornatus diues, paruula cena fuit.*
*Auro, non dapibus oneratur mensa, ministri*
*Apponunt oculis plurima, pauca gulæ.*
*Tunc ego, non oculos, sed ventrem pascere, veni:*
*Aut appone dapes Vare, vel aufer opes.*

Nam mensas vocabant etiam cibos ipsos mensis impositos, vt scribit Iulius Pollux his verbis: τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ᾽ αὐτῶν τιθέμενα. Virgilius lib. III. Æneid.

*Quam nos dira fames, nostræque iniuria cædis,*
*Ambesas subigat malis absumere mensas.*

& Athenæus lib. II. πάντων τραπέζας καλούντων τὰς παραθέσεις ταύτας. Cenasse autem ternis, vt plurimum ferculis, siue missibus, hoc est mensas ter vt plurimum mutasse, ex Suetonio

colligimus, qui ait Augustum ternis ferculis, aut cum abundantissime, senis praebuisse. Capitolinus etiam de Pertinace Imp. ita scribit: *Et nisi quod missum esset edulium, quotquot essent amici, nouem libras carnis per tres missus ponebat.* Lampridius in Elagabalo: *Habuit etiam istam consuetudinem, vt cenas sibi exhiberet tales. Vna die non nisi de fasianis tantum ederet, omnesque missus sola fasianorum carne strueret. Item alia die de pullis, alia de pisce illo, & item illo: alia de porcis, alia de struthionibus, alia de oleribus, alia de pomis, alia de dulcijs, alia de opere lactario.* Pluribus tamen ferculis, idest missibus (his enim vocabulis res eadem appellatur) interdum cenitasse, satis apparet ex iis, quae de eodem Elagabalo ita scribit Lampridius: *Exhibuit aliquando & tale conuiuium, vt haberet viginti & duo fercula ingentium epularum, & per singula lauarent.* nam dixit paulo supra: *Cum tãtũ biberent per singula fercula, & manus quasi comedissent, lauarent.* Seruius tamen priscos Romanos duobus tantum ferculis vsos fuisse auctor est in illud Virgilii:

*Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant*
*Atria.* --- *Tangit,* inquit, *Romanam historiam, nam vt ait Cato, & in atrio, & duobus ferculis epulabantur.* Illud praeterea non est hic praetermittendum, moris apud veteres fuisse, vt nobiliores conuiuae lautioribus cibis honorarentur. Vnde apud Homerum Aiax tergoribus honoratur, isto versu:

Νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρε.

& Athenaeus scribit lib. I. ἀσὶ δὲ καὶ ἀρίστοις κατὰ δαῖ-

πνα ἦμαι. Atqui non tantum tergoribus, ſed ſede & plenioribus poculis honorabantur, vt ex Homeri Iliad.IX. apparet, in quo eſt:

Τυδείδη πέρι μέν σε τίον Δαναοὶ ταχύπωλοι
Ἕδρῃ, κρέασίν τε ἰδὲ πλείοις δεπάεσσιν.

Apuleius l.VII. *Parteſque ſubreptas clanculo, & prægustatas a ſe portiones offerebat hilaris.* & lib. II. *Abi fatue, qui in domo funeſta cenas, & partes requiris.* Item moris fuit, vt abſentibus amicis partes mitterentur, quas Græci μερίδας dixerunt: Suetonius in Caligula cap.XVII. *Qua epulatione equiti Romano contra ſe hilarius auidiuſque veſcenti, partes ſuas miſit.* Spartianus in Caracalla: *Poſt hoc fratrem patruelem Afrum, cui pridie de cena miſerat, iuſſit occidi.* Cicero dixit de *menſa mittere*, æmulatus illud Xenophontis ex l.VIII. Pæd. τοῦτοις ἔπεμπεν ἀπὸ τραπέζης. & poſt: οἷς ἂν ὁρῶσι πεμπόμενα ἀπὸ τῆς βασιλέως τραπέζης. Capitolinus in Pertinace, de eius parſimonia loquens, ita ſcribit: *Et cum verbis eſſet affabilis, re erat illiberalis ac prope ſordidus, ita vt dimidiatas lactucas & carduos in priuata vita conuiuis apponeret, & niſi quod miſſum eſſet edulium &c. Si autem plus aliquid miſſum eſſet, etiam in alium diem differebat, cum ſemper ad conuiuium multos vocaret. Imperator etiam ſi ſine conuiuis eſſet, eadẽ cõſuetudine cenitabat. Amicis ſi quando de prandio ſuo mittere voluit, miſit offulas binas, aut omaſi partẽ, aliquãdo lũbos gallinaceos; faſianũ nunquãpriuato conuiuio comedit, aut alicui miſit.* Et Lãpridius de Alexandri Seueri itẽ parſimonia ſcribens, hæc refert: *Vſus cõuiuij diurnus hic fuit. Vini ad totũ diẽ ſextarij* XXX. *panis mundi P.* XXX. *pa-*

*sequentis ad donandum. P.L. nam semper de manu sua ministris conuiuij & panem, & partes aut olerum, aut carnis, aut leguminũ dabat, senili prorsus maturitate patrem familias agens. Erant decreta & carnis diuersæ P. xxx. erant & gallinæ, & oua, adhibebatur & anser dieb. festis. Calendis autem Ianuarij, & ludis Apollinarib. & Iouis epulo, & Saturnalib. & huiusmodi festis dieb. fasianus, ita vt aliquando & duo ponerentur, additis gallinaceis duobus leporem quotidie habuit &c.* Quod enim dieb. festis lautius epulari conseuerint, ita notũ est, vt exemplis ad id probandum opus non sit. Scribit enim Vopiscus in Tacito, eum fasianam auẽ, non nisi suo, & suorũ natali, *& diebus*, (vt inquit) *festiuissimis* posuisse. Ministris etiam tricliniariis de cena veteres dare solitos fuisse, constat pluribus Scriptorum testimoniis, & ex Suetonii Galba ca. XII. in quo est: *Et ordinario quidem dispensatori breuiarium rationum offerenti, paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse.* Tolli autẽ mensam vacuam nefas fuisse scribit Plutarchus, Quæst LXIV. in qua disputat, cur mensa cum tolleretur, semper omnino aliquid super ea volebant relinqui? An quod hac ambage significabant semper ex partis aliquid in futurum reseruandum, & in præsenti die subsequuturæ aliquã habendam rationem? Aut quod scitum putabant, appetitum cohibere, eumq; reprimere, dũ adhuc aliquid ad fruendum in promptu est? Plutarchi varba sunt hæc: *Διὰ τί τὴν τράπεζαν οὐκ εἴων ἀναιρεῖσθαι κενήν, ἀλλὰ παντός τινος ἐπόντος; πότερον αἰνιττόμενοι τὸ δεῖν τοῦ παρόντος εἰς τὸ*

μέλλον

μέλλον τοῦ ὑπολιπεῖν, καὶ τῆς αὔριον ἐν τῇ σήμερον μνημονεύειν; ἢ νομίζοντες ἀστεῖον εἶναι τὸ συστέλλειν, καὶ ἀνέχειν τὴν ὄρεξιν ἔτι παρούσης τῆς τραπέζης. Item Plinius lib. xxviii. cap. ii. tradit bibente conuiuã mensam vel repositorium tolli inauspicatissimũ indicare. Mensa vero non prius tollebatur, quã epoto poculo boni Dæmonis, vt scribit Athenæus lib. xv. prolato Nicostrati Comici poetæ testimonio. sic enim inquit: ὅτι δὲ δοθείσης τῆς τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος κράσεως, ἔθος ἦν βαστάζεσθαι τὰς τραπέζας. De qua sane consuetudine interpres Aristophanis in Vespis sic scribit: ἔθος δὲ ἦν ὁπότε μέλλοι ἡ τράπεζα αἴρεσθαι, ἀγαθοῦ δαίμονος ἐπιρροφεῖν, ὡς Θεόπομπος ἱστορεῖ. Scribit item Plinius moris fuisse, *vt recedente aliquo ab epulis, simul solum verreretur.* Item: *Serui Sulpicij principis viri commentationem esse, quamobrem mensa linquenda non sit, nondum enim plures quam tres conuiua numerabantur.* (sic enim est in V.C.) Item: *Incendio inter epulas nominato, aquam super mẽsam profundi, abominationem esse*, (vel vt est in V.C. *incendia inter epulas nominata aquis sub mensa profusis abominamur.*) Item: *Sternutamento reuocari ferculum mẽsamue si non postea gustetur aliquid, inter diras habetur.* Itẽ, *Cibus etiam e manu prolapsus reddebatur vtiq. per mensas, vetabantque mundítiarum causa deflare.* Porro repositoria, quæ loco supra memorato nominantur a Plinio, dici ea quibus reponebantur, hoc est, collocabantur mensæ, id est, cibaria mensis imposita, vel ex altero Plinii loco constat lib. xxxiii. cap. xi. in quo ita scribit: *Iam vero, & men-*

*ſas repoſitorijs imponimus, & ad ſuſtinenda obſonia interradimus latera. nec intereſt, quam plurimum lima perdiderit.* Sic enim legitur in V. C. & paulo poſt eodem libro, cap. eodẽ: *Cornelius nepos tradit, ante Sullæ victoriam duo tantum triclinia Romæ fuiſſe argentea. Repoſitorijs argentum addi ſua memoria cœptum Feneſtella dicit, qui obijt nouiſſimo Tiberij Cæſaris principatu: ſed & teſtudinea tũ in vſum veniſſe. Ante ſe autẽ paulo, lignea rotunda ſolida, nec multo maiora, quam menſas fuiſſe. Se quidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro cœpiſſe: mox additum argentum in angulos, lineasq; per commiſſuras.* & lib. XXVIII. cap. II. loco ſupra prolato: *Bibente conuiua menſam aut repoſitorium tolli inauſpicatiſſimum iudicari.* Vt videri poſſit repoſitorium fuiſſe, ſuper quo menſa reponeretur, quæq; ſic repoſita cũ ipſo repoſitorio ferculis onuſta conuiuis apponeretur, tolleretúrq;. itaque dici a Græcis τραπεζοφόρα, quod ſuper eo menſa ferebatur, auferebaturq;. Interdum tamen repoſitoria menſis ipſis imponi ſolita fuiſſe, coniicere poſſumus ex iis, quæ apud eundem Pliniũ habentur lib. XVIII. ca. XXXV. ſub finẽ: *Nec non & in cibis* (ſic enim eſt in V. C.) *menſiſque noſtris, vaſa quib. eſculentum additur, ſudorẽ repoſitorijs relinquentia, diras tempeſtates prænuntiant.* & lib. X. *Poſtea culinarum artes, vt clunes ſpectentur, vt diuidantur in tergora, vt a pede vno dilatata repoſitoria occupent.* itaq; loco paulo ſupra citato, ſunt qui legant: *& menſis repoſitoria imponimus.* Menſas autẽ apud Romanos duas fuiſſe tradit Seruius lib. I. Æneidos, vnam epularum, alteram poculorum. Varro alterã eſcariam, alteram vinariã appellat.

ſic

sic enim scribit lib. IV. de ling. lat. *Mensam escariã cibillam,* (siue vt est in V.C. *cillibam,*) *appellabant: ea erat quadrata, vt etiam nunc in Castris est: a cibo cibilla dicta: postea rotunda facta.* Inde dixit Iuuenalis Sat. I.

*Nã de tot pulchris & latis orbib.* & Martialis l. IX.

*Vt Mauri Lybicis centum stent dentibus orbes.*

Homerus quadratam tantum mẽsam agnoscit, cum inquit: *παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσσε τράπεζαν.* Rotunda vt postea fieret, causam affert Athenæus lib. IX. quod scilicet globosum esse mundum veteres arbitrarentur. Διὸ, inquit, *τὴν τράπεζαν κυκλοειδῆ κατεσκεύασαν οἱ παλαιοὶ, πειθόμενοι τὸν κόσμον εἶναι σφαιροειδῆ.* Mensæ vero priscis illis temporibus apud Romanos ex ligno, vt etiam lecti, fieri solebant, vt ostendit Dionysius Halicarnasseus loco supra memorato, cum inquit: *τραπέζας ξυλινὰς ἀρχαϊκάς.* & Iuuenalis Sat. II. his versibus:

*Illa domi natas, nostraque ex arbore mensas*
*Tempora viderunt, hos lignum stabat in vsus,*
*Annosam si forte nucem deiecerat Eurus.*

Postea crescẽte luxu fieri e citro cœperũt, quas orbes Mauros dixit Martialis in eo versu, quem adduximus supra, quod ex Mauretania essent adductæ, de quib. ita Plin. l. XIII. cap. XV. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbos citri, & mensarum insania &c.* & cap. XVI. *Radice,* inquit, *nihil crispius, nec aliunde pretiosiora opera.* Vnde Seneca scribit citri radices insanis licitari solitas pretiis ad mensarũ & lectorum ornamenta. Idem Plinius eodem libro cap. XV. *Anchorarius,* inquit, *mons vocatur*

Mensa Cedrina

*citerioris Mauritaniæ, qui laudatissimam dedit citrũ iam exhaustus mensis. Præcipua dos in vena crispis, vel in vertice varijs. Illud oblongo euenit discursu, ideoque Tigrinæ appellantur. Hoc intorto, & ideo tales Pantherinæ vocantur. Sunt & vndatim crispæ, maiore gratia, si pauonum caudæ oculos imitentur. Magna vero post has gratia extra prædictas crispis densa veluti grani congerie, quas ob id a similitudine Apiatas vocant. summa vero omnium in colore.* Ita interpungitur hic locus in codice manuscripto, in quo legitur: *Illud oblongo euenit discursu, ideoq. Tigrinum appellatur: Hoc intortum, & ideo &c.* Strabo lib. XVII. scribit Mauretaniã arbores multas & magnas habere, & omnium rerum feracem esse, quin & mensas ex vno eodemq; integro ligno varias Romanis suppeditare. Græca verba sunt hæc: μεγαλόδενδρός τε καὶ πολύδενδρος ὑπερβαλλόντως ἐστὶ, καὶ πάμφορος. τὰς γοῦν μονοξύλους τραπέζας ποικιλοτάτας καὶ μεγίστας ἐκείνη τοῖς Ῥωμαίοις παρέχει. Cicero in Verrẽ: *Tu maximam,* inquit, *& pulcerrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro. qui Q. Catuli beneficio a L. Sulla ciuis Romanus factus est, omnibus scientibus abstulisti.* Martialis in Apophoretis:

*Accipe felices Atlantica munera siluas,*
*Aurea qui dederit dona minora dabit.* Item:
*Non sum crispa quidem, nec siluæ filia Mauræ,*
*Sed norunt lautas & mea ligna dapes.*

Acernã vero ex acere factã dixit Horat. Serm. l. 2.

*His vbi sublatis puer alte cinctus acernam*
*Gausape purpureo mensam pertersit.*

De mensis, quæ monopodia dicebantur, quod vno tantũ pede sustinerentur, ita scribit Plin. lib.

XXXIV.cap.III. *Nam triclinia ærata abacosque & monopodia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo.* Mensa bipes in antiquis marmorib. non reperitur, licet Martialis lib.XII.dixerit:

*Ibat tripes grabatus, & bipes mensa.*

Tripes in pluribus veteribus tricliniis habetur, de qua Horatius lib.I.Serm.

*Modo sit mihi mensa tripes, & concha salis puri.*

Cratinus huiusmodi mēsā τρισκελῆ dixit, quod tribus quasi cruribus niteretur, cuius scilicet pedes ad similitudinem crurum essent facti. Sed mensa item quę quattuor pedibus sustinebatur, tripes etiam ab antiquis dicebatur, vt ex hoc Epicharmi loco intelligi potest: τί τοῦ δ' ἐστὶ; δηλαδὴ τρίπους. τί μὰν ἔχει πόδας τέτταρας; οὐκ ἐστὶ τρίπους, ἀλλ' εἶμαι τετράπους. ἐστὶ δ' ὄνομα αὐτῇ τρίπους. De pedibus mensarum ex ebore videndus Plinius lib.XII.cap.V. Lucanus:

*Dentibus hic niueis sectos Atlantide silua*
*Imposuere orbes* &c. Martialis in Apophoretis:
*Grandia taurorum portant qui corpora quaris,*
*An Lybicas possint sustinuisse trabes.*

Iuuenalis Satyr.XI. *-- latos nisi sustinet orbes*
*Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu,*
*Dentibus ex illis quos mittit porta Syenes:* & post:
*Nemo inter curas & seria duxit habendum,*
*Qualis in Oceani fluctu testudo nataret.*
*Clarum Troiugenis factura, ac nobile fulcrum.*

Inde Plato Comicus, de lectis cubicularib. ἐλεφαντόποδας κλίνας dixit apud Athenæū. & Apule.li.x. de Asino: *Lectus Indica testudine pelluci-*

*dus, plumea congerie tumidus.* Varro lib. IV. de mensa vinaria sic scribit: *Mensam vinariam rotundã nominabant cylibantum, vt etiam nunc in Castris id videtur, declinatum a Græco, ἀπὸ τοῦ κύλικος*, a quo illa capis, & minores capulę, a capiẽdo: quod ansatæ, vt præhẽdi possint, id est capi. (sic enim legẽdũ ex Festo, in Capidines.) Idẽ Varro l. I. de vita populi Romani: *Etiãnum pocula, quæ vocãt capulas, ac capidines &c.* Paulo post loco supra memorato Varro subiungit hæc: *Altera vinaria mensa erat lapidea quadrata oblonga vna collumella: vocabatur cartibulum. Hæc in ædibus ad compluuium, apud multos me puero ponebatur, & tina, & cum ea ænea vasa: a gerenda car tibulum potest dictũ.* Ita enim legunt hunc locum docti viri ex Varronis lib. I. de vita populi Romani in quo sic habetur: *Antiquissimi in conuiuijs vtres vini primo, postea tina ponebant.* Abacus apud Scriptores etsi pro escaria mẽsa reperiatur, vt apud Apuleium l. II. cum inquit: *Abacum ad pascua iurulenta,* (sic enim legendum non *virulenta*) frequentius tamen ponitur pro mensa illa in qua pocula potoria exponebãtur, nec supra sex capiębat, vt cõiici potest ex versib. Iuuenal. Sa. 3.

*Lectus erat Codro Procula minor, vrceoli sex*
*Ornamentnm abaci, nec non & paruulus infra*
*Cantharus* &c. & ex Plinii etiam li. XXXVII. cap. I. in quo scribit *Pompeium in triumpho, quem egit de Piratis, Asia, Ponto, regibusq. & gentib. attulisse lectos triclinıares tres, vasa ex auro & gemmis nouem abacorum.* Quib. verbis designat certum poculorum numerum in abaco reponi solitum. Cicero in Verrẽ l. IV. *Ab hoc iste abaci vasa omnia, vt exposita fue*

rant

*rant, abstulit.* & Tusculana v. *Abacos complures ornauit auro, & argento calato.* Liuius l. xxxix. *Et quæ tunc magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam aduexerunt.* Ausonius:

*Fama est fictilibus cenasse Agathoclea regem:*
*Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.*

Eundē abacum, siue Delphicam mensam dicere malumus, videtur innuere Horat. illo versu:

*-- & lapis albus Pocula cum cyatho duo sustinet --*

Nā Agretius scribit in Delphica mensa exponi solita fuisse vasa semper comparia: iuxta illud Ciceronis, *Scyphorum cōparia plura*: & Varronis l. VIII. *Sic abacū argēto ornari videmus, vt alia paria sint, alia disparia.* Delphicæ mēsæ, in qua pocula exponerentur, facit mentionem Lucianus in Lexiphane: ποτήρια δ᾽ ἔκειτο παντοῖα ἐπὶ τῆς δελφινίδος τραπέζης. Præterea erat tertium genus mensæ, inquit Varro loco memorato, *etiam quadrata vasorum, vocabaturque vrnarium, quod vrnas cum aqua positas ibi potissimum habebant in culina.* Sed hoc tertium genus mensæ, in culina: escaria, & vinaria, in triclinio ponebantur. Apud Græcos mensæ non operiebantur linteis, sed post cenam spongia sordes ex eis tergebātur. Hinc illa apud Ouidium in epistola Penelopes ad Vlyssem:

*Iamque aliquis posita monstrat fera prælia mensa,*
*Pingit & exiguo Pergama tota mero.*

Homerus Odyss. lib. I.

οἱ δ᾽ αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας
νίζον, καὶ πρότιθεντο, ἰδὲ κρέα πολλὰ δατεῦντο.

Quē morē expressit Horat. li. II. Serm. illo versu:

*Gausape purpureo mensam pertersit* --Martialis.
*Hæc tibi sorte datur tergendis spongia mensis.*
Plautus Menæhm.
*Iuuentus nomen fecit Peniculò mihi*
*Ideo, quia mensam, quando edo, detergeo.*
Inde factum nomē seruis Peniculis, quod penicillo mensas mundarent. Romanos autem linteis mensas interdum texisse apparet, vel ex hoc Martialis epigrammate, quod est, libro XIV.
*Nobilibus villosa tegant tibi lintea citrum,*
*Orbibus in nostris circulus esse potest.* & lib. IX.
*Inde satur mensas, & opertos exuit orbes.*
Sed non omnibus in vsu fuisse, vt mensas operirent, apparet ex versibus eiusdem Martialis l. XI.
*Mensas Ole bonas ponis sed ponis opertas:*
*Ridiculum est: possum sic ego habere bonas.*
Mappa Mappis autem siue mantilib. (*mantile* enim pro *mappa* dixit Lucilius, cum ait; *Mantela merumq.*) ad abstergendas manuum sordes inter cenandū contractas, quæ Græci χειρόμακτρα appellant, ipsum conuiuii dominum non instrauisse mensas, pro se autem vnū quemq; conuiuam adferre consueuisse, coniici potest ex Catulli hendecasyllabo ad Asinium Marruccinū, in quo ait:
*Marruccine Asini manu sinistra*
*Non belle vteris in ioco, atque vino:*
*Tollis lintea negligentiorum &c.*
*Quare aut hendecasyllabos trecentos*
*Expecta: aut mihi linteum remitte.*
& Martialis lib. XI.
*Attulerat mappam nemo, dum furta timentur:*
*Mantile e mensa sustulit Hermogenes.*
In-

Interdum tamen ipsi conuiuatores mensas mātilib. sternebant, vt indicat Horatius li. II. Serm.

*Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus*

*Cōsistit sumptus?* &c. & Lampridius in Elagabalo, cum inquit: *Exhibuit parasitis cenas de vitreis, & non nunquam tot picta mantilia in mensam mittebat his eduliis picta, quæ apponerentur, quot missus esset habiturus.* Ex quibus verbis cōiici etiam potest veteres singulis missib. mantilia mutare solitos fuisse, hoc est singulis ferculis. Capitolinus vero apertius innuit conuiuii dominos mensas mantilibus strauisse, cum scribit Gallienum Imp. aureis mantilibus semper sternere solitum fuisse. Quod tamen tum in priuata mensa intelligi potest ab eo seruatum esse, tum in publico conuiuio. ad quod Elagabalus aureum mantile afferebat, vt inquit Lampridius, qui de Alexandro Seuero ita scribit: *Conuiuium neque opimum, neque nimis parcum, sed nitoris summi fuit, ita tamen vt pura mantilia mitterentur, sæpius coccoclauata, aureata vero nunquam, cum hæc habere Elagabalus iam recepisset, & ante, vt quidam prædicant, Hadrianus habuisset.* Scribit autē Vopiscus Tacitum auroclauatis vestib. & mantilib. interdixisse. Mappis vtebātur etiā ad abluendas manus vel ante cenam. Aristophanes Ταγηνισταῖς apud Athenæum lib. IX. Φέρε ποῦ ταχέως κατὰ χειρὸς ὕδωρ, παράπεμπε τὸ χειρόμακτρον, Quod autem ibi Athenæus ὠμόλινον dixit, id fortasse est, quod innuit Plinius lib. XIX. cap. I. cū scribit, *Inuentum iam est etiam: quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant: ardentesque in focis cōuiuio-*

*uiniorũ ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quam possent aquis.* Hoc autem linũ asbestinum dictũ est: eoq; Romani in vstrinis ad colligendos cineres vsi sunt, vt scribit Plinius eodem loco his verbis: *Regum inde funebres tunicæ, corporis fauillam ab reliquo separant cinere.* Linteaminibus lotis Elagabalum nunquã vsum esse scribit Lampridius, quod lotis linteis mendicos vti diceret. Quod autẽ cenaturi manus lauarẽt, ita notũ est, vt non egeat probatione. Nã & malluuiũ vas, quod in eo manus lauarentur, dictum est: & Cicero eum lauandi morem expressit lib. II. de Oratore, cum dixit: *Illud egregium Sextij, manus laua,* inquit, *& cena:* & Homerus plurib. locis:

Χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα
Καλῇ χρυσείῃ ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος
Νίψασθαι. Quod vertit Virgilius:

*Dant famuli manibus lymphas.* &c.
*-- tonsisque ferunt mantilia villis.*

Lauabant autẽ manus etiam post cenam, vt scribit Athenæus lib. x. adductis veterũ testimoniis, quib. probat apud veteres post cenam κατὰ χειρὸς dici solitum, non vt Aristophanes Grammaticus ait, Atticos ante cenã κατὰ χειρὸς dixisse: cenatos autem ἀπονίψασθαι. sic enim inquit: σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ μετὰ τὸ δειπνῆσαι κατὰ χειρὸς ἔλεγον, οὐχ ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Γραμματικὸς φησὶν, ὅτι πρὶν φαγεῖν οἱ Ἀττικοὶ κατὰ χειρὸς ἔλεγον, μετὰ δὲ τὸ δειπνῆσαι, τὸ νίψασθαι. & l. ix. notat veterib. ante prandiũ & cenã dictum fuisse κατὰ χειρὸς, cenatis vero & pransis, ἀπονίψασθαι. Sic enim ait: παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς

τὸ μὲν πρὸ ἀρίστου καὶ δείπνου λέγεσθαι κατὰ χειρὸς, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, ἀπονίψασθαι. Adducit præterea versus Dromonis ex Psaltria: in quibus narrat ex conuiuis quidam, vbi pransi fuissent, confestim mensas vndique sublatas esse: lauandis autem aquã manibus quendam effudisse: lauisse vero conuiuas, & acceptis rosis sparsilib. caput ornasse. Græci versus sunt hi:

Ἐπεὶ δὲ θᾶττον ἠριστηκότες ἦμεν, παρεῖλε τὰς τραπέζας. Νίμματ' ἐπέχει τις. ἀπενιζόμεθα. τοὺς στεφάνους πάλιν δὲ Σπορίνους λαβόντες ἐστεφανούμεθα.

Et l.xiv idem Athenæus profert versum Aristophanis ex Vespis, in quo postulat conuiua, sublatis mensis aquam dari lauandis manibus:

Ὕδωρ κατὰ χειρὸς μετὰ τραπέζας εἰσφέρειν.

Lauabant etiam manus per singula fercula, siue missus, vt plurib. locis indicat Lãpridius in Elagabalo: *Cum tantũ*, inquit, *biberent per singula fercula, & manus, quasi comedissent, lauarẽt*, & paulo post. *Vt haberet vigintiduo fercula ingentium epularum, & per singula lauarent*. De pelui, quã dicit Varro a pelluendo dictã pelluuiũ, quod scilicet in ea pedes lauarẽt, mihi plane etymon nõ probat: nã id vocabulũ apparet Græcũ esse, ex iis, quæ scribit Pollux l.x. in quo ait πέλυκα dici a Tragicis τὴν λεκάνην. οἱ δὲ Αἰολεῖς, inquit, πέλυκα μάλιστα τὴν ξυλίνην λέγουσιν. Illud certe cõstat, pelui veteres lauandis pedib. etiã post cenã vsos esse: quod tum ex aliis, tũ ex Plutarchi quodã loco coniicere possumus in Põpeio, vbi dicit Fauoniũ Põ-

peio ministrasse non tantum in cena, sed in pedũ quoque lauatione: μέχρι ποδῶν, inquit, νίψεως, καὶ δείπνου παρασκευῆς. Quamuis Plutarchi locus referri etiam possit ad eam pedũ lauationẽ, qua vtebantur ante cenã: vt de Vlysse refert Homerus quem dicit agnitum ab Euryclia in pedũ ante cenam lauatione. Pluribus autem mensis Romanos vsos fuisse, easq; vt plurimum, in ternos missus, interdum in plures partitos esse, indicat Plutarchus in Lucullo, vbi scribit, soli aliquã do cenanti Lucullo, cum vna mensa, & cena parata modica esset, accitum seruum, qui super his erat, obiurgasse. vbi is causatus est, nemine vocato, non ratum se requiri ab eo aliquem splendorẽ: quid ais, dixisse, nesciebas hodie apud Lucullum cenaturum Lucullum? Plutarchi verba sunt hæc. ἐπεὶ δὲ μόνου δειπνοῦντος αὐτοῦ μία τράπεζα, καὶ μέτριον παρεσκευάσθη δεῖπνον, ἠγανάκτει, καλέσας τὸν ἐπὶ τούτων τεταγμένον οἰκέτην. τοῦ δὲ φήσαντος, ὡς οὐκ ᾤετο μηδενὸς παρακεκλημένου πολυτελοῦς τινὸς αὐτὸν δεήσεσθαι, τί λέγεις; εἶπεν οὐκ ᾔδεις ὅτι σήμερον παρὰ Λουκούλλῳ δειπνεῖ Λούκουλλος; Primas mensas, quas in plures missus diuidi solitas diximus, auspicabantur ab ouo. de qua consuetudine Porphyrio exponens versum Horatij ex lib. II. Sat. II. *Ab ouo vsque ad mala*, sic scribit: *Ab initio cenæ ad finem. Ouum enim hodie initium cenæ, quippe cum in gustu statim a balneis offeratur, mala autem apud veteres inter cetera secundæ mensæ afferebãtur* Varro Endymionibus apud Noniũ: *Discũbimus mussati, dominus maturat oua, ac cenam committit.*

Ouum

Ouũ quoq; Horatius cenæ principiũ innuit per Catium, illo versu:

*Longa quibus facies ouis erit.*

Vt videatur ouum antecena quædam fuisse in indice illo, quem ponit Macrobius cenæ Pontificiæ Metelli, & recte dici potuisse procemiũ cenæ, vel vt Græci dicũt, δείπνου προοίμιον apud Athenæum lib. IV. Nam id quod Alexis apud eundem Athenæum κεφαλὴν δείπνου dicit, & Cicero *caput cenæ* intelligendum de eo, quod in cena præcipuũ dabatur ferculũ quod *cenæ caput* diceba tur. Cicer. verba ex Tuscul. V. sunt hæc: *Negauit se iure illo nigro, quod cenæ caput erat, delectatũ.* Martialis: *Mullus tibi quattuor emptus millia*

*Librarum, cenæ pompa caputque fuit.*

Varro, vt infra dicetur, a melle primas mensas auspicatur, quo fortasse mulsum designat, de quo sic Horatius hoc versu:

*Aufidius forti miscebat mella falerno.*

Athenæus a lactucis, cũ inquit: οἱ μέντοι ἀρχαῖοι πάντως πρὸ τοῦ δειπνεῖν οὐ προσέφερον οὔτε μήτρας, οὔτε θρίδακας οὔτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ὥσπερ νῦν γίνεται. Et ab Horatio in cena Nasidieni lactucæ primum apponuntur. Martialis item a lactucis initiũ cenæ facit & oxygaro, vt in disticho:

*Claudere quæ cenas lactuca solebat auorum,*
*Dic mihi cur nostras inchoat illa dapes?*

Idem ab oliuis auspicari solitos fuisse primas mensas ostendit in alio disticho:

*Hæc quæ Picenis venit subducta trapetis,*
*Inchoat, atque eadem finit oliua dapes.* & alibi:

*Prima tibi dabitur ventri lactuca mouendo*

*Vtilis, & porris fila resecta suis,*
*Et quæ Picenum senserunt frigus oliuæ:*
*Hæc satis in gustu, cetera nosse cupis?*
*Mentiar vt venias, pisces, conchylia, sumen.*

Vt videri possit hæc quoque in antecena fuisse. Primas mensas excipiebant secundæ, & ipsæ aliquando in plures missus operis dulciarij, nec nõ lactarij dispertitæ, de quibus videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Agellius lib. XIII. cap. II. Macrobius lib. III. Athenæus autem lib. XIV. Pindari poetæ testimonio probat apud antiquos in vsu fuisse secundas mensas, cum inquit: ὅτι γὰρ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ δεύτεραι τράπεζαι πολυτελῶς μεμεριμνημέναι, παρίστησι Πίνδαρος ὀλυμπιονίκαις, περὶ τῆς Πέλοπος κρεουργίας διηγούμενος· τραπέζαισί δ' ἀμφὶ δεύτατα. & post: ἐδίδοτο δὲ καὶ ὠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ, ὥσπερ καὶ λαγῶα καὶ κίχλαι κοινῇ μετὰ μελιπήκτων εἰσεφέροντο. Et Seruius in Virgilianũ illud: -- *mensæq. remotæ:* *Duas*, inquit, *habebant mensas: vnam carnis, alteram pomorum.* Cicero l. XIV. Epist ad Atticum: *Hæc*, inquit, *scripsi apposita secunda mensa.* & in Epist. ad Tironem: *Videor enim videre ementem te res rusticas, cum villico loquentem, in lacinia seruantem ex mensa secunda semina.* Varro de re rustica lib. III. cap. XVI. *Mel*, inquit, *ad principia conuiuij, & ad secundam mensam ministratur.* Lampridius in Alexandro: *Pomis vehementer indulsit, ita vt secundæ mensæ illi sæpius ponerentur.* Virgilius lib II.

*Non ego te Dijs & mensis accepta secundis,*
*Transierim Rhodia &c.*

Horatius lib.II. Sat.II.

*--tum pensilis vua secundas*
*Et nux ornabat mensas, cum duplice ficu.*

Ouidius Metamorph. lib.IX.

*--Totamque tulit præ diuite cornu*
*Autumnum, & mensas felicia poma secundas.*

Martialis lib.V.

*Mensæ munera si voles secundæ,*
*Marcentes tibi porrigentur vuæ,*
*Et nomen pira quæ ferunt Syrorum.*

Iulius Pollux addit præter has tertiam mensam, quam videtur Lampridius innuere, cum scribit in Elagabalo: *Habuit leones & leopardos exarmatos in delicijs, quos edoctos per mãsuetarios, subito ad secundam & tertiam mensam iubebat accumbere.* Sed hęc vt videtur, raro apponebatur. Homerus autẽ in Heroum mẽsis, neque aues, neq; pisces, neq; poma apponit, sed nec carnem elixã: quod notat etiã Seruius in lib. I. Æneidis, cum inquit: *Heroicis tẽporib. carne non vescebantur elixa.* Vnde & Varronẽ scripsisse, *Romanis primum in vsu fuisse assa, secundo elixa, tertio iurulenta.* Quin etiam, nec vnguenta Homerus agnoscit, nec coronas, vt notat Athenæus lib. I. in quo scribit Homerum non ignarũ vnguenti, quænam esset vis & gratia, Heroum tamen nullum induxisse vnguento delibutum, excepto Paride, atque adeo nec vllum quidem coronatum: quamuis translatione simili, quid esset corona, sibi compertum fuisse ostendat, cum ait:

Νῆσον, τὴν πέρι πόντος ἀπείριτος ἐστεφάνωται.

Athenæi verba sunt hæc: Ὅμηρος δὲ τὴν

τοῦ μύρου φύσιν εἰδὼς, οὐκ εἰσήγαγε μύροις ἀλειφομένας τοὺς ἥρωας; πλὴν τὸν Πάριν. ἀλλ' οὐδὲ στεφανωμένους εἰσάγει, καίτοι τῷ ἐκ τῆς μεταφορᾶς ὁμοιώματι σημαίνεται, ὅτι ᾔδει τὸν στέφανον. De vſu panis apud antiquos videndus Plinius lib.xvIII.ca.vIII. Vopiſcus in Tacito ſcribit eum, nũquam panem niſi ſiccum comediſſe, eundemque ſale, atq; aliis rebus conditum. Plinius loco ſupra memorato ſcribit Romanos pulte, non pane, longo tempore vſos fuiſſe. Vnde *Pultiphagus Romanus* dicitur a Plauto in Pænulo, & Moſtellaria. Verrius autem apud eundem Plinium auctor eſt, populum Romanum farre tantum e frumento trecentis annis vſum eſſe. Piſtores item priſcis illis temporibus apud Romanos non fuiſſe indicat Varro lib.I, de vita populi Romani apud Nonium: *Cocula*, inquit, *quæ coquebat panem, primum ſub cinere, poſtea in furno.* & Plinius lib.xvIII.cap.xI. *Piſtores*, inquit, *Romæ non fuerunt ad Perſicum vſque bellum, annis ab V.C.* D.LXXX. *Ipſi panem faciebant Quirites, mulierumque id opus erat, ſicut etiam nunc in plurimis gentium. Artoptam Plautus appellat in fabula, quam Aulalariam ſcripſit, magna ob id concertatione eruditorum, an is verſus poetæ ſit illius: certumque ſit, Atei Capitonis ſententia, toſtum panem lautioribus coquere ſolitos, piſtoresque tantum eos qui far pinſebant, nominatos.* Legendum autem ex manuſcriptis libris: *Artoptaſiam Plautus in fabula, quam Aulalariam inſcripſit:* non enim *artoptam*, qui panem coqueret, ſed *artoptaſiam*, ipſam artem coquendi panem, Plautus dixit. Preterea corrigendum, *teſtu panem lautio.*

Pultes p pane

*tioribus coquere ſolitos*, non, *toſtum*. Vnde panis teſtaceus dictus, quẽ Græci clibanitin dicunt, quod ſub æreo teſtu, vt inquit Plinius li. XXXII. cap. VII. hoc eſt, ſub clibano, coqueretur. Cato: *In foco calido, ſub teſtu coquito leuiter.* Seruius in lib. I. Æneidis: *Et quia apud maiores noſtros*, inquit, *molarum vſus non erat, frumenta torrebant, & ea in pilas miſſa pinſebant, & hoc erat genus molendi, vnde & pinſones dicti ſunt, qui nunc piſtores vocantur.* Cato. tit. XIV. *Paulũ latam pilam, vbi triticum pinſant.* M. Varro in Satyr. de eduliis: *Si quãtum*, inquit, *operæ ſumpſiſti, vt tuus piſtor bonum faceret panem.* & lib. I. de ling. lat. *Pilũ quaſi piſũ, quod eõ far pinſatur: & vbi fit, piſtrinũ dictũ.* In eo dãnati ſerui exercebãtur. Terẽt. Andria:

*Cæſum verberibus in piſtrinum te Daue dedam.*

Poſtea inſtitutæ molæ iumẽtariæ, nondũ aquariis inuentis. Suetonius in Caio cap. XXXIX. *Comprehenſis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis, & piſtrinenſibus iumentis, adeo vt & panis Romæ ſæpe deficeret.* Procopius lib. I. ſcribit molas in Tiberi Beliſarium primum conſtruxiſſe. De vſu vini apud Romanos videndus Plinius lib. XIV. cap. XII. XIII. XIV. XV. Vſi enim ſunt vino partim mero, quod ζωρὸν ſiue ἄκρατον Græci dicunt: partim diluto, quod ὑδαρὲς ſiue κεκραμμένον vocãt. Plutarchus Sympoſ. li. III. tres mixtionis modos tribus muſicalibus conſonantiis ſimiles tradit: hemiolium, cum tribus aquæ partib. duæ vini adduntur: diateſſaron, cum tribus aquæ, vna vini: diapaſon, cum vna vini duabus aquæ. Ad διὰ τεσσάρων autem mixtionem reſpexit Heſiodus

cum cecinit lib.II.

*Τρὶς ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέταρτον ἵεμεν οἴνου.*

Quam mixtionem Palamedis inuentum dicit Ion poeta apud Athenæum, cum inquit:

*Εὑρὼν ὁ μάντις ὁ Παλαμήδης ἐμαντεύσατο*
*Πλοῦν ἔσεσθαι τοῖς Ἕλλησι πίνουσι τρεῖς*
*Πρὸς ἕνα κυάθους.* Miſcere autem dixit Tibullus lib.II.eleg.I.pro eo quod temperare alibi dicit eleg.VII.eiuſdem libri, cum ait:

*Miſtaque ſecuro eſt ſobria limpha mero.* &:
*Temparat annoſum Marcia lympha merum.*

Varias autem vini & aquæ mixtiones refert Athenæus lib.x.adductis veterum poetarum teſtimoniis, ex quibus nos pauca proferemus: nempe Archippi, qui in poſteriore Amphitruone par pari miſcet, hoc verſu:

*Τίς ἐνέχεέ σφῶν ὦ κακόδαιμον ἴσον ἴσῳ;*

Item Menandri in Heroe, qui tribus aquæ partibus vnam addit vini. ſic enim ait:

*Καίτοι πολύ γ' ἐσθ' ἥδιον, οὐκ ἂν γὰρ αὖ ποτε*
*Ἔπινον τρεῖς ὕδατος, οἴνου δ' ἓν μόνον.*

Item Alexidis in Tethye, qui quattuor vini partibus vnam aquæ miſcet. ait enim:

*Ἰδοὺ πάρεστιν οἶνος, οὐκοῦν ἐγχέω*
*Κρείττονα, πολὺ βέλτιον ἕνα καὶ τέτταρας.*

Item Dioclis in Apibus, qui quattuor vini partibus duas aquæ addit, cum ait:

*Πῶς δὲ κεκραμμένον πίνειν τὸν οἶνον δεῖ με, τέττα-*
*ρα καὶ δύο.*

Item Nicocharidis in Amymone, qui quinq; vi-

ni

ni partibus duas aquæ miſcet. ſic enim inquit:

Οἰνόμαος ὗτος χαῖρε πέντε καὶ δύο.

Item Anacreontis, qui cyathis quinq; vini duo aquæ addit:

Ἄγε δὴ φέρ' ἡμῖν ὦ παῖ
Κελέβην, ὅπως ἄμυστιν
Προπίω. τὰ μὲν δέκ' ἔγχει
Ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου
Κυάθους ὡς ἀνυβριστῶσιν.

Modus autem vini & menſura apud Romanos varia itidem erat pro cuiuſq; natura. Quin & Magiſter etiam bibendi, de quo infra dicetur, modum ipſum vini & menſuram præſcribebat. S. Ambroſius lib. de Elia & ieiunio cap. XIII. *Ac ne immoderatum*, inquit, *hoc arbitreris, menſura proponitur, certatur ſub iudice, ſub lege decernitur agonothetis* &c. Ei vero, qui vno hauſtu poculum hauſiſſet, hoc eſt ἀμυστὶ, acclamabant ζήσειας, vt docet Suidas: & infra ex Dione oſtendemus. Martialis lib. VI.

*Poto ego ſextantes: tu potas Cinna deunces.*

Vbi ſextantem pro duobus, deuncem pro vndecim cyathis poſuit. & de Luſco ad Aulum:

*Potator nobilis, Aule, lumine vno*
*Luſcus Phryx erat, alteroque lippus.*
*Huic dicit medicus, bibas caueto*
*Vinum: ſi biberis, nihil videbis.*
*Ridens Phryx oculo, valebis, inquit:*
*Miſceri ſibi protinus deunces,*
*Sed crebros iubet. exitum requiris?*
*Vinum Phryx: oculus bibit venenum.*

& lib.III.trientem pro quattuor vini cyathis pósuit, cum ait:

*Candida Setini rumpant crystalla trientes.*

& in Apophoretis:

*Setinos moneo nostra niue frange trientes.*

Persius Sat. III.

*Sed tremor inter vina subit, calidumque trientem.*

Suetonius in Augusto cap. LXXVII. scribit eum nõ amplius ter bibere solitum fuisse, & si quando largissime se inuitaret, senos sextantes non excessisse. Vopiscus autem tradit Tacitum parcissimæ vitæ fuisse, ita vt sextarium vini tota die nũquam potauerit, sæpe intra heminam. Contra Capitolinus de Maximino seniore, de quo sic ait: *Bibisse autem illum sæpe in die vini Capitolinam amphoram constat: comedisse & XL. libras carnis, vt autem Cordus dicit etiam LX. quod satis constat.* Ex locis autem supra citatis intelligere possumus, sextãtes potare solitos fuisse eos, qui imbecilli corpore fuissent: deunces, qui bibaces essent, & nimiũ vini appetentes: trientem, communem omniũ mensuram fuisse. De numero autem poculorũ notum est illud Æsopi, qui dicebat tres esse vini mixtiones, primam voluptatis, secundam ebrietatis, tertiã contumeliæ, vel, vt dicebat Anacharsis, mœroris. O Διόνυσος, referam Græce, τρεῖς κέκτηται κράσεις οἴνε, τὴν μὲν πρώτην ἡδονῆς, τὴν δὲ δευτέραν μέθης· τὴν δὲ τρίτην ὕβριος. & Apuleius in Floridis ait quattuor esse vini crateras quarum prima ad sitim pertineat, secunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad insaniam. Horatius loco supra citato:

*tri-*

Numerus poculorũ

*-- tribus aut nouem*
*Miſcentur cyathis pocula commodis.*
*Qui Muſas amat impares,*
*Ternos ter cyathos attonitus petet;*
*Vates tres prohibet ſupra*
*Rixarum metuens tangere Gratia.*

Auſonius:

*Ter bibe, vel toties ternos: ſic myſtica lex eſt,*
*Vel tria potandi, vel ter tria multiplicandi.*

Fuit autem aliquibus mos tot cyathos bibere, quot fuiſſent litteræ in amici, vel amicæ nomine, cui biberent. Martialis lib. I. vt. stanislaus.

*Næuia ſex cyathis ſeptem Iuſtina bibatur,*
*Quinque Lycea, Lyde quattuor, Ida tribus.*

Itẽ quot manus digitos haberet. Plautus Sticho:

*Sag. Vide quot cyathos hos bibimus.*
*St. Tot, quot digiti ſunt tibi in manu.*
*Cantio Græca eſt, ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία πίνειν, ἢ μὴ τέτταρα.*
*Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde, ſi ſapis.*

Liberalibus apud Romanos moris fuit tot cyathos bibere, quot alicui annos precabantur. Ouidius lib. III. Faſtor.

*Sole tamen, vinoque calent, annosque precantur,*
*Quot ſumunt cyathos, ad numerumque bibunt.*
*Inuenies illic qui Neſtoris ebibat annos,*
*Quæ ſit per calices facta Sibylla tuos.*

Panyaſis autem Epicus, de numero item poculorum apud Athenæum diſſerens, primum dicit dicatum eſſe Χάρισιν, Ὥραις, καὶ Διονύσῳ: ſecũdũ Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν Διονύσῳ: tertium ὕβρει καὶ ἄτῃ.

Eubulus item apud eundem Athenæum lib. II. de numero poculorum ita disputat in eo carmine, in quo inducit Bacchum loquentem:

Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
Τοῖς εὖ φρονοῦσι, τὸν μὲν ὑγιείας ἕνα,
Ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι. τὸν δὲ δεύτερον
Ἔρωτος, ἡδονῆς τε. τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
Ὃν εἰσπιόντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
Οἴκαδε βαδίζουσιν. ὁ δὲ τέταρτος
Οὐκέθ' ἁμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως.
Ὁ δὲ πέμπτος βοῆς, ἕκτος δὲ κώμων.
Ἕβδομος δ' ὑπωπίων, ὄγδοος κλήτορος.
Ὁ δ' ἔνατος χολῆς, δέκατος δὲ μανίας, ὥστε καὶ βάλλειν
Ποιεῖ, πολὺς γὰρ εἰς μικρὸν ἀγγεῖον χυθεὶς
Ὑποσκελίζει ῥᾷστα τοὺς πεπωκότας.

Et hæc satis superq; de numero poculorum. Bibebant autẽ modo pro salute Imperatoris, vt indicat Dio Cassius, qui Augusto inter alios hunc quoq; honorem decretum ait, vt pro salute eius in conuiuiis biberent. & S. Ambrosius lib. de Helia & ieiunio cap. VII. his verbis: *Quid autem obtestationes potantium loquar? Quid memorem sacramenta, quæ violare nefas arbitrantur? Bibamus, inquiunt, pro salute Imperatorum, & qui non biberit, sit reus in deuotione.* Modo propter felices amicorum successus, vt Horatius lib. III. ode. XIX.

*Da Lunæ propere nouæ,*
*Da noctis mediæ, da puer Auguris*
*Murænæ, &c.* Ad quem locum respexit Au-

Pro salute Cesaris

so

ſonius, cũ inquit: *Sed illa de Flacci ecloga in qua propter mediam noctem, & nouam Lunam, & Murænæ Auguratum ternos cyathos attonitus petit vates.* Bibebant etiam in amicorum gratiam abſentium, vt ex multis Scriptorum locis intelligimus: Theocritus Idyl. XIII.

> Ηδη δὲ προϊόντος ἔδοξ' ἐπιχεῖσθ' ἄκρατον
> ὧτινος ἤθελ' ἕκαστος· ἔδει μόνον ὧτινος εἰπεῖν.

Tibullus lib. II. eleg. I.

> *Sed bene Meſſalam ſua quiſque ad pocula dicat,*
> *Nomen & abſentis ſingula verba ſonent.*

Miniſtrabantur autem pocula a ſummo ad infimum, initio facto ab vno ex conuiuis, qui in ſummo accumberet, & in orbẽ circumlato poculo ad eum qui in imo lecto diſcũberet. quod Athenæus dixit ἐν κύκλῳ πίνειν, Pollux τὰς κύλικας ἐν κύκλῳ περιελαύνειν. Plautus Moſtellaria:

> *Interim da ab Delphio cito cantharum circum.*

& in Perſa: -- *age puere*

> *A ſummo ſeptenis cyathis committe hos ludos.*

& in Aſinaria:

> *Da puere ab ſummo, age tu interibi ab infimo da ſuauium.* & rurſus in Perſa:

*Age circumfer mulſum, bibere da vſque plenis cantharis.* Cicero in Catone: *Et is ſermo, qui more maiorum a ſummo adhibetur in poculis.* Varro lib. IV. *Præterea in poculis erant pateræ, eo quod pateant latius, ſic dictæ:* (ſiue vt eſt in V. C. *ab eo quod pateant, Latini ita dicant.*) *Hiſce etiam nunc in publico conuiuio antiquitatis retinendæ cauſa, cum magiſtri fiunt, potio circumfertur.* Inter potandum vero moris fuiſſe, vt

conuiuæ prægustatum poculum alter alteri porrigeret: constat primum ex Homero in Iliadis IX. qui ait:

Πλησάμενος δ' οἴνοιο δέπας δείδεκτ' Ἀχιλῆα.

quem locum exponens Athenæus lib. XIV. dicit: πληροῦντες γὰρ προέπινον ἀλλήλοις μετὰ προσαγορεύσεως. & paulo post apertius ostendit quid sit προπίνειν hoc exemplo: Ἀλέξανδρος οὖν αἰτήσας ποτὲ ποτήριον δίχουν, καὶ πιὼν, προὔπιε τῷ Πρωτέᾳ. Plautus Gurgulione:

*Propino militi magnum poculum: ille ebibit.*

Iuuenalis Sat. v. *--quando propinat*

*Virro tibi, sumitque tuis contacta labellis*

*Pocula* --&c. Martialis:

*Qui nulli calicem tuum propinas.*

Suetonius in Tiberio ca. XIII. *Ignotissimum Quæsturæ candidatum nobilissimis antepofuit ob epotam in conuiuio propinante se vini amphoram.* Apuleius lib. x. præbibere dixit, quod Græci προπίνειν, cum inquit: *Heu puer lautum diligenter ecce illum lautum cantharum mulso contempera, & affer parasito meo, simul quod ei præbiberim, commoneto.* Formula qua in propinationibus vtebantur, apparet ex Plauto huiusmodi quædam fuisse, in Persa:

*Pægnium tarde cyathos mihi das: cedo sane,*

*Bene mihi, bene vobis, bene amicæ meæ.*

Libasse vero Diis ex Homero cõstat, hoc versu,

Θεοῖσι σπείσαντες μακάρεσσι πῖον μελιηδέα οἶνον.

& ex Virgilio, apud quem libat Dido hoc versu:

*Dixit, & in mensa laticum libauit honorem.*

Maiorib. autem poculis veteres potare dicebã-



Propinandi mos bonus.

tur, cum conuiuarum lætitia aliquãtulum processisset, dicebantque τὴν μείζονα αἰτεῖν, scilicet κύλικα. Sophilus apud Athenæum lib. x.

Συνεχὴς ἄκρατος ἐδίδοτ' ἴσον ἴσῳ, πάλιν τ' μείζον' ᾔτησε. Alexis: οὐ συμποσίαρχος ἦν γὰρ, ἀλλὰ δήμιος ὁ Χαιρέας κυάθους προπίνων εἴκοσιν ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον' ᾔτει. Ad quem morẽ respexisse videtur Cicero, cum scripsit in Verré: *Fit sermo inter eos & inuitatio, vt Græco more biberetur: hospes hortatur: poscunt maioribus poculis.* Vtebantur autem veteres vino refrigerato, vt constat tum ex aliis, tum ex Dione, qui scribit Commodum vini refrigerati poculũ in medio certamine fessum capere vno haustu solitum: Γλυκὺν οἶνον, inquit, ἐψυγμένον λαβὼν ἀμυστί. Vtebantur item sacco vinario, vt merum liquidius potarẽt. Martialis lib XII. *-- & vt liquidum potet alauda merũ,*

*Turbida sollicito transmittere Cæcuba mero.*

*Atque inter mensas ire redire suas.*

Sacci vinarii meminit Plinius lib. XXIV. vbi de polenta nitrosæ aut amaræ aquæ. Aqua etiam vtebantur niuibus refrigerata, vt ex Martialis versibus apparet, in quibus sic est:

*Non potare niuem, sed aquam potare rigentem*

*De niue commenta est ingeniosa sitis.* & lib. XI.

*Nec nisi post niueam Cæcuba potat aquam.*

Alexis apud Athenæum: Καὶ χιόνα μὲν πίνειν παρασκευάζομεν. Iuuenalis:

*Frigidior Geticis petitur decocta pruinis.*

Plinius: *Hi niues, illi glaciem potant, venasque montiũ in voluptate gulæ vertunt: seruatur algor æstibus, cogita-*

Cum Niue

*turque vt alienis mensibus nix algeat: decoquunt alias, quas mox & illas hiemant.* & lib. XXXI. cap. III. *Neronis principis inuentum est decoquere aquam, quam vitro demissam in niues refrigerabat.* Inde Suetonius in Nerone cap. XLVIII. sic scribit: *Aquam ex subiecta lacuna potaturus manu hausit: Et hæc est, inquit, Neronis decocta* &c. *aqua autem tepidæ aliquantum bibit.* Colum autẽ dicebatur vas vinarium, quo aqua ex niuibus colari solebat. Martialis:

*Attenuare niues norunt & lintea nostra,*
*Frigidior colo non salit vnda tuo.*

Aqua etiam vtebantur calefacta, vt ex Scriptoribus constat. Horatius:

*Quis aquam temperet ignibus?*

Varro lib. IV. de ling. lat. *Calix a caldo: quod in eo calida puls apponebatur, & caldum in eo bibebant.* Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Notandum nullum aliud animal præter hominem calidos potus sequi, ideoque non esse naturales.* Tacitus lib. XIII. *Innoxia adhuc, & præcalida potio.* Apuleius lib. II. *Commodum cubueram, & ecce Fotis mea, iam domina cubitum reddita, iacta proximat rosæ serta, & rosa soluta in sinu tuberante, ac me pressim deosculato, & corollis reuincto, & flore prosperso, arripit poculum, ac desuper aqua calida iniecta, porrigit, bibam, idque modicum priusquam totum exorberem, clementer inuadit.* Iuuenalis Satyr. V.

*Quando vocatus adest gelidæ calidæq; minister.*

& Martialis lib. I.

*Iam defecisset portantes calda ministros.* & lib. VI.
*Et potet calidã qui mihi laudat aquam.* & l. VIII.
*Caldam poscis aquam, sed nondum frigida venit.*
*Alget adhuc nudo clausa culina foco.* & lib. XII.

*Et*

*Et nimium calidis non vitiantur aquis.* & lib. XIV.

*Frigida non desit, non desit calda petenti.*

Epicharmus item apud Athenæum lib. XIV. aquã tepidam postulat sibi dari, quã bibat, cũ inquit:

Καὶ πιεῖν ὕδωρ διπλάσιον χλιαρὸν ἡμίνας δύο.

Hinc Tiberius Claudius Nero Imp. dictus per iocũ Biberius Caldius Mero, a frequenti calidæ aquæ potione. Ammianus Marcellinus li. XXVIII. *Ampelius*, inquit, *Vrbi præfectus statuerat ne aquam calidam calefaceret quisquam.* & post: *Si aquam calidam tardius attulerit.* Claudius Imperator edicto vetuit, ne aqua calida venderetur. Dio lib. LVIII. τά τε καπηλεῖα ἐς ἃ συνιόντες ἔπινον κατέλυσε, καὶ προσέταξε μήτε κρέας τι ἑφθὸν, μήθ' ὕδωρ θερμὸν πιπράσκεσθαι, καί τινας ἐπὶ τούτῳ μὴ πειθαρχήσαντας ἐκόλασεν. Quin & C. Caligula, eodem Dione referẽte, eũ necari iussit, qui in funere Drusillæ calidam aquam vendidisset. πωλήσαντα γὰρ, inquit, θερμὸν ὕδωρ ἀπέκτεινεν ὡς ἀσεβήσαντα. Locus autem in quo aqua calida vẽdebatur, Thermopolium a Plauto dicitur in Curculione:

*Quos semper videas bibentes in Thermopolio.*

& in Trinummo:

*-- satin in Thermopolio*

*Condaliũ es oblitus, postquam thermopotasti gutturẽ.*

Aqua calida miscebatur etiam vino, vt coniici potest ex versibus Martialis:

*Me conuiua leget misto quincunce, sed ante*
*Incipiat positus, quam tepuisse calix.*

& apertius ex Plauti Curculione:

*Vbi quid surripuere, operto capitulo calidum bibũt.*

*Tristes atque ebriosi incedunt.*

Vas autem ad parandam aquam calidam, miliarium dicebatur. Athenæus lib. II. *τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ Ῥωμαίων, τὸ εἰς θέρμου ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον.* Horatius vero ahenum videtur dixisse vas id, quod aquæ calefaciẽdæ comparabatur, cum inquit. Epist. lib. II.

*-- emptis*

*Sub noctem gelidam lignis calefactat ahenum.*

Mos autem fuit in conuiuiis, talorum iactu vnũ aliquem creare, qui præscriberet modum cenæ, & quãtum quisque, & quomodo temperatum, vt diximus, biberet vinum. Hic, Rex conuiuii a Tacito dicitur in Nerone, & Sidonio li. IX. epist. his verbis: *Meis quoque contubernalibus dum rex,* inquit, *conuiuij circa ordinandum moras nectit oxygarum* &c. Modiperator a Varrone lib. XX. Rerum humanarum citante Nonio, his verbis: *In conuiuijs qui sunt instituti potandi modiperatores* (nam vox *magistri* glossema est verbi *modiperatores.*) Inde Cicero in Catone *Me vero & Magisteria delectant a maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum a summo adhibetur in poculo*: Lampridius in Elagabalo: *Præfectum Vrbicum,* (vel forte *Vrbi*) *sæpe post cenam ad potandum vocabat, adhibitis & Præfectis Prætorio, ita vt si recusarent, Magistri eos cogerent.* Dictator a Plauto, qui dicebatur ipsa tantum coronæ impositione, vt est apud eum in Persa:

*Do hanc tibi florentem florenti, tu sic eris Dictatrix nobis.*

Dominus conuiuii a Varrone apud Agellium

lib.

lib.XIII.ca.II.& Nonio. Item Strategus a Plauto rursus in Persa:

*Strategum te facio huic conuiuio.*

Cenæ pater ab Horatio lib.II.Serm.Sat.VIII.

*Inprimis Lucanus aper leni fuit austro*
*Captus, vt aiebat cenæ pater --*

Parochus ab eodem ibidem:

*Tum parochi faciem nil sic timentis vt acres*
*Potores --* & Conuiuator, cum inquit:
*Sed conuiuatoris vti ducis* &c. Seneca li.I.de ira:
*Minus honorato loco positus irasci cœpisti conuiuatori* &c. Magister cenæ a Martiale lib.XII.

*Conuiuas alios cenarũ quære Magister.* Catullus:
*Inger mi calices amariores,*
*Vt lex Postumiæ iubet Magistræ.* Cicero in Verrem: *Iste enim Prætor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, parebat.* Græci συμποσίαρχον, siue βασιλέα dixerunt. Plutarchus Apophthegm. Ἀγησίλαος παρὰ πότον ποτὲ λαχὼν συμποσίαρχος. Idem, vt opinor, dicebatur a Græcis ὀνοματοκλήτωρ, cuius munus erat suum vnicuique gradum & ordinem in cena assignare, vt scribit Athenæus lib. II. adducto Alexidis testimonio, qui ait: μετὰ ταῦτα ἀναστάντες κατεκλίθημεν, ὡς ἕκαστος ἤθελεν. οὐκ ἀναμείναντες ὀνοματοκλήτορα τὸν τῶν δείπνων ταξίαρχον. Nominatur & ἑστιάτωρ ab eodem Athenæo lib.II. Cui vbi conuiuæ accubuissent tabella dabatur instar indicis cenæ Pontificiæ Metelli apud Macrobium lib. III. cap. XIII. in qua omnium ferculo-

rum nomina descripta erant, vt sciret, quod nam obsonium esset coquus allaturus: ἔθος ἦν, inquit, ἐν τοῖς δείπνοις τῷ ἑστιάτορι καὶ κληθεῖσι προδιδόσθαι γραμματίδιόν τι περιέχον ἀναγραφὴν τῶν παρεσκευασμένων, ἐφ᾿ ᾧ εἰδέναι, ὅ, τι μέλλοι ὄψον φέρειν ὁ μάγειρος. Talorum autem iactu creari solitos, & interdum ipsa tantum coronæ impositione, indicat Plautus versu supra prolato, & Horatius lib.I.ode.IV.

*Nec regna vini sortiere talis.* & lib.II.ode.VII.

*Quem Venus arbitrum dicet bibendi?*

Porro ministri Tricliniares nominãtur in veterib. apud me marmoreis monumẽtis, Structor, qui τραπεζοκόμος ab Athenæo dicitur, cuius erat, vt inquit Virgilius, *cura penum instruere.* & de quo Martialis lib.X.

*Et quæ non egeant ferro Structoris Ofella.*

Structoris serui munus designat Seneca lib.VI. epist.XLVII. ad Lucilium, cum inquit: *Alius pretiosas aues scindit, & per pectus, & clunes certis ductib. circumferens eruditam manum, & in frusta excutit.* & lib. de Breuitate vitæ: *Quam videam,* inquit, *quã suspensi sint, quomodo aper a coquo cæsus exeat, quanta celeritate signo dato gladij ad ministeria decurrant, quãta arte scindantur aues in frusta nõ enormia.* Sed apertius indicat Iuuenalis nõ modo Structoris officiũ, sed ipsam structoriam artem, quæ obsonia scindẽdi præcepta daret. Sic enim ait Sat.2.

*-- quin ipsa manubria cultellorum*
*Ossea: non tamen his vlla vnquam obsonia fiunt*
*Rancidula, haud ideo peior gallina secatur.*

Sed

*Sed nec Structor erit, cui cedere debeat omnis*
*Pergula, discipulus Tryphęri doctoris, apud quem*
*Sumine cum magno lepus atque aper, & pygargus,*
*Et Scythicæ volucres, & Phœnicopterus ingens,*
*Et Gætulus oryx, hebeti lautissima ferro*
*Cæditur, & tota sonat vlmea cœna Suburra.* Et Sat. V.
*Structorem interea (ne qua indignatio desit)*
*Saltantem spectas, & chironomunta volanti*
*Cultello, donec peragat dictata magistri*
*Omnia: nec minimo sane discrimine refert,*
*Quo gestu lepores, & quo gallina secetur.*

In antiqua inscriptione habetur: MAMA STRVCTOR. Seruus Tricliniarcha, qui & Architriclinus, habetur in hac inscriptione: BLICIO ABORTENNIO TRICLINIARCH. itē in hac: M. VLPIO AVG. LIB. PHÆDIMO DIVI TRAIANI AVGVSTI TRICLINIARC. Seruus Tricliniarius in hac: SEX POMPEIO VOLESSIGO SEX. POMPEI SER. TRICLINIAR. Prægustator in hac: TI. CLAVDIVS FLAMMA CLAVSVS TI. AVG. PRÆGVSTATOR. Hic a Græcis προγεύστης dicebatur, vt scribit Athenæus lib. IV. in quo docet Eleatros vocatos fuisse προγεύστας, id est Pręgustatores: sic dictos, quod vt a veneno reges securi tutiq; sint, de illorum cibis non nihil prius mandunt, & gustant. Prægustabant autem in mensa, quam Gustatorium appellat Martialis in Apophoretis. Suetonius autem scribit epulanti Claudio Imp. venenū datū per spadonem Prægustatorem. Serui ab argento potorio, item ad argentum potorium, item a potione nominantur in his inscriptionib. ANTHVS AD ARGENTVM POT. L. CÆSARIS. &: VIBIÆ SVCCES-

SÆ LIVIÆ AVG. SER. AB ARGENTO POTORIO. &: PARTHENIVS CÆSARIS N. AB ARGENTO POTORIO. &: TI. CLAVD. AVG. LIB. GRATIO LIVIÆ AVG. SER. A POTIONE. &: SEXTIVS PACCIVS SEX. POMPEI A POTIONE. a Catullo dicitur:

*Minister vetuli puer falerni.* & ab Horatio Carm. lib. I. *Puer quis ex aula capillis*
*Ad cyathum statuetur vnctis?*

Qui alio nomine a Liuio, & Plinio Pocillator, ab Ausonio, Pincerna, Græce οἰνοχόος appellatur. Dicebatur etiam Seruus a Laguna, vt in hac inscriptione: M. VLPIO AVG. LIB. PHÆDIMO DIVI TRAIANI AVG. A LAGVNA. Item seruus Corinthiarius, & a Corinthis in his: TI. LAIVS PARATVS A CORINTHIS. &: CAPTVS A CORINTHIS. &: CALLITYCHÆ ZOILI CORINTHIAR. AGRIPP. Seruus ab auro escario nominatur in his: M. VLPIO ERIDANO AVG. LIB. AB AVRO ESCARIO. &: CAMVS AVG. LIB. PRÆP. AVRI ESCARI. Ministratores nominantur in his: IVLIA LOGAS AMARANTHI AVGVSTI MINISTRATORIS TVRRANIANI. &: ERASTVS CÆSAR. MINIST. &: ANSIO CÆSAR. MINISTRATOR. Seruus pistor in hac: FAVSTVS PISTOR TI. GERMANICI SER. Pistor autem indicatur vel Dulciarius, vel certe lactarius: alter a conficiendis dulciis, siue mellitis, quæ Græci μελίπηκτα dicunt: alter ab opere lactario vocatus: nã scribit Lãpridius de Elagabalo, eum alia die tantum de dulciis, alia de opere lactario cenitasse. & Apuleius refert Pistorem dulciarium e conuiuio reportasse reliquias largissimas, panes, crustula, placentas, edulia mellita operis-

ta operisque pistorij. & lib. x. *At illorum*, inquit, *alter Pistor dulciarius, qui panes & mellita concinnabat edulia*. ex Luciano, qui ait: ἄρτους πέττειν καὶ μελίπηκτα κιρνᾶν ἐπιστάμενος. Obsonator dicebatur ὁ τὰ ὄψα ὠνούμενος, vt est apud Athenæum lib. XIV. & idẽ ὀψώνης vocabatur, & ἀγοραστής· de quo sic Martialis:

*Dic quotus es, quanti cupias cenare, nec vnum*
*Addideris verbum, cena parata tibi est.*

Coquos Romani priscis temporibus non habebant domi, sed conducebant ex macello, vt ex Plauti Aulularia intelligimus, in qua est:

*Postquam obsonauit herus, & conduxit coquos,*
*Tibicinasq. hasce apud forum*, -- Itaque ab eodem Plauto malus coquus, dicitur coquus nundinalis, quod non cotidie, sed nono tãtum quoquo die ex macello conducebatur, vt Festus notat. Plinius lib. XVIII. cap. XI. *Nec coquos vero habebant in seruitijs, eosque ex macello conducebant*. Ancillæ vero, vt ex Plauti Mercatore apparet, cotidie cibum familiæ coquebant. Postea priuatos coquos domi habere cœperunt, vt indicat Martialis illo versu: *Nam coquus domini debet habere gulam*. Idem Plaut. nominat in Pseudolo Forum coquinum hoc vers. *Forum coquinum qui vocãt, stulte vocant: Nam non coquinum est, verum furinum est forum*. Coquum Posidippus poeta apud Athenęum lib. IX. cõparat Imperatori, cũ inquit: Ἀγαθοῦ στρατηγοῦ διαφέρειν οὐδὲν δοκεῖ. & Plaut. *Sis tu in legione bellator, si vis: at ego in culina Ares.*

Serui ATRIENSES multi nominantur in veterib.

inſcriptionibus. Videndum autem an inter eos numerentur qui in atriis, vbi priſcis temporibus cenitabant, ſupellectilem ſeruabant conuiualẽ, quiq; in antiquis inſcriptionib. SERVI A SVPELLECTILI dicuntur. Veteres enim in atriis, hoc eſt in culina, vel prope culinam cenitaſſe, apparet ex eo quod ſcribit Seruius, culinas fuiſſe in illa ædium parte, quæ atrium dicebatur, vnde à fumi nigrore nomen factum eſſe atrio. Inde Cicero in Piſonem: *Cui idem erat coquus & ſeruus Atrienſis.* Miniſtros autem Tricliniares linteis ſuccinctos miniſtraſſe, ex loco Senecæ ſupra citatõ intelligere poſſumus, & ex iis, qui infra ponentur. Apud Senecam quidem erat ſic: *Ad hoc præſto aderit miniſtrorum ornatiſſimorũ turba linteis ſuccincta &c.* Horatius:

*-- veluti ſuccinctus curſitat hoſpes,*
*Continuatque dapes, nec non vernaliter ipſis*
*Fungitur officijs* -- & lib. I. Sat. VIII.
*Vidi egomet nigra ſuccinctam vadere palla*
*Canidiam &c.* -- & lib. II. Sat. vltima:
*His vbi ſublatis, puer alte cinctus acernam*
*Gauſape purpureo menſam perterſit* -- Ouidius:
*Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſa miniſter.*

Apuleius lib. II. *Fotis linea tunica mundule amicta, & ruſſea faſciola prænitente altiuſcule ſub ipſas papillas ſuccinctula, illud cibarium vaſculum floridis manibus rotabat in circulum.* De vaſis menſæ vinariæ & eſcariæ videndus Varro lib. IV. de lingua latina. Nos aliqua & illa inſigniora ponemus, ſi prius de eorũ vſu apud veteres Romanos pauca dixerimus. Nã priſcis illis temporib. vſi ſunt vaſis fictilib. ve

appare

apparet ex iis, quæ ſcribit Plin.l.xxxiii.cap.xi. de veterũ frugalitate in ſupellectili conuiuali. *Catũ, inquit, Aeliũ cũ legati Aetolorũ in Conſulatu prandentem in fictilib. adiſſent* &c. & l.xxxv.ca.xii. *Maior quoque pars hominũ terrenis vtitur vaſis. Samia etiãnũ in eſculentis laudantur. Retinet hanc nobilitatẽ & Aretium in Italia.* Inde Martialis in Apophoretis:

*Aretina Nimis ne ſpernas vaſa monemus:*
*Lautus erat Tuſcis Porſena fictilibus.*

Illud autẽ, *Nimis*, apud Martialem, pro artificis nomine, qui egregia vaſa faceret, poſitũ eſſe facile mihi perſuadet vas fictile repertũ Aretii, cum inſcriptione NIMIS: vt cõiici poſſit nomẽ id fuiſſe artificis. Appellari enim vaſa ſolita eſſe ab artificib. oſtendunt Thericlea, & quod ait Iuuenalis:

*--auctoris nomen habentem.*

Deinde ex ære fieri cœpiſſe apparet ex iis, quæ ſcribit Tertullianus in libro de habitu mulieris: *Inter alia*, inquit, *& annuli ferro fiunt: Quædam eſui & potui vaſcula ex ære adhuc ſeruat memoria antiquitatis.* Poſtremo creſcẽte luxu argentea & aurea fieri cœperunt. Pli.l.xxxiii.cap.xi. *Vaſa coquinaria ex argẽto Caluus orator fieri queritur.* & ca.xii. *Fabricius qui bellicoſos Imperatores plus quã paterã & ſalinũ ex argento habere vetabat.* Vopiſcus in Tacito ſcribit eũ dedicaſſe argentũ menſale, quod priuatus habuerat, conuiuiorũ miniſteriis, quæ fierent in tẽplis Deorũ. Hec moris fuit, vt ab eo qui cenã daret, in abacis de quibus diximus ſupra, ad exornandum triclinium exponerentur. Cicero in Verrem lib.iv. *Ludis Circenſibus mane apud L. Siſennam virum primarium, cum eſſent triclinia ſtrata,*

Vaſa [illegible]

*argentumq. expositum in abacis* &c. & Paulo post: *ab hoc abaci vasa omnia, ut fuerant exposita, abstulit.* Idẽ Cicero eodem libro, de conuiuio a Verre exhibito Antiocho regi: *Deinde ipsum regem ad cenam vocauit: exornat ample, magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea: namque hæc aurea non dum fecerat omnibus, curat reb. instructum & paratum ut sit conuiuiũ: quid multa? rex ita decessit, ut & istum copiose ornatum, & se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad cenam deinde ipse Prætorẽ, exponit suas copias omnes multũ argentũ, nõ pauca etiã pocula ex auro, quæ ut mos est regius, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma prægrandi trulla excauata cum manubrio aureo.* In veteribus autem marmoribus inter alia vasa escaria habetur patina, qua vtebantur & ferculi vice, & ad coquendum pulmentarium. Plinius lib. XXIII. *Decoquitur*, inquit, *in patinis cum sale & adipe.* &c. Horatius lib. II. Serm.

*Affertur squillas inter muræna natantes*

*In patina porrecta.* &c. Plinius lib. & cap. supra citato: *Atque ut in luxu quoque aliqua auctoritas contingat figlinis tripatinum, inquit Fenestella, appellabatur summa cenarum lauticia. Vna erat murænarum: altera luporum: tertia myxeos piscis. inclinatis iam scilicet morib. ut tamen eos præferre Græciæ etiam philosophis possimus Siquidem in Aristotelis hæredum auctione* LXX. *patinas venisse traditur. Nam nos cum vnam Æsopi tragœdiarum histrionis in natura auium diceremus sestertijs sexcentum stetisse, non dubito indignatos legentes. At Hercules Vitellius in principatu suo* CC *sestertijs condidit*

*dit patinam, cui facienda fornax in campis exædificata erat: quoniam eo peruenit luxuria, vt etiam fictilia pluris constent, quam murrhina &c.* Accipatinam nominat Tertullianus in libro aduersus Valentinianos, cum inquit: *Et omnia iam, vt ex omnium defloratione constructum, graccul:m Æsopi, Pandoram Hesiodi, Accipatinam, Nestoris cocetum, miscellaneã Ptolemai. Quam proprius fuit de Atticis historijs Pancarpiam vocari a tã otiosis auctorib. nominũ?* Videtur autẽ apud Tertull. vox cocetum, posita pro κυκεῶνα siue cyceonem, vt vsurpauit Arnobius, ac significare potionem illam Nestoris, quæ celebratur ab Homero in Iliadis lib. XI. his versibus:

Ἄλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
Πλεῖον ἐόν, Νέστωρ δ᾽ ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν.
Ἐν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἰκυῖα θεῇσιν,
Οἴνῳ πραμνείῳ, ἐπὶ δ᾽ αἴγειον κνῆ τυρὸν
Κνήστι χαλκείῃ, ἐπὶ δ᾽ ἄλφιτα λευκὰ πάλυνε.
Πινέμεναι δ᾽ ἐκέλευσεν ἐπεί ῥ᾽ ὥπλισε κυκειῶ.

Habetur & patella, parua scilicet patina, in qua olera poni consueuerãt. Horat. l. I. epist. ad Torquatũ: *Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,*
*Nec modica cenare times olus omne patella.*

Martialis lib. V.
*Ponetur digitis tenendus vnctis*
*Nigra coliculus virens patella.* Iuuenalis Sat. V.
*Ponitur exigua feralis cena patella.*

Varro Eumenidibus: *Patella esurienti posita prouocat Neapolitanus piscinas.* Iulius Pollux lib. VI. τὰς δὲ καλουμένας πατέλλας, λεκανίδας ὀνομαστέον. Erãt & lãces vasa escaria, a Græcis πίνακες dictæ. Athe

næus lib.IV. Καὶ γὰρ τοὺς πίνακας ἐφ' ὧν τὰς τροφὰς παρετίθεντο, τριττοὺς ἔχουσι. Trebellius Pollio in Tito tyranno: *Calpurnia Titi vxor de genere Cæsorinorũ, ideſt, Piſonũ, vniones Cleopatranas habuiſſe perhibetur, item Lancem centum librarũ argenti, cuius plerique poetæ meminerunt: in qua maiorũ eius expreſſa oſtẽderetur hiſtoria.* Habetur & paropſis, vas ſcilicet eſcarium, cuius meminit Iuuenalis illo verſu:

*Quam multa magnaque paropſide cenat.* Martial. l. XI.

*Cui portat gaudens ancilla paropſide rubra*
*Alecem, ſed quam protinus illa voret.*

Suetonius in Galba ca. XII. *Et ordinario quidẽ diſpẽſatori breuiariũ rationũ offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligẽtia porrexiſſe.* Alexis in Heſiõe:

Ὃς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώπους δύο φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων κόσμου βρύουσαν. Nõ ſolũ autẽ pro eſcario vaſe, ſed pro vili etiam obſonio παροψὶς a Græcis vſurpatur. Pollux, τὰς μὲν παροψίδας, inquit, ἡ μὲν πλείστη χρῆσις ἐλέγχει τοὔνομα ἐπὶ μάζης, ἢ ζωμοῦ τινὸς, ἢ ἐπὶ ἐδέσματος ἁπλοῦς οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγγεῖον λεκτέον. Deinde affert Antiphanis verſum ex Bœotia:

Καλέσασα παρατίθησιν ἐν παροψίδι βολβούς.

Habetur & catinus, in quo apponitur piſcis feralibus aliquot in antiquo marmore cenis, iuxta illud Horatii Serm. lib. II.

*Anguſtoque vagos piſces vrgere catino.*

Erat autem vas fictile, de quo Iuuenalis Sat. VI.

*Simpulum ridere Numæ, nigrumque catinum.*

Eo vtebantur pauperiores. Horatius Serm. lib. I.

*—inde domum me*

*Ad*

*Ad porri, & ciceris refero, laganique catinum.*
Sed non tantum ad pisces, sed ad pullos etiam, & alia obsonia vtebantur catino. Horat. Serm. li. I.

*Aut positum ante mea quia pullum in parte catini*
*Sustulit esuriens, minus hoc iucundus amicus*
*Sit mihi &c.* Sed omnia vasa escaria hic persequi consiliũ non est. Nominanda sunt igitur aliqua ex vinariis, & ea præcipue quæ in antiquis marmoribus reperiuntur, de quibus tunc dicemus, cũ de vsu poculorũ apud priscos Romanos pauca præfati fuerimus. Constat enim ex veteribus Scriptorib. Romanos primũ ligneis poculis vsos esse, deinde fictilib. & vitreis, postremo æreis, aureis, & argenteis, & ex ipsis etiã gemmis, & lapidib. pretiosis. De ligneis meminerunt hi: Virgilius in Bucolicis: *--pocula ponam*

*Fagina, cælatum diuini opus Alcimedontis.*

Ouidius lib. III. Fastor.

*Terra rubens crater: pocula fagus erat.*

Homerus etiam Odyss. lib. IX. ligneum ex hedera poculum agnouit, cum inquit:

Κισσύβιον μετὰ χερσὶν ἔχων μέλανος οἴνοιο.

De fictilib. poculis facit mentionem Tibull. l. II. eleg. I. *Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis*
*Pocula, de facili composuitque luto.*

Itaque e Sagunto Hispaniæ ciuitate, vt inquit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. aduecta fictilia maxime in vsu fuerunt. Martialis:

*Sume Saguntino pocula facta luto.*

Vitrea pocula quando primum in vsu esse cœperint, ostendit Plinius lib. XXXVI. ca. XXVI. *Ferunt Tiberio principe, excogitato vitri tẽperamẽto, vt flexibile es-*

*ſet:totam officinam & artifices eius abolitam: ne æris, argenti, auri metallis pretia detraherentur. Eaque fama crebrior diu, quam certior fuit. Sed quid refert? Neronis principatu reperta vitri arte, quæ modicos calices duos, quos appellabant pterotos,* HS VI *millibus venderet.* Ita totus hic locus legitur in libro manuſcripto. Tacitus lib. XV. facit mentionem Vatinij cuiuſdam ſutoris, qui vitreum calicem habebat protenſis quattuor roſtris inſtar naſorũ: de quo ita Iuuenalis Sat. V.

*Tu Beneuentani ſutoris nomen habentem*
*Siccabis calicem naſorum quattuor.*

& Martialis in diſticho:

*Vilia ſutoris calices monumenta Vatini*
*Accipe, ſed naſus longior ille fuit.*

Capitolinus ſcribit Gallienum Imp. aſpernatũ vitrea pocula, aureis ſemper bibiſſe. Hæc fracta permutabantur ſulphure. Iuuenalis: *--nec iam*
*Quaſſatum, & rupto poſcentem ſulphura vitro.*
Martialis, *-- qui pallentia ſulphura fractis*
*Permutat vitreis --* Statius Silu. lib. II.
*-- quique comminutis*
*Permutat vitreis gregale ſulphur.*

De æreis conſtat ex loco Tertulliani ſupra citato. De aureis autem & argenteis videndus Plin. lib. XXXIII. cap. XI. & XII. qui eodem libro cap. I. pocula ponit ex auro diſtincta gemmis pretioſis, vel gemmea tota. *Nec hoc ſatis,* inquit, *turba gemmarum potamus, & ſmaragdis teximus calices.* Inde Virgilius in Georgicis:

*Vt gẽma bibat, & Serrano dormiat oſtro.* Martialis:
*Gemmatum Scythicis vt luceat ignibus aurum.*

Po

Poculum argenteũ ponit Iuuenalis Sat.I.in quo caper ſcalptus eſſet, quod id animal vitib. infenſum Baccho ſacrificaretur, iuxta Ouidianũ illud ex l.I.Faſt. *Rode caper vitẽ, tamen hic cum ſtabis ad aram, In tua quod fundi cornua poſſit, erit.*
Ex Græco, vt videtur, Epigrammate lib.I.

Κἢν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοὶ τράγε θυομένῳ. Iuuenalis:
*Argentũ vetus & ſtantem extra pocula caprum.* Pocula Chryſendeta, quæ erant aureis cruſtis, ſiue emblematis incruſtata, ponuntur a Martiale lib. VI. his verſib. *Ponuntur ſemper Chryſendeta Caſpetiano Siue foris, ſeu cum cenat in vrbe domi.*
Pocula Cryſtallina & Murrhina, ſæpius nominantur a Scriptorib. Iuuenalis. Sat. VI.

*Grandia ponuntur Cryſtallina, maxima rurſus*
*Murrhina &c.* & Martialis lib. III.
*Opimianum morionibus nectar*
*Cryſtallinis murrhinisque propinat.*

Capitolinus in M. Aurelio: *Vendidit aurea pocula, & cryſtallina, & murrhina.* In antiquis autem marmorib. habetur in primis patera, quã Græci φιάλην dicunt, ſiue φιάλιον, vt eſt apud Athenæum l.VI. in quo ſcribit, Durim Samiũ memoriæ prodidiſſe, Philippũ Alexandri magni Macedonis patrẽ, cũ phialam auream haberet, ſemper illam ſub puluino tenuiſſe repoſitam. ſic enim inquit: Διὸ καὶ Φίλιππον τὸν τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀλεξάνδρου πατέρα φησὶ Δοῦρις ὁ Σάμιος, φιάλιον χρυσίου κεκτημένον, ἀεὶ τοῦτο ἔχειν κείμενον ὑπὸ τὸ

*προσκεφάλαιον*. Plin. l.XXXIII.cap.III. *Sūmæ apud exteros*, inquit, *licentiæ fuerat, poculo aureo puluino* (siue, *puluinis*, vt in V. C.) *subdito, Philippū regem dormire solitum*. Trebellius Pollio in Quieto meminit pateræ Cornelij Macri, his verbis: *Vidimus proxime Cornelium Macrum in eadem familia virū, cū cenā in templo Herculis daret, paterā electrinā, quæ in medio vultum Alexandri haberet, & in circuitu omnē eius historiam contineret: signis breuibus & minutulis Pontifici propinare. quā quidē circumferri ad omnes tā ti illius viri cupidissimos iussit. Quod idcirco posui, quia dicuntur iuuari in omni actu suo, qui Alexandrū expressum vel auro gestitant, vel argento*. Habetur & cāntharus, quod poculi genus reperitur nō tātū in antiquis marmorib. sed in veterib. etiā numismatib. præsertim Græcis. Erat autē poculū ansatū, quo post victoriā Iugurthinā, Cimbricā, & Teutonicā vsum semper fuisse C. Mariū scribit Plinius li. XXXIII.cap.XI. & Valerius Maximus lib.III. De eo meminit Athenæus lib. XI. adducto Eubuli versu: in quo queritur conuiua cantharum diu vacuum exsiccari. sic enim inquit:

ὁ δ᾽ κάνθαρος πάλαι δὴ κενὸς ὢν ξηραίνεται.

Lagena Reperitur & lagena, cuius meminit Martialis in Panaretū. & quæ e fici radicū filis fiebat, vt scribit Plin.lib.XVI.cap.XXXI. In antiqua vero inscriptione dicitur LAGVNA, ex Græco, vt videtur, vocabulo ducta, vt coniici potest ex Athenæi lib. VII. in quo meminit Lagynophoriæ, quod erat festum quoddam, in quo cenaturi discumbebāt in toris e gramine stratis, ac reclinati e laguna quisque sua, quam domo attulisset, bibebant.

Athe-

Athenæi verba sunt hæc: λαγυνοφορία ἑορτή, ἐν ᾗ οἱ συμπόται τὰ κομισθέντα αὐτοῖς δειπνοῦσι κατακλιθέντες ἐπὶ στιβάδων, ἐξ ἰδίας ἕκαστος λαγύνου παρ' αὑτοῦ φέροντες πίνουσι. & l. xi. idē Athenæus copiose differit de laguna, variis Scriptorū testimoniis de ea prolatis. Huiusmodi vasa, & alia itidē escaria & vinaria in antiquis marmorib. reperiūtur, & quidē summo artificio elaborata. In quib. animaduertimus expressum etiā cochleare, quale superiorib. annis extabat argenteū manu non indocti artificis, apud Angelū Colotiū Episcopū Nucerinū. Eo autē vtebantur ad liquida sorbēda cum alios cibos sumerēt, iuxta illud Homericū: οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἴαλλον.
& Ouidianum illud:

*Carpe cibos digitis, est quidam gestus edendi,*
*Ora nec immunda tota perunge manu.*

Antequā vero susceptā de Triclinio scriptionē finiamus, proferā locū quēdā Dionis de Cōmodo Imp. ex quo intelligi aliquo modo potest in vsu fuisse apud antiquos vt in fine cenę, vel prādii ζήσειας dicerent, pro eo quod nos in consuetudine habemus dicere, PROSIT. Locus Dionis sic habet: καὶ ἔπιεν ἐν μέσῃ τῇ ἀγωνίᾳ καμὼν, κύλικι ῥοπάλῳ τῇ παρὰ τῆς γυναικὸς γλυκὺν οἶνον ἐψυγμένον, ἀμυστί· ἐφ' ᾧ ὁ δῆμος καὶ ἡμεῖς παραχρῆμα πάντες τοῦτο δὴ τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι, ἐξεβοήσαμεν, Ζήσειας. Ad quē morē Apuleius fortasse respexit, cū scribit li. x. de Asino: *Grādissimum illū calicē vno haustu perhausi: & clamor*

*exurgit consona voce, cunctorum salute me prosequentiũ &c.* nam verbum *salute*, videtur ad illud ζήσειας omnino spectare. Videndum autem num ad cõuiuas itẽ referri possit id, quod subobscure innuit Iulius Pollux lib. VI. cap. XIV. & apertius scribit Athenæus lib. IX. allata scilicet post cenam medulla panis, quam magdaliam, siue apomagdaliã vocabãt, solitos cõuiuas manus abstergere, quã postea canibus darent. Quamuis non solũ magdalia, sed smegmate etiam vsos ad abstergendas manus fuisse, quod massa erat quædam ex variis odoramentis confecta, indicat idem Athenæus eodem libro, adducto Antiphanis testimonio ex Coryco, in quo postulat conuiua dari sibi aquã lauandis manib. & smegma. sic enim ait:

Ἀπονίψασθαι δότω τὶς δεῦρ' ὕδωρ, καὶ σμῆγμα,

Illud etiam non est hic prætermittendũ, in antiquorum marmorum cenis adesse conuiuantib. seruos musicarios, qui tum citharis & fidib. tum tibiis dextris & sinistris conuiuas oblectent. Qui sane mos iam inde ab Heroicis vsque temporibus, quibus adhibebant in conuiuiis non tantũ cantores & citharœdos, verum etiam psaltrias & sambucistrias, ductus videri potest, vt ostendit Homerus, apud quem in Phæacũ conuiuio canit Demodocus, in Ithacensiũ Phemius: quẽ morem notat Athenæus lib. I. cũ inquit: ἐχρῶντο δὲ ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ κιθαρῳδοῖς καὶ ὀρχησταῖς, ὡς οἱ μνηστῆρες καὶ παρὰ Μενελάῳ ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδός. Et ipsos interdum conuiuas solitos fuisse ad tibicinem canere, auctor est Cicero in libro

de claris oratorib.& in Tusculana I.& IV.ex qua, verba sunt hæc: *Est in originib. solitos esse in epulis canere conuiuas ad tibicinem de clarorum virorum virtutib.*& in l.III.de Oratore sic est: *Vt epularum solennium fides ac tibiæ, Saliorumq. versus indicant.* Virgil. li.I.Æneid. *--cithara crinitus Iopas*

*Personat aurata &c.* Horatius lib.III.ode II.

*Tuque testudo &c.* *-- nunc &*

*Diuitum mensis, & amica templis.*

Quin & talorum etiam lusu conuiuas inter cenã oblectatos fuisse, ostẽdit Suetonius in Augusto, adducta eius, ad Tiberiũ epistola, ex qua sũt hęc: *Cenaui mi Tiberi cum ijsdem. Accesserunt Vinicius & Silius pater. Inter cenam lusimus γεροντικῶς, & heri & hodie.* Item: *Nos mi Tiberi Quinquatrijs satis iucunde egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumq. aleatorium calfecimus.* Item ad filiam: *Misi tibi denarios* CCL. *quos singulis conuiuis dederam, si vellent inter se inter cenã, vel talis, vel par impar ludere.* Propertius l.II.eleg XXXIII. *Lenta bibis, media nequeunt se frangere noctes:* *At nõdum est talos mittere lassa manus.*

Catullus ad Licinum: *-- vterque nostrum*

*Ludebat numero modo hoc modo illoc,*

*Reddens mutua per iocum atque vinum.*

Ad hunc etiã morẽ respexit Plautus in Captiuis, cum inquit: *--nam in conuiuio*

*Amator talos cum iacit, scortum inuocat.*

Quod autem dixit Suetonius loco supra citato, *vel par impar ludere*, cõuenit cum illo Horatiano:

*Ludere par impar, equitare in arundine longa.*

Forum item aleatoriũ quod nominauit, id non modo in marmorib. sed in antiqua etiã gemma

expressũ vidimus. Cenæ autẽ finis cũ esset apud veteres Romanos ante solis occasũ, vel sub ipsũ certe occasum solis, iuxta illud Homeri Odyss. 3,

Ἤδη γὰρ φάος οἴχεθ' ὑπὸ ζόφον· οὐδὲ ἔοικε
Δηθὰ θεῶν ἐν δαιτὶ θαασσέμεν, ἀλλὰ νέεσθαι.

& vt de Domitiano inquit Suetonius, *Cõuiuabatur frequenter ac large, sed pæne raptim. certe non vltra Solis occasum.* postea in multam noctẽ cenæ produci cœperunt, vt de Nerone scribit idem Suetonius, quem suas epulas a medio die ad mediã noctẽ protraxisse scribit, dicẽte Iuuenale Sat. II.

-- *noctesque Neronis.* & Horatio lib. II. Sat. VI.

*O noctes, cenæque deum, quibus ipse meique,*
*Ante Larem propriũ vescor.* Item Persio Sat. V.
*Et tecum primas epulis decerpere noctes.*

Lucernæ

Vnde in marmorib. scalptæ sunt etiam lucernæ, quas vocãt tricliniares, quarũ maximus fuit vsus tunc, cũ noctu conuiuia agebantur. Lucretius:

*Si non aurea sunt iuuenum simulacra per ædes*
*Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,*
*Lumina nocturnis epulis vt suppeditẽtur.* Virgilius:
-- *pendent lychni laquearibus aureis*
*Incensi, & noctem flammis funalia vincunt.*

Græci λυχνούχους appellant. Horat. li. III. ode. VIII.

-- *& vigiles lucernas*
*Perfer in lucem &c.* -- Alius autem fuit lucernarum & lampadum vsus, quib. noctu conuiuæ domũ deducebantur: ex qua consuetudine Athenæus in cena Cleopatræ scribit Æthiopicos seruos, qui conuiuis domum redeuntibus prælucerent, ab ea datos esse: sic enim inquit: πᾶσι δὲ

λαμπηροφόρους παῖδας Αἰθιόπων παρέστησιν. & de Duilio ita refert Cicero in Catone, *C. Duiliū M. Filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeūtem a cena senē sæpe videbam puer; delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exēplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria.* Deduci autē conuiuas domum post cenam solitos fuisse, notum est pluribus Scriptorum testimoniis: nam & Capitolinus in Vero, donata dicit conuiuis ab eo fuisse vehicula cum mulabus & mulionibus, cū iuncturis argenteis, vt ita de conuiuio redirent. Donata autem ait ea vehicula cum aliis apophoretis, quæ finito conuiuio dabantur conuiuis, iuxta illud Martialis:

*Præmia conuiuæ det sua quisque suo.*

Ex qua consuetudine, vt omittamus apophoreta supra relata in cena Cleopatræ, scribit Capitolinus *donatos a L. Vero post cenam conuiuis suis pueros decoros, qui ministrauerant singulis: donatos etiā Structores, & lances singulis quibusque, donata & viua animalia vel cicurum, vel ferarum, auiū, vel quadrupedū, quorum cibi appositi erant: donatos etiam calices singulis per singulas potiones murrhinos & crystallinos Alexandrinos, ac quoties bibitum est: data etiam aurea atq. argentea pocula, & gemmata &c. data & vasa aurea cum vnguentis ad speciem alabastrorum: data & vehicula &c.* & Lampridius ex eadem consuetudine ait Elagabalum *donasse conuiuis argentum omne, quod habuit in conuiuio, & omnem apparatum poculorum, idque sæpius.* Alias item *dedisse pro apophoretis Eunuchos.* & Suetonius in Caligula ca. LV. dicit, eū *agitatori Eutycho comessatione quadā in apophoretis vicies se-*

*ſtertium cõtuliſſe. Itemq. Incitati equo &c.* ſic enim legendum, non, *Incitato*, vt nomen aurigæ ſit, non equi: nec enim illa dona ſignificat data eſſe aurigæ, quod non ita fuiſſet mirum, homini ſcilicet, qui illis vti poſſet: ſed equo, cui dare domũ, ſupellectilẽ, ac demum cõſulatũ, quib. vti non poſſet, plane ridiculũ fuit. De reliquiis autẽ cenæ, quas innuit Homerus illo verſu Odyſſ. xvi.

--ἂρ ῥα τῇ προτέρῃ ὑπέλιπον ἔδοντες,

ſcribit Plutarchus Probl. l. ii. Quęſt. iv. Romanos ſeruis & miniſtris eas dare ſolitos fuiſſe, his verbis: ἢ καὶ πρὸς οἰκέτας φιλάνθρωπον τὸ ἔθος; οὐ γὰρ οὕτω λαμβάνοντες ὡς μεταλαμβάνοντες ἀγαπῶσι, κοινωνεῖν τρόπον τινὰ τραπέζης ἡγούμενοι τοῖς δεσπόταις. Seneca li. ii. epiſt. ad Marcellinum xviii. *Quẽadmodum*, inquit, *cena peracta reliquiæ circumſtantib. diuiduntur*. Suetonius in Galba: *Inter cenã vero vſque adeo abũdantẽ, vt cõgeſtas ſuper manus reliquias circũferri iuberet, ſpargiq. ad pedes ſtantib.* Has innuit Plautus in Perſa, cum inquit:

*Nũc huc introibo, viſam heſternas reliquias.* & in Curcul.

*Et quidẽ reliqui in ventre cellæ locum,*
*Vbi reliquiarum reliquias conderem.*

Quæ vero Analecta dicit Martialis, puto deſignari cenę quiſquilias quaſdã, quę ſcopis, dũ per Mediaſtinos mundabatur triclinium, colligebantur. Sic enim inquit lib. vii.

*Colligere longa turpe nec pudet dextra*
*Analecta, quicquid & canes reliquerunt.* Item:
*Otia ſed ſcopis nunc analecta dabunt.*

FINIS.

# NOMINA SCRIPTORVM QVI A PETRO CIACCONIO & Fuluio Vrsino citantur.

*A*

*AEschylus.*
*Afranius.*
*S. Ambrosius.*
*Apuleius.*
*Athenaeus.*
*Aesopus.*
*Agretius.*
*Ammianus.*
*S. Augustinus.*
*Aristoteles.*
*Ausonius.*

*B*

*Budaeus.*

*C*

*Callimachus.*
*Cato.*
*Catullus.*
*Cicero.*
*Cor. Tacitus.*
*Cor. Celsus.*
*Clemens Alexandrinus.*
*Cassiodorus.*
*Capitolinus.*
*Columella.*
*Claudianus.*

*D*

*Dio Cassius.*
*Dioscorides.*
*Digesta seu Pandecta.*
*Dionysius Halicarnassesus.*

*E*

*Euangelia.*
*Eustathius.*

*F*

*Festus.*
*Flauius Vopiscus.*
*Fulgentius.*

*G*

*Galenus,*
*Gellius siue Agellius*

*H*

*S. Hieronymus.*
*Hesychius.*
*Horatius*
*Homerus.*
*Hippocrates.*
*Hesiodus.*

*I*

*Isidorus.*
*Interpres Aristophanis.*
*Iulius Pollux.*

*Iuuenalis.*

L

*Lampridius.*
*Liuius.*
*Lucilius.*
*Lucianus.*
*Lucanus.*
*Lucretius.*

M

*Macrobius.*
*Martialis.*
*Marcellus.*

N

*Nigidius.*
*Nonius.*

O

*Ouidius.*

P

*Petronius Arbiter.*
*Philo Iudæus.*
*Plutarchus.*
*Plinius Iunior.*
*Plinius.*
*Plautus.*
*Persius.*
*Porphyrio.*
*Procopius.*
*Pomponius.*
*Plato.*
*Propertius.*

S

*Seneca.*
*Seruius.*
*Strabo.*
*Statius.*
*Sex. Pompeius.*
*Sidonius.*
*Spartianus.*
*Suetonius.*

T

*Terentius.*
*Tertullianus.*
*Theophrastus.*
*Trebellius Pollio.*
*Tibullus.*
*Theocritus.*

V

*Varro.*
*Vitruuius.*
*Val. Maximus.*
*Virgilius.*
*Velius Longus.*
*Velleius.*

X

*Xenophon.*
*Xiphilinus.*

# NOMINA SCRIPTORUM
*qui emendantur vel explicantur.*

# INDEX RERVM ET VERBORVM.

[illegible]

Triclinium


colorchecker CLASSIC
calibrite
mm